P. N. Krasnov

Od dvoglava orla do crvena barjaka

II.

ZB

280–284

ZABAVNA BIBLIOTEKA

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREDJUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ.
KOLO XXIV. KNJIGA 280—284.

OD DVOGLAVA ORLA DO CRVENA BARJAKA

1894—1921.

NAPISAO

P. N. KRASNOV

(KNJIGA DRUGA)

ZAGREB 1922.
NAKLADA KR. ZEMALJSKE TISKARE.

KNJIGA DRUGA

I

Zimski dvorac bio je jasno osvijetljen. Sva četiri ulaza — Komandantski, Njezinoga Veličanstva, Saltikovski i Jordanski — bila su otvorena. Na svakom je stajao vratar u crvenoj livreji s golemim žezlom, a lakaji i skoroteče skupljali se u crvenim frakovima i kaftanima. Svakoga časa penjala se na terasu Saltikovskoga ulaza kočija, u koju su bili upregnuti krupni sivi ruski kasači dugačkih, valovito raščešljanih repova; vratašca se otvarala, a iz kočija iskakivale bogato odjevene dame i gospodjice, iznad plesne odjeće jedva prikrivene krznom, ili laganim »sortie de bal« od svile i pahuljica; kočija bi, škripeći gumom po snijegu, lagano odlazila, a na njezino mjesto ulazili bi lagani, nemirno frčući tankim nozdrvama hanoveranski vranci ostrižene dlake i kratkih brzo pomičnih repova. Iz kočije izišla je dama u pratnji dostojanstvenika u trouglatom kalpaku s perjem, ili generala s raskopčanom kabanicom, ispod koje su se vidjele grudi sa crvenom ili modrom vrpcom, posute blještavim ordenima i zvijezdama. Tek što bi se otkotrljala, na veliku radost prozeblih konja, ova kočija, kad bi na izmjenu dostojanstveno stupio mašući crnom grivom kasač s tamnim pjegama, a iz saonica, obloženih medvjedinom, lagano iskoči mladi general u

sivoj krznenoj kapi carske svite s modrim vrhom u lakoj kabanici, optočenoj dabrovinom.

— Izvolite, vaša jasnosti!

— Vašu kabanicu, vaša preuzvišenosti. Brojkice ne treba. Pozovite Jakova. Ja ću sam paziti. Navike vaše znam, — čuli su se meki, solidni glasovi obrijanih lakaja.

U jasno osvijetljenom vestibulu, u kojem je mirisalo dvorskim mirisima i sve jače se osjećao nježni aromat parfuma, što se širio iz laganih krzna, čipkastih ovratnika i svilenih ženskih kapa. Dame su se dotjerivale pred golemim zrcalom, popravljale frizure i gladile od zime i uzbudjenja zarumenjele obraze, a tu i tamo i umjetno nabacane boje na obrazima. Mladima su se sjale oči od ushita i sreće. Bile su uzbudjene. Za mnoge je to bio prvi, a možda i posljednji dvorski bal. Na velike balove su se osim uskoga dvorskoga kruga pozivale i tako zvane »gradske dame«, žene i kćeri dostojanstvenika prema naročito sastavljenom popisu.

Na golim mladim i starim plećima bljeŝtali su u briljantima na modrim trakovima institutski monogrami prvih učenica i isto takvi monogrami dvorskih gospodjica Njezinoga Veličanstva.

— Teta, ta pogledajte otr'rag. Nije li se štogod otr'rag r'raskopčalo? — govorila je lomeći jezik divna plavojka oko dvadeset i pet godina stara, punačka, ali prekrasnih oblika, širokih bijelih grudi, koje su bile stidljivo prekrivene gazom i čipkama svilene odjeće u crême-boji, po kojoj su akvarelom bili naslikani cvjetići.

— Sve je u redu, Vjera, sve odlično.

Vjera Konstantinovna Sablina, rodjena Wolf, praunuka kurlandskih vojvoda, nije bila nikakav novak u dvoru; bila je dvorska dama caričina, ali dolazeći na bal, svaki put se uzrujavala. Nju je opajao dvorski raskoš, mnoštvo mladih i svježih lica, pa je htjela da bude — ljepša od svih. Visoka stasa, sa svježim čistim i prekrasnim zdravim rumenilom lica i modrim očima različkove boje, a s krunom zlaćano pepeljastih vlasi, izgledala je iz podaljega kao mlada carica, koju je ona obožavala i za kojom se u svemu povodila.

— Kako mi je žao, da je Aleksandar'r danas dežur'rni. On bi me pr'regledao. On sve opazi. Svaki pr'rašak zapazi. Vojnički pogled. A vi, teta — sve je divno, odlično, a medjutim ne vidite, da se monogr'ram otpor'rio.

— Ah, Vjera. Pa ja ću odmah popraviti.

— Niste li opazili, teta, kako je Betr'riščeva omr'ršavila. Upr'ravo kao kakvo cigančе. A ipak je lijepa! Suši se za Lambinom, a njemu nije do nje. On jaše, vojuje, odlazi na kojekakve ekspedicije... Ah, vaša pr'reuzvišenosti! — smiješeći se pozdravi ona generala generalnoga stožera, koji joj se s poštovanjem približavao s tamno crvenom aninskom vrpcom.

— Vjera Konstantinovna, vi ste, kao uvijek, prekrasni. Dopustite mi da poljubim vašu umjetničku ručicu, dok još niste navukli rukavicu, — reče general slatkim glasom.

— Kako ste vi ljubezni Jakove Petr'roviću, — reče sa smiješkom Vjera Konstantinovna, pružajući mu doista prekrasnu ruku, ukrašenu mnogim briljantima i prstenjem od opala.

— A vaš muž?

— On je danas kod Njegovog Car'rskog Veličanstva.

— Kako ste vi divan par! Ja već evo sedam godina uživam u vama. Vi ste već sedam godina, je li, udati?

— Idite, molim vas! Kći će mi biti doskor'ra nevjesta. Sin već hoda i govor'ri. Doskor'ra ću biti baka.

— Dopustite da vam predstavim Nikolaja Zaharovića Samojlova. Upravo je jučer stigao iz Japana, gdje je proveo dvanaest godina.

— O, to mor'ra da je užasno! — usklikne Vjera Konstantinovna, pružajući ruku ostarijemu i kao olinjalomu pukovniku generalnoga stožera. Velika, umna i ćelava glava s debelim i dugačkim nosom, s kvrgom na sljepočici, s prosjedim crnim neravnim brkovima, obrijanim izbočenim podbratkom i oštrim smedjim očima sjedila mu je na niskom vratu. Pukovnik je bio nevisoka uzrasta, neznatna ustroja, odjeven u crnu izgužvanu, davno sašivenu paradnu odoru, koju je rijetko oblačio i koja mu nije osobito pristajala. Visoke čizme bile su mu velike, a hlače su u teškim naborima padale po njemu. Sablja mu je klepetala sprijeda i bilo je očito, da se odvikao nositi je.

»A voilà c'est fameux, Samojlov, o kojemu se na dvoru neprestano govori«, — pomisli Vjera Konstantinovna. On je juče, kako joj je pripovijedao njezin muž, svojim izvještajem strašno razljutio cara. Da, takva figura i može da razljuti. Nekakav Kvazimodo. Pravi Japanac, a po svoj prilici se i oženio Japankom.

— Pa niste li tamo umr'rli od dosade? — zapita ona.

— O, on nije imao kad da se dosadjuje, — reče smijući se Jakov Petrović Pestrecov. — Imao je čitav harem geiša.

Pukovnik ne reče ništa na tu šalu, koju je već nekoliko puta čuo, nego tek pažljivo pogleda Vjeru Konstantinovnu. Njegov pronicavi pogled bio je pun nemira i tihe tuge.

— Podjimo, gospodo, — reče Vjera Konstantinovna. — Ne poznajete li se s mojom tetkom?

— Kako se ne bih poznavao? — usklikne Pestrecov. — Već odavno imam čast poznavati barunicu Adel-Karlovnu.

— Eto, mjesto muža pratim ja nećakinju, — reče barunica Wolf, pružajući punačku ruku Pestrecovu.

II

Na Jordanskom ulazu neprekidno vrve časnici. Ovamo bi rijetko dojurio koji kasač sa saonicama, obloženima medvedjim krznom; ponajviše su dolazili izvoščici s ugrijanim konjima, prekrivenima sivim prekrivačima, a mnogi dolaze i pješke. Malo tko ima na sebi nikolajevsku kabanicu, da mu prekrije epolete. Mnogi su navukli tamno-sive ogrtače na paradne odore i prekrili našivke ovratnika raznobojnim svilenim maramicama. Tu nema ni gospodja ni gospodjica. Golema mramorna galerija, redovito zapremljena prekrasnim kipovima, pojedince i u grupama, bila je sada ispunjena drvenim vješalicama, iza kojih stoje vojnici prema pukovnijama, odredjeni zapovijedju i odjeveni u svečane odore bez oružja. Oni pažljivo prate kretanje bezbrojnih časnika, što prolaze mimo njih po malinastom sagu, te se neprestano čuju njihovi glasovi.

— Vaše visokoblagorodje, izvolite, naša pukovnija je ovdje.

— Ovamo, vaše blagorodje. Ovdje su naši.

Primali su kabanice i ogrtače, spremali kaljače, a morali su sve to čuvati i na odlasku pomagati pri oblačenju. Daleko iz polutamna, slabo osvijetljena mramornoga hodnika, vidjelo se svijetlo stubište, na kojemu je gorjelo tisuću svjetiljaka, koje su se odražavale u zrcalima: mramor, zlato, sagovi i šarena, zlatom, srebrom i briljantima blještava gomila carevih gosti, koji su ulazili u njegove odaje. Pokraj njih su za vrijeme večere nosili mirisave pladnjeve na srebrenim poslužavnicima, vrčeve s vinom, te su se odande iz sjaja i svijetla čuli zvukovi glazbe i nejasan žamor gomile.

To je bilo za »g o s p o d u«. Tamo je car bio s »g o s p o d o m«, a njima, vojnicima valjalo je ispunjavati dužnosti slugu i drijemati u hodniku pokraj kabanica, čekajući na odlazak.

Car je sa čitavim bajoslovnim raskošem svojih dvoraca, u kojima zimi cvate mirisavo cvijeće, gdje su goleme dvorane i mnoštvo slugu, bio samo za gospodu časnike, a ne za vojnike.

Približavao se čas, označen na pozivnicama i topovskim metcima, koji su se muklo rasuli preko zamrzle i bijelim pokrivačem prekrivene Neve, čas, u koji se imao bal početi. Posljednji zakašnjeli časnici trkom su trčali, pridržavajući sablje, po sagu prema osvijetljenim stubama. Tamo je bio opojan raskoš, raskoš i krasota, kakvih nema na čitavom svijetu. Po širokim stubama od bijela mramora, ukrašenima golemim kamenim vazama, od kojih je svaka bila pravo čudo umjetnosti i prirode, obloženima ogledalima, uspinjala se golema masa svijeta. Na zakretima stubišta, na svakoj drugoj stepenici stajahu nepomično carski pratioci u tamnozelenim, zlatom opšivenim kaftanima, ruskim kapama, s noževima za pojasom, lovci i strijelci s mjedenim trubljama, yockeji u crnim baršunastim kapicama, u crvenim bluzama do pojasa, ukrašenima zlatnim gajtanima i u bijelim kožnim hlačama, utaknutima u lakirane čizme sa žutim rubovima. Ruska muškaračka ljepota tu se izlagala. Mladi yockeji bezbrkih, čistih lica i velikih lijepih očiju, obrubljenih dugačkim trepavicama i solidni lovci, kojima su lica bila okružena širokim bradama i čupercima guste kose, koja je izvirivala ispod kapa, bili su jedni slikovitiji i ljepši od drugih. Inostrani attacheji i poklisari zaustavljali su se pred njima i divili se njihovoj ljepoti, čudeći se snazi i bogatstvu ruskoga naroda.

U bujici gomile, koja se uspinjala po stubama, prevladavala je odora i epolete. Rijetko su se vidjeli crni frakovi diplomata, zlatom opšiveni kaftani dostojanstvenika i crveni kaftani senatora. Tu i tamo, kao nježni cvjetići na metaličkom polju, vidjele se dame, kako veselo čavrljaju. One su se uspinjale sa svojim kavalirima, a srca su im lupala

nesamo poradi visokih stubišta i niskih stepenica, nego i poradi divnog raskoša, blještavila i krasote jasno osvijetljenih svijetnjaka, koji su sjali kristalom, i poradi pozlaćenih dvorskih dvorana.

U okrugloj dvorani, kraj goleme vaze od malahita, skupljali su se gosti i razilazili se poslije toga: jedni u golemu Nikolajevsku dvoranu, gdje je visjela cvijećem i maslinovim grančicama okićena estrada za glazbenike i gdje je spram carskoga portreta stajala počasna straža visokih gardista u bijelim jahaćim hlačama i crvenim oplećcima, modro i bijelo opšivenima i u mjedenim kacigama sa srebrnim orlovima: drugi, u divnu pompejevsku galeriju, na ulazu koje su na uri zamrla dva golema bradata kozaka u modrim odorama sa žutim prepletom i crnim dabrovim kapama. Sve je bilo divno i bajoslovno bogato, kao ni u kojem carstvu više. Sukno — pa sukno, krzno — pa krzno, koža — pa koža, ljudi — pa ljudi, vitezi — pa vitezi — sve realno, sve sazdano vijekovima domaćega i na široko zasnovanoga života.

Lijep je bio austrijski husar, koji je stajao u plaštu od lepardova krzna i u dugačkim jorgovanastim jahaćim hlačama, ali — maleni i žustri, zagasiti i opaljeni stožerni satnik Koljcov u modroj dolami, opšivenoj gajtanima, s bijelom atilom, prebačenom preko ramena i s golemom, gotovo do poda spuštenom torbicom s velikim carskim monogramom izvezenim zlatom, bio je mnogo ljepši.

Čitava dvorana, obuhvatajući do pet tisuća pozvanika, kretala se i razvrstavala po pukovnijama. Diplomatski zbor, sa svojim ženama, grupirao se pokraj golemih vrata, koja su vodila u nutarnje odaje careve, pokraj gojaznog turskog poklisara sa crvenim fesom na glavi, najstarijega susjeda i prijatelja i neprijatelja moskovskoga cara. Tu su se vidjeli frakovi i ukusne toalete poklisarskih dama, tu je u pomodnoj, iz Pariza naručenoj haljini stajala

nježna malena Japanka, a podalje od nje opažali se Kinezi. Sve je čekalo na dolazak ruskoga cara.

Na estradi, okruženoj zelenilom, pripravili su glazbenici u crvenim kaftanima svoja glazbila, dok je pred njima stajao lijep i vatren tamnokosi kapelnik Hugo Varlih i opirući se bezbrižno na stalak, gledao oštrim pogledom na vrata, očekujući pojavu državnoga gospodara.

Razgovor se postepeno stišavao i dvorana bi, iako krcata ljudima, od časa do časa potpuno zatihla.

III

O kako se radujem, da si došao! — govorio je Pestrecov, vodeći pukovnika Samojlova ispod ruke i probijajući se s njim kroz gomilu časnika pompejevskom galerijom. — Djavo bi ga znao, što se kod nas dogadja. Ne možeš ni zamisliti — ja se upravo ne snalazim.

— A što? Zar miroljubivosti nema više ni traga? — upita smiješeći se Samojlov.

— Hajde da se gdjegod sklonimo. Ovdje ima previše ušiju, a naš će razgovor biti zanimljiv. Pa makar i ovamo. Tu, ako baš i bude koga, može da bude samo kakav zaljubljeni par, koji ćemo poplašiti.

Pestrecov provede Samojlova kroz staklena vrata u tihu hladovinu Zimnjega vrta. Pogodio je: kad su se približili, podigao se visoki Izmajlovac sa klupe, na kojoj je sjedio pokraj mlade i neobično uzbudjene dame i rekao: »Alors à demain (dakle do vidjenja, sutra)«.

Oni izadju.

— To je prekrasno, — reče Pestrecov. — Već će on nju sutra obraditi, — klimne on glavom prema Izmajlovcu, — prvi zavodnik u čitavom našem koru. Strašan drznik. Ja ne shvaćam, kako se grofica Paltova usudjuje s njime izaći. No, to su

sitnice. Kod nas sve teče po starom. Ljubav dolazi na prvo mjesto. I kakva!... Pričaj, što ima tamo?

— Tamo sam ostavio grozničav posao oko priprava za rat. Mobilizacija nije objavljena, ali je faktički već provedena. Moralno je sav japanski narod tako spremljen, da nas mrzi. Ako te brije kakav Kamumato, onda mu se ruke sve tako okreću, da te zakolje samo zato, što si Rus.

— Nije, dašto, išlo bez engleske diplomacije?

— Razumije se samo po sebi. Dragi brate, svi imadu svojih probitaka. Sve smo ih do krajnjih granica zaplašili tom željeznicom. »Rusi hoće da od Velikoga Oceana načine rusko more!« »Čemu vam koncesije na Jali?« Ah, Bože moj, kako je sve to glupo! Dolazim u Port-Artur. Mornarice nema. To jest, polovica je u Vladivostoku. Ja izvješćujem. Smiju se. »Ni razgovora«, vele. »Vi se varate«. To se tobože ja varam, koji sam s njima izjeo mnogo pudi soli. »Rata ne će biti«. »Makaci (majmuni) se ne će usuditi«. Kakvi makaci? — »Pa ti vaši žuti!« — Pa ima li ih kod vas? »Na Jali?« Tamo će biti prvi udarac. »Paštalinskova brigada, pa i ona ne čitava«. Ja sam zinuo od čuda. »A općenito na dalekom Istoku?« Nikoga. Kako je bilo, tako je i ostalo. A? Razumiješ li? No vidim, da se ne isplaćuje razgovarati s njima, pa ja ravno ovamo.

— Dobro, dobro, no imali ste Kuropatkina ondje; on je sve to vidio. Pa što je on našao? Jesi li bio kod njega?

— Pred dva dana. Ravno s kolodvora.

— No, pa?

— Smješka se. Vidim, da sve zna. Japanska vojska izvela je na njega strašan utisak. A što, veli, da uradim? Ovdje nikako ne žele rata. Kako ne žele? pitam ja, a ipak vaša diplomacija sve poduzimlje, da dodje do rata. To već, veli, nije moj posao. Obratite se na grofa Lamsdorfa. A tamo se rugaju makacima! Oni notu, pa još kakvu!... Suzama i krvlju pisanu, a mi šutimo, ili još i gore —

obećali smo, da ćemo u novembru povući vojsku iz Mandžurije, a mjesto toga još smo je pojačali. Kako je to užasno djelovalo! Rusi lažu, rekoše, s ruskim se carem ne može govoriti; on je varalica! Da, pojačaj tako, da ne bude nigdje prilaza, inače samo dražimo jedan drugoga; šipak u džepu pokazujemo. A tamo se to prima kao crven plašt pred razjarenim bikom.

— A ti misliš, da će bik navaliti?

— Sasvim pouzdano. Drugačije ne može ni da bude. Oni se doduše boje našega vojnika, ali smo ih mi previše povrijedili.

— Pa naša je vojska najbolja na svijetu.

— Izvana, Jakove Petroviću, — reče Samojlov, stavljajući ruku na lakat Pestrecova. — Da, izvana je tako. Ali iznutra. O, Bože moj. Bio sam ja u Arturu kod svojega prijatelja Tišina, koji ondje zapovijeda pukovnijom. Pitao sam ga: ima li mitraljezâ? Nema. Imaju li časnici dalekozore? Nemaju. I tako sve redom. Njihovi nemaju zaštitnih plašteva, a naše, veli, bijele košulje nisu lošije od zaštitnih. One će, kad se u znoju, u prašini i po zemlji izvaljaju, postati takve, kakve su tvoje zaštitne... Dosjetke, Jakove Petroviću, proste dosjetke i ništa više. A duh? Jedni se tako boje makaca, da ne će izdržati njihove pojave, drugi naprotiv — bacaju kape u vis. Ni pametnih manevara, ničega tu nema, pa tako samo zebu. Dosadnost i pijančevanje. A sve vrvi od japanskih špijuna. U samom Port-Arturu, u luci, rade Japanci. A svaki je Japanac špijun!

— Lijepo! A jesi li to njemu izvijestio?

— Jučer. Primio me i očarao. Ali i opet samo izvana. Saslušao me neobično pažljivo. Zadao mi je nekoliko pitanja, koja su pokazala potpunu, kako da ti kažem, obaviještenu neobaviještenost. On sve znade, ali samo s one strane, kako je njemu prijatnije. On ne sluša ni mene ni Kuropatkina, ni drugih specijalista, nego mladež; krilni pobočnici, koji ga okružuju, utuviše mu u glavu sasvim drugačiju

predodžbu o Japanu, nego što bi trebalo. Jedan je proživio nedjelju dana u Nagasaki, drugi je bio na manevrima japanske satnije, treći je živio s Japankom, četvrti putovao po Koreji — i sve to ocrtalo mu je Japan kao nekakvu slabu lutkicu.

— No, pa zar je Japan baš tako silan?

— Silan ili nesilan, ali mi ne možemo s njim vojevati. Moramo sve poduzeti, da do toga rata ne dodje.

— Pa mi, koliko ja znam, i ne idemo za ratom.

— Kako ne idemo? Smjesta se mora, ne kasneći ni časa, s Jale sve povući. Treba prekinuti te nelijepe šumske koncesije.

— Ali je to nemoguće. Ti znaš, čiji je kapital u to uložen?

— Znam. Tim većma ih valja povući. Da se ukloni razlog ratu. Da vojnici ne bi mogli govoriti o tome, poradi čega su ih tjerali u smrt. Pa i nutarnji neprijatelj ne spava, nego će, naravno, sve to iskoristiti. Dužnost nam je da spasimo prestolje.

— Nikolaju Zaharoviću, zar ti vidiš kakovu opasnost?

— Svaki rat, Jakove Petroviću, potresa narod i skida s njega masku ravnodušnosti. To je — ili, ili! Ili pobjednički vijenac, lovorike, milosti i nagrade, pa je sva krv oproštena — ili naprotiv, opravdavanje, polaganje računa. Naš narod, pa nesamo prosti puk, nego ni inteligencija ne će nikad shvatiti, da smo vojevali za otvoreno more i za budućnost. Bijesni razornici, taj lijevi dio naše inteligencije, koja se nikako ne može da smiri, nego neprestano bulazni o nekakvoj konstituciji, razduvat će glas o tome, da se ruska krv prolijevala za zaštitu previšnjega kapitala i nezadovoljstvo je gotovo. U kakav ćemo položaj tada biti postavljeni mi, časnici i načelnici, tko će na to pomisliti? Ja osjećam, da ta kaša, koju su sada naši financisti skuhali na istoku, izlazi nešto pregusta, a morat će je kusati naši generali i časnici i onda će morati

skupo platiti sjaj ovoga bala, poklonjene večere i šampanjca.

— To je naša dužnost. Naša dužnost prema njemu, — reče Pestrecov. — Čini se, da dolazi.

Mlad, prekrasan časnik u tamnozelenom kaftanu careve svite s naborima, i s bijelim poramicama i monogramom i bijelim moariranim remenom, s gajtanima i u visokim lakiranim čizmama, na kojima su bile plesne gluhe struge, zagleda u oranžeriju i naglo reče:

— Vaša preuzvišenosti... Car — Imperator!

— Evo me, evo, Saša! — dižući se s naslonjača, reče Pestrecov.

— To je muž one čarobne plavojke, kojoj sam te na ulazu predstavio. Odličan časnik u svakom pogledu i pravi uzor neograničene odanosti caru, koja se sada više od svega cijeni.

Pestrecov i Samojlov presijeku galeriju i udju neopaženo kroz ladjicu medju skup časnika, koji su očekivali previšnji dolazak.

IV

Odjednom, po čitavoj golemoj Nikolajevskoj dvorani, nekako osobito počeše kuckati o pod tanke ceremonijalske palice: dvorana zadrhće, smiri se i zatihne. Svi okrenuše glave prama vratima, mnogi se podigoše na prste, nastojeći da gledaju preko glava drugima.

Hugo Varlih, dosegavši u svom očekivanju najviši stepen, uzbudjeno se okrenu prema orkestru, naglim pogledom ošinu glazbenike od prvih gusala do turskoga bubnja i trokutnika, te zamahne palicom. Odmjereni veličajni zvukovi poloneze iz Glinkina »Života za cara« potresu golemom dvoranom, ponove se u suglasnoj harmoniji i preliju se u mekane i nježne. Kroz gomilu, razbijajući u njoj hodnik od živih ljudi, naglim koracima prolazio je

ceremonijar u crnom fraku, s malenim štapićem od slonove kosti sa carskim monogramom, i modrom vrpcom, prevezanom unakrst i molio mjesta.

Car je vodio ispod ruke svoju mater, caricu udovicu. Bio je u odori Preobraženske pukovnije. Časnici Preobraženci osjetiše se poradi toga upravo sretnima. Prvi je to opazio visoki i jaki grof Paltov, zdravo čedo atletskih razmjera. On je prvi preko glava gomile opazio cara i odmah rekao zapovjedniku pukovnije:

— Vaša preuzvišenosti, Car Imperator je u našoj odori.

— U našoj odori... U našoj odori! — stadoše ponavljati drugi časnici Preobraženci i lica im zablistaše; postadoše kao svečari, kao da im je netko darovao nešto osobito lijepo. Medju njima se čitavo veče ni o čem drugom nije ni govorilo. — »Znate li, da je car danas u našoj odori«... »O, to je značajno«... »Već davno, od pukovnijskoga blagdana, nije oblačio naše odore«... »Tjelesni kozaci su se nadali, da će obući njihovu, kozačku«...

»O, on nije nikada oblačio crvene odore. Ona mu ne pristaje«. — »Pavlovska pukovnija se nadala, da će car doći u njihovoj odori zato, jer su danas straže u gradu i u dvoru od Pavlovske pukovnije«. — »To ne znači ništa. — Prošlog puta...«

Onaj visoki Izmajlovac, kojega je poplašio Pestrecov i Samojlov, govorio je Paltovoj cjelujući joj ruku iznad rukavice:

— Čestitam vam, Natalijo Borisovna, Car Imperator je u vašoj odori. Okladu sam dobio. Sutra točno u jedan sat kod Feliciena.

— Ah, kakav ste vi... Ali vam doista služi sreća!

U drugom paru, stegnuta, sa crvenim mrljama uzbudjenja na licu, išla je carica Aleksandra Fjodorovna ispod ruke s gojaznim turskim poklisarom. Ona se ljubezno klanjala na obje strane, odgovarajući na niske poklone muškaraca i duboke

dvorske reverence dama. Bilo joj je teško i neprijatno od tolikih željnih pogleda, kojima su je svi pogledavali, a osobito »gradske dame«.

— Ne, posve bijela, — govorili su u gomili.

— I dekolte je dubok, no koža je upravo čarobna.

— A govorili su, da ima egzemu.

— Što se sve, draga moja, ne pripovijeda!

— Upravo je prekrasna.

— I kako je carski veličanstvena!

— Kako se ljubezno poklonila!

Iza nje, u narednim parovima, išli su veliki knezovi i poklisari ispod ruke s velikim kneginjicama, kneginjama i ženama poklisarskim.

Ta prekrasna procesija, u kojoj su na damama gorjeli briljanti, a na kavalirima zlato i srebro njihovih odora, epoleta i šalova po taktu odmjerenih zvukova poloneze, obašla je čitavu dvoranu i vratila se u kut, k vratima, gdje se zbila u hrpu. Carica, kojoj su od uzbudjenja klecale noge, sjedne na stolac, a car stane do nje.

Lijep, krasan, crnih brkova satnik Maslov, iz ulanske pukovnije carice Aleksandre Fjodorovne, pristupi laganim koracima k carici i zamoli je za dopuštenje, da započne ples. Ona mu je, bez riječi, klimnula glavom. Kapelnik zasvira melodički valcer i Maslov ponudi ruku carici.

Plesalo se samo na jednoj polovici dvorane, bliže k caru. Plesalo je tek nekoliko parova. Vjera Konstantinovna, sjajući nezemaljskom krasotom, plesala je s lijepim husarom Koljcovim; drugi husar, satnik Lambin, plesao je s mladom djevojkom Vjeročkom Betriščevom; mlada lijepa grofica Paltova plesala je s Izmajlovcem, koji je nije puštao iz ruku, a njezin muž sa carevom sestrom, velikom kneginjom Olgom Aleksandrovnom. Svi ostali gosti, časnici, tek što se svršila poloneza i oglasili se prvi zvuci valcera, nagrnuli su u pompejevsku galeriju i malahitsku dvoranu. Tamo su po običaju, koji je

uveden još za Petra Velikoga, a uljepšala ga carica Jekaterina, bili pripravljeni stolovi s pićem i poslasticama. Po svim kutovima i duž prozora malahitske okrugle dvorane i duž prozora pompejevske galerije bili su pokriveni stolovi. Na njima su stajali umjetnički srebreni kandelabri i »surtout de table«. Svako je bilo djelo umjetnosti, svako je govorilo o starini: stalci s Petrovskim raskriljenim orlima, čitavi lovački prizori od srebra s drvećem, veprima, jelenima i psima, s ljudima u različitim odijelima, pridržavahu kristalne i porculanske zdjele, na kojima su bile hrpe voća, peciva i kolačića. Pod njima su bile šalice za čaj i kristalne čaše za orgeate, limunadu i malinovac; tu i tamo bile su u posebnim srebrenim vazama na ledu boce šampanjca sa dvorskoga dobra Abrau, a do njih stajali kristalni vrčevi.

Iako se slatkiši peterhofske dvorske slastičarne nisu ničim osobitim isticali, već su bili lošiji od slatkiša mnogih petrogradskih slastičarna, ipak je svaki časnik nastojao da ih uzme i ponese ženi ili djeci. Osobito mnogo časnika sakupljalo se kod šampanjca. Bilo je tu dobrih poznavalaca, koji su uvjeravali, da je u različitim kutovima i kušaonicama bilo i vino različito, a ono u kutu malahitske dvorane, da je bilo osobito dobro.

Gricenko u bijeloj jahaćoj bluzi, sijevajući crnim očima, tanak i mršav, pravi ciganin, stajao je kraj kušaonice i laganim gutljajima, kvaseći crne brkove u vino jantarove boje, pio je već peti vrčić.

— Lijepo je gucnuti kod cara! — govorio je, namigujući Sablinu, koji je iza svršena plesa pristupio k njemu.

Tu je stajao i nakićeni husar Lambin i miješao žlicom čaj u čaši.

— Divan je to, Saša, običaj. Stari ruski običaj. Rusija voli piti. Stojim ja tu i gledam, a preda mnom se redaju historičke epohe: Vladimir, Crveno Sunašce, barila od dobrog polovčeta kakvoga grčkoga

vina i vitez Ilija, kako ih iskapljuje na dušak... Eh! U davnini su djedovi živjeli veselije od svoje unučadi. A, Lambine! Istina! A kako tvoja švadrona?

— Istina, Pavle Ivanoviću, — odvrati Lambin, nalaktivši se graciozno na stol. Pridignuta atila okružila je sobolovim krznom njegovo opaljeno lice i učinila ga osobito nježnim.

— Sjećam se Petra, — nastavi Gricenko, — s njegovim vrčem velikoga orla; sjećam se ljubezne carice Jekaterine — bogolike carice, kirkisko-kajsatske horde i čitave šarene pratnje, koja ju je okružavala. I Azija i Evropa, istok i zapad stjecao se kod ovih stolova i pilo se, možda, iz ovih istih vrčeva.

— Lijepo je piti i jesti, — reče Sablin, — ali ja ne shvaćam samo jedno. Pogledaj, molim te, onog časnika sa srebrnim epoletama, kako je spopao veliku krušku i hoće da je sakrije u džep, a ona ne ide; i kapa mu je puna slatkiša. Eno uzima još i spravlja u složeni papir. Lakaji gledaju. I kako se smiju. Što je to? Pohlepa? Dočepao se poklonjena i uzima.

— Ne, Aleksandre Nikolajeviću, — gledajući ozbiljno Sablina, reče Lambin, dok su mu se raščešljani brkovi podigli kao u mačka, — to nije pohlepa. Ako samo pristupiš k čovjeku ne s osudom, nego s ljubavlju, opazit ćeš nešto sasvim drugo. Taj časnik ima ženu i djecu, koji isto tako kao i mi obožavaju cara. Za njih su to carske poslastice, carska kruška. Oni će je podijeliti i jest će je po komadićima, a poslastice će možda spremiti i u ovakom slučaju jest će ih kao poslastice iz priče. One će im biti kao ilustracija k njegovom pričanju o balu, na koji oni nisu pozvani.

— Slažem se sa satnikom, Saša, — reče Gricenko. — Ne valja biti tako »prude«. Pripovijedaj to na dežurstvu carici i ja sam uvjeren, da će je se to dojmiti.

— No, pa ja još i shvaćam, da tko uzima cvijeće sa carskoga stola, ali ovo... ne... Služinčadi je to smiješno.

Skoroteča donese srebrene čajnike sa čajem i vrelom vodom. Lambin ga pogleda i nasmiješi se.

— A, Vinogradove, — reče on, — pa kako služba?

— Hvala na pitanju, Vadime Petroviću, nikad ne ću zaboraviti.

— Ti se, hvala Bogu, ne debljaš, a Kumov je na carskoj hrani posve nedopušten kovčeg opremio, — klimne Lambin glavom prema ugojenu lakaju, koji mu je nalijevao čaj.

— Emnastikom se malo bavim, — smiješeći se solidno reče lakaj.

— Sve su to moji počasnici, Aleksandre Nikolajeviću, — odlazeći od kušaonice sa Sablinom, reče Lambin. — Slavni mladići! Lijepo sam ih smjestio. Ovaj debeljaković je bio nekad dobar jahač. Na utrkama je pobirao nagrade. A sada... natače čaj. Da, tout passe, tout casse, tout lasse (sve prolazi, sve se razbija i sve dozlogrdjuje). Lijepo je to rečeno. Sve teče. Samo jedno ne prolazi.

Lambin uzdahne. Sablin je znao, da je Lambin pred četiri godine izgubio svoju vjerenicu Natašu Blom, ali nije nikad mislio, da je njegova čuvstvenost tako jaka i stalna.

— Odakle ih vi sve poznajete? — zapita Sablin.

— Kako ne bih? Četiri smo godine zajedno odtrubili, živjeli smo istim životom, mislili smo iste misli. Valjani ljudi, divni ruski vojnici! Ja ih veoma volim... Da, evo kao da se rat približava, a što će biti — tko zna.

— Rat, reče Sablin, — priklanjajući se k Lambinovu uhu, doda — mogu vas uvjeriti, Vadime Petroviću, da rata ne će biti.

— Je li to vaše lično mišljenje?

— To je mišljenje Njegova Veličanstva.

*

— A... — reče Lambin. To »a« je bilo tako značajno, da je Sablin začudjeno pogledao Lambina.

— Ajdemo na ples! — reče Lambin, — car nas nije ovamo zato pozvao, da se bavimo politikom, nego zato da plešemo s njegovim gošćama. Ta to je bal, Aleksandre Nikolajeviću, bal!...

V

Glazba je upravo prestala svirati i lakaji su na golemim srebrenim poslužavnicima počeli nositi kristalne tanjuriće sa sladoledom. Svijetlo-žut od vrhnja, narandža, tamno-ljubičast od crvenih ribiza i ružičast od jagoda, u obliku bresaka i grozdja s lišćem. U dvorani je brujalo od nejasnih glasova, a iz njih se jasno isticao jasan i sočan, prijatan i hrapav bariton velikoga kneza Vladimira Aleksandrovića.

— Vi govorite, da je ona lijepa? Ja držim, da nije. Ona je posve bez... Tu je veliki knez sočno izvalio takvu sveopću rusku riječ, da je sav okoliš ahnuo, a dame se uzbudjeno nasmijaše, ali veliki knez nije toga opazio, jer je bio uvjeren, da je rekao posve tiho.

Satnik Maslov pretrči po dvorani odredjujući parove za četvorku: — »Messieurs, engangez vos dames. Et à vos places, s'il vous plaît!« vikao je.

Dvorski je bal tekao po odredjenom vremenu i točno u dvanaest trebalo je poći k večeri. Plesači posjedaše na stolice, a neplesači, — kojih je bila većina, — spremiše se da podju na večeru. Svatko je htio da stigne u onu dvoranu, gdje će sjediti car. Svatko je htio vidjeti cara kod večere, a iskusni su ljudi osim toga govorili, da su tamo i jela bolja i svježija.

— La première figure! Avancez... vikao je satnik Maslov, plešući sa caricom. Lambin je bio blizu njih. Plesao je s nećakinjom svoga bivšega zapovjednika, Vjeročkom Betriščevom, koja je bila sada prvi put na dvorskom balu, kao »gradska dama«, a spram njih je bila Vjera Konstantinovna s Gricenkom.

— Ti su plesovi bajoslovni, nije li tako, Vadime Petroviću? — zapita Vjeročka, sjedajući na zlatan stolac i hladeći se čipkastom lepezom.

— Da, lijep je to običaj, — odgovori Lambin, — ali ja bih pošao i dalje. Ja bih isto takve plesove ili slične, priredjivao i za seljake, za vojnike i radnike. Staleške razlike padaju, Vjero Iljinišna, a car mora misliti i na to, da se ne može oslanjati samo na dvorjanstvo. Vi ste mladi, Vjero Iljinišna, i ja se bojim, da ćete još mnogo zla vidjeti.

— Ali, Vadime Petroviću, meni se čini, da je Rusija sada tako sretna, da je pred nama samo veselje i radost. Car je pun čiste miroljubivosti.

— Cavaliers solo! Tournez et balancez vos dames! — vikao je Maslov.

— Na ovakvim plesovima ne možeš pr'ravo ni da govor'riš, — reče Vjera Konstantinovna Gricenku. — Jeste li vidjeli Paltovu? Kako joj samo pr'ristaje toaleta gr'ris per'rles! Ona je naljepša časnička dama ove sezone.

— Iza vas, Vjero Konstantinovna.

— Quelle bêtise! Vous cr'royez? Nisam li se mnogo postar'rala?

— Vjero Konstantinovna, ja nisam šaljivčina, nego govorim ozbiljno.

— O, ja to znam. Vi svaku ženu pr'retr'resate kao konja.

— Stari kavalerist. A osim toga u mojim žilama teče ciganska krv.

— A kad ćemo k ciganima?

— Kad god hoćete. Vaš muž se tomu protivi.

— O! Aleksandar'r! On ne će nikada dopustiti. Ne vr'rzu li se po vašem mišljenju oko Paltove malo pr'reviše Izmailovci?

— Pa to je i razumljivo: njezin je brat Izmailovac.

— A R'rotbek! Kako je umiljat. I žena mu je tako mila. Zašto nisu pozvane njegove setr're? Tako su simpatične.

— Vi ih na smrt osudjujete.

— Ne, ni najmanje. R'rotbek je u našoj pukovniji. Što zato, što je njegov otac dir'rektor'r u nekakvom tr'rgovačkom dr'ruštvu. Zar'r je tu malo kojekakvih pozvano? O, ja bih na ove plesove pozivala samo fine noblesse.

— Za to se upriličuju koncertni plesovi i predstave u Eremitažu.

— O! j'ador're ces petits bals! Pa one večer're za okr'ruglim stolovima u Er'remitažu. Koliki r'raskoš! Evo, gdje je pr'rava Šeher'rezadina pr'riča.

— Et grand rond. Chaîne chinoise! — zapovijedao je Maslov.

Kadrila se svršila. Plesači su u parovima, a neplesači u neurednoj hrpi, gurajući se i bučeći po zvukovima koračnice, nagrnuli preko dvorana rezervirane polovice k večeri.

— Timka! — vikao je čvrsti kozak svojem drugu, koji je pošao napred, — zapremi mjesto za mene i za Konjkova!

— Dobro, svi zajedno, čitava pukovnija.

— Što bliže.

— Gospodo, ne gurajte se, ne vidite li dame?

— Izvinjavam se.

Pestrecov i Samojlov išli su s tom hrpom.

— Ti govoriš o visokoj disciplini ruske vojske, — reče Samojlov, — no ja je nikako ne vidim. Gdje je? Može li se što takovo i zamisliti na dvoru Mikada? Tebe, generala, guraju časnici, koji trče kao žedna i gladna gomila. Eno gledaj, netko je prestižući gurnuo veliku kneginjicu Olgu Aleksandrovnu, pa se nije ni ispričao. Što je to?

— Žderanje. Poklonjeno žderanje i lokanje, — mirno reče Pestrecov.

— Kod nas se pazi samo na iskazivanje počasti i na zaustavljanje u frontu, a inače se puši u vagonu za nepušače, odbijaju dimovi pod nos generalu ili dami, a u Japanu nema iskazivanja počasti, ali treba samo pogledati, kakva je to disciplina. Prije tri mjeseca objedovao sam u Tokiju u časničkoj menaži prve konjaničke pukovnije. Časnici su se sakupili i postavili se pokraj svoga jedaćega pribora. Nitko nije sjeo, dok nije došao zapovjednik pukovnije. Zatim je došao zajednički poklon i svi posjedaše. Za objeda je vladala grobna tišina. Nitko nije govorio ni riječi.

— No to je već pretjerano.

— Ali odučava od brbljavosti.

— Ne smetni s uma, Nikolaju Zaharoviću, da smo mi Slaveni.

— Istina, ali historija nas uporno vuče iz naše surine i zahtijeva, da i mi navučemo evropsko odijelo.

— Pa što, zapravo, hoćeš?

— Tražim nesamo vojničku vježbu, nego i odgoj. Hoću, da se gardijski časnici ne guraju žureći se k carskome stolu; hoću, kad svi stanu umirati od žedje, pa kad netko nadje pregršt vode, da bi je donio caru i dao je njemu. Žrtava, žrtava hoću, a vidim samo lakomost. Jakove Petroviću, dolazi vrijeme velikih potresa. Ja trebam takove vojnike, kojima bi se moglo reći, kako je Petar rekao svojemu grenadiru u Potsdamu: — Skoči kroz prozor... Kroz koji zapovijedate? — pa se zaleti i da skoči. Razumiješ li, kako je rečeno u knjizi vojničkih anegdota i propisa. Ima li takovih vojnika?

— Ja mislim, da ima.

— A časnika?... Ti šutiš. Historija će doskoro zatražiti od njih velikih podviga. A hoće li ih oni dati? Hoće li umjeti da ih dadu?

VI

Za večerom je Pestrecov sjedio zajedno sa Samojlovim u pokrajnoj sobi. Oni se nisu gurali napred, niti su tražili sunčeve blizine. Radovali su se sastanku. Iza njihovih pleća svaki čas bi se pojavila lakajeva ruka u bijeloj rukavici i uslužni bi glas govorio:

— Xeres... Madeira... Crveno... Rajnsko.

Naokolo su mrmorili glasovi. Orkestar jedne gardijske pukovnije svirao je na estradi dvorane.

Već su jeli purana s kestenjima, kad li čitava dvorana, zagrmivši stolcima, ustane i svi se okrenu na jednu stranu.

Iz dvorane, gdje su jele previšnje osobe, dolazio je car brzim koracima. Velikim, umiljatim očima gledao je goste i sa smiješkom govorio:

— Molim, izvolite. Jedite na zdravlje.

Mnogim su se časnicima oči orosile suzama. Državni gospodar Rusije obilazio je svoje goste. Negdje je izbilo neprisiljeno »hura«, te je zagrmjelo i razlilo se iz dvorane u dvoranu, uz pratnju velebnih zvukova ruske himne.

Sablin je pratio cara. S njegova lica odražavalo se čuvstvo najdublje ljubavi i odanosti.

Car predje u drugu dvoranu; zvuci himne zamriješe, a časnici i dame posjedaše.

— Kako je to milo i ljubezno od cara, — reče Samojlov.

— Ta on je naš charmeur! A znaš: on je ipak nesretan čovjek. Muči se on sa svojim samodržavljem, kao kokoš s jajetom, a medjutim je tako popustio ministrima, pa ne upravlja on državom, nego oni, pa ako ispadne što dobro ili zlo, u tom ima on najmanje učešća. Evo ti jedan malen, ali vrlo značajan primjer. Još prošle godine zapovijedao sam ovdje pukovnijom, pa je on došao na pukovnijski blagdan. Ja mu kod objeda podnosim prijavu, izmedju ostaloga i o tome, kako je teško časnicima,

što nemaju državnih stanova i kako bi trebalo, da se izgradi zgrada za časnike. Sluša. Ljubezno me uhvati za ruku i reče: — »Ne uznemiravajte se, na proljeće ćete imati i zgradu«. Dobro, mislim ja: ti to hoćeš, no što će na to reći inženjerska oblast? Ne znam, da li je opazio kolebanje na mom licu i nevjerovanje, no kad je ustajao od stola, ponovo mi je rekao: — »Predložite osnovu i budite uvjereni, da ćemo vam na proljeće podići zgradu!« Naskoro se poče spremati na odlazak. U predsoblju, okružen časnicima, još mi jedanput reče: — »Pestrecove, vi kao da mi ne vjerujete, da ćete imati zgradu?« — »Zar ja smijem ne vjerovati«, — velim ja, — »kad mi to kaže moj Car«. — »Imat ćete zgradu«, reče car, stišćući moju ruku i gledajući mi ravno u oči. I već smo proslavili zgradu pijankom. A u proljeće je inženjerska oblast mirno odbila moj izvještaj i pozivanje na carevo obećanje. U proračun nije uvršteno.

— Pa zašto ga nisi podsjetio? — zapita Samojlov.

— Iz iskustva mnogih osoba znam, da to ne bi imalo svrhe. To bi ga samo razljutilo, a inženjerska bi se oblast uprla na svoje stajalište i dokazala mu, da nikakva zgrada nije potrebna. On nije gospodar svojih riječi. Ja mislim, da i u ratnim stvarima on govori jedno, a Aleksejev i Lamsdorf čine svoj posao, ne osvrćući se na njega. Osobito je samovlastan grof Witte. Cara rasrde, postave ga pred fait-accompli i onda on potpiše sve, što hoćeš.

— Da, — zamišljeno reče Samojlov, — a mi ga tamo, u našoj udaljenosti smatramo jedinim krivcem svih naših stradanja.

— Ti znaš, koliko sam ja odan Monarhu. No i ja već koji put počinjem razmišljati o konstituciji. Ako već ministri nisu odgovorni pred carem, neka onda budu odgovorni pred parlamentom, a ovako svaki radi, što hoće, svaki radi na svoj način, a o Rusiji se ne vodi računa, i cara zabavljaju

osnivanjem različitih znački, koje on rado promatra i potvrdjuje. To je, vele, podržavanje tradicije, spoj medju dijelovima. Radnici organizuju vladi pred očima saveze bez ikakvih znački i ja sam uvjeren, sudeći po vodjama, da to nije za zaštitu profesionalnih interesa, nego u političke svrhe, a mi hoćemo značkama da spojimo seljaštvo s vojništvom. Pa ipak u pričuvi, osim kućnih slugu i vratara nitko drugi ne nosi tih znački. On je samodržac, ali što sam mu bliže, sve se većma uvjeravam, da u njega nema glavnoga, što samodršcu treba: — široka uma i čvrste volje. Da, katkada je uporan i nepopustljiv u neodgovornim sitnicama, a u državnim je stvarima dijete, koje slijepo vjeruje onima, koji ga okružuju: svojoj materi, velikim knezovima i onim ministrima, koji su mu se znali uvući u dušu.

Iz velike dvorane, gdje je večerao car, začuo se žamor i micanje. Car je ustao od stola. I odmah, pred njegovim očima, bacile se dame i gospodjice, časnici, generali i dostojanstvenici jurišem na njegov stol. Grančicu hijacinta, stručak gjurgjica, a poduzetniji nabrali su čitave kite gjurgjica, pregršti hijacinta i klinčića i pošli ponosno k svojim damama. Sablin donese svojoj ženi tanku granu gjurgjica i reče:

— Ovu je grančicu neko vrijeme držala carica u svojim rukama. Postavi je, Vjera, kod ikone, kraj posteljice naše Tanje.

— O, hvala, — reče Vjera Konstantinovna s mnogo poštovanja, primajući grančicu iz Sablinovih ruku i pritišćući je na usnice. — Ja ću je osušiti u svom evandjelju.

Još se uvijek jurišalo na stol. Uzimali su voće i slatkiše na pregršti s izgovorom, da je to sa carskoga stola. I već su se u bujici kretali prema izlazu i brzo se oblačili. Bal je bio dovršen, počeo se razlaz.

— Što ti misliš? — zapita crnobradi armijski topnički potpukovnik svoga pratioca, mladog potporučnika. — Ti držiš, da je to carski raskoš, carski dvor, carska muzika, carska gozba?

— No, dakako, — odgovori potporučnik. — Nego što bi bilo?

— Ostavi, Kolja, te kruške i ne nosi ih materi. To je sve n a r o d n o. To je sve narod izradio svojim trudom i svojim sredstvima, svojim novcem, svojim znojem i krvlju. A narod... to smo mi svi. Ti, ja, mi smo narod, prema tome je to n a š e. Mi smo bili sami svoji gosti i jeli smo svoje. Tako ti je to. On je samo naš upravitelj i reditelj. A jesi li opazio — losovina na našem stolu nije bila svježa. A provensalsko vino bilo je nekako kiselo. Da... i fazani su zaudarali. Tek što su ih okitili krilima i repovima, a inače su zaudarali. Tvrdim, da je netko na ovom balu dobrano nabio džepove. Na svaki način kakav Nijemac.

— Čuješ, Ivanicki, hoćeš li ti pješice?

— Per pedes apostolorum, po starom seminarskom običaju. Vrijeme je divno, a na predavanje sutra ne ću. Eto... Da, dragi prijatelju. To je za prosti narod: — Car i Bog. A mi, obrazovani ljudi, vrlo dobro znamo, da je car — samo etiketa za naše poduzeće. A ta etiketa blijedi, dragi prijatelju. Ti veliš car — zato, što si pio šampanjca, koliko si htio, a ja velim, da je rdjava naša etiketa, pa je rdjav i car. Oprosti, ali je šampanjac s dvorskoga dobra. Kako je to pretjeran patriotizam! A najglavnije — tvrdim — da losovina nije bila svježa. To se Frederiksi i Mayendorfi nama, Rusima, samo podruguju.

Potpukovnik oštro pogleda stražara, s mjedenom kapom na glavi, koji se bio ukočio u stavu pozora. Potpukovnik se malko zanjiše i prodeklamira:

— Sjaj ovih mjedenih kapa, prostrijeljenih naskroz u boju. Imaš li ti, prijatelju, prostrijeljenu kapu? A? — obrati se k stražaru, zaustavljajući se pred njim.

— Hajdemo, Mišo! — vukao ga za rukav njegov suputnik. — To je stražar.

— Znam vrlo dobro. Nepovrediva ličnost. Na straži ne smije nipošto da govori. Tako je to, mili čovječe, po njemačkom propisu, a mi po ruskom običaju, srdačno i po duši. Bio sam' evo kod cara, pa sam, brate, dobrano zavirio u čašu. Votke sam se latio poslije šampanjca, a ti si se tu smrzavao. Je li tako?

— Hajdemo, Michel, nije lijepo.

— Stani! Šic... Ti ništa ne shvaćaš. Ta ovi, Pavlovci, imaju kape svaki sa historičkom rupom, a ispod nje je zapisano ime onoga vojnika, koji je u ratu dobio tu rupu. Tako ti je to!

— Hajdemo, Mišo. No, Ivanicki, dosta je.

— On šuti... Zato, što nije Rus, nego prostak. Prostak ostaje prostak.

Potpukovnik otidje od stražara posrćući i podje uza svoga pratioca po obali.

VII

Od onoga vremena, kad je Sablin bio imenovan carevim krilnim pobočnikom, njegova ljubav i odanost prema carskoj porodici dosegla je vrhunac. Katkada je navečer, sjedeći u svom kabinetu — (poslije svadbe s Vjerom Konstantinovnom nije više stanovao u svom stanu u pukovnijskoj vojarni, nego je najmio raskošan stan u bel-etažu na Maloj morskoj ulici) — Sablin maštao o osobitim pothvatima, što će ih poduzeti, da spasi cara. Čas se bacao na zločinca i otimao mu iz ruku bombu i ona se rasprskavala u njegovim rukama; čas je svojim grudima zaštićivao cara pred udarcem kindžala, ili bi stao pred pukovniju i vodio je u strašan juriš na neprijateljske položaje... Isto tako, ako ne još i više, ljubio je i caricu, a carica je to opazila, i onako osamljena medju tudjim, nesklonim ljudima,

ona je Sablina približavala k sebi. On je počeo dobivati za svoga dežurstva pozive na intimne doručke k caru. Carica ga je ispitivala o porodici, pokazivala mu svoju djecu i opazivši, da i on ljubi djecu kao i ona, još je bila ljubeznija prema njemu, te je i Vjeru Konstantinovnu približila k sebi.

— Koliko imate djece? — upita ona Sablina.

— Dvoje. Dječak Kolja, od šest godina, i djevojčica Tanja, od pet.

— Upravo, koliko i mojoj Tatjani.

— Svoju smo kćer i prozvali Tatjanom u čast Njezinog Imperatorskog Visočanstva.

— A zašto nemate više djece? Možda vam žena nije zdrava? — upita carica.

— O, ne. Ona je tako mlada. Ljubi svijet, pa želi izlaziti u društvo.

— Recite vašoj ženi, — reče ozbiljno carica, — da to od nje nije lijepo. Djeca su božji blagoslov, pa je grijeh, odricati ih se.

Sablin se smeo i zašutio.

— Ah! — reče carica. — Te nove teorije ne će Rusiji donijeti blagoslova.

Sablin je fotografirao caricu s djecom i pratio cara na jahaćim šetnjama. Car je vrlo rado jahao, pa je često izašao sa Sablinom i dva pratioca kozaka daleko, do same Gatčine. Sablin je razabrao u cara veliku ljubav prema prirodi, prema Rusiji, ali strasti u njega nije opažao. Prema konjima bio je gotovo ravnodušan. Nije pitao, zašto su mu dali drugoga konja; tražio je samo toliko, da na konju bude prijatno jahanje. Car nije imao nikakovih tajnih odnošaja. Carici je bio vjeran. Manju Labunsku davno je zaboravio i nikada nije za nju pitao; do toga ljubavnog romana, što ga je, poradi zdravlja mladićeva, sa svom odlučnošću tražio njegov otac, nije ni došlo. Mladenački odnošaj s balerinom Kšesinskom bio je mnogo jači. Moćna, energična, prkosna i cinična ova Poljakinja posve ga je na neko vrijeme zaokupila svojim jakim karakterom i

on je potpao pod njezin utjecaj, ali je došla carica, zakoniti brak, djeca — i odnošaj s Kšesinskom počeo mu se pričinjati grijehom. Priljubio se porodici.

Carica je odmah osjetila svu svoju snagu i muževu slabost. Shvatila je, da je obrazovanija od njega, razumnija, pa je počela maštati o sreći Rusije. Izučavala je rusku povijest. Izmedju sebe i skromne cerbske princese, koja je postala velikom caricom i proslavila veliku Rusiju i sebe, vidjela je neku sličnost. I ona je bila skromna hesenska princesa, koja nije bila ondje nikome potrebna, pa je proučavala medicinu i bila odlikovana atributom doktora filozofije — i tako postala ruskom caricom. Mogla je utjecati na svoga muža, ali se doskora uvjerila, da on nije nikakav samodržac, nego da je okružen kompliciranim spletkama i da se lako podvrgava vanjskim utjecajima. I ona je bila Njemica. Čitav dvor cara Aleksandra III. ponosio se time, što je sklopljen francuski savez, i mrzio je Nijemce. Stari komornici skupljali su se oko carice-udove, koja je mogla utjecati na sina. A toga utjecaja Aleksandra Fjodorovna nije mogla slomiti. Počela se boriti. Ali Rusija i Rusi ljubili su svojega cara i miropomazanika, a štovali caricu-udovu, te Aleksandra Fjodorovna osjeti, da ne će biti dosta jaka za tu borbu. Česti porodi, nestrpljivo očekivanje sina i nasljednika prestolja pod svaku cijenu, mračnjačko šaputanje o tome, da ima neku fizičku manu i da ne će dobiti sina, uznemirivalo ju je, mučilo i činilo nesretnom. Muž se ljutio svaki put, kad bi mu rodila kćerku, narod je bio razočaran, komornici i ministri, osjećajući da je ona nemoćna, postali su prema njoj hladni. Njezine odredbe i želje nisu se ispunjavale. Zato je počela da iskušava svoju vlast. Zatražila je, da pokraj dvora izgrade vrt i da se postavi visoka ograda prema naročitom nacrtu — i to je bilo ispunjeno. Pokušala je da se upleće u imenovanja ministara, no tu nije mogla ništa izraditi. Vojnim ministrom bio je imenovan Kuropatkin, jer je za njega molila carica-udova, gledajući u njemu suborca svojega muža. Maleni, jednostavni, no umni Kuropatkin, bio joj je neprijatan, ali ga nije mogla srušiti. Od prirode zbunjena, u toj je borbi postala još zbunjenijom. Htjela se približiti vojsci, podložiti je svojim utjecajima. Ali je slabo jahala. Na paradi svoje ulanske pukovnije htjela je da caru sama predstavi svoju pukovniju, ali nikako nije mogla krenuti konja u galop desnom nogom. Napokon su joj našli konja vozača, koji joj je bio poslušan. Izjahala je na njemu, ali saznanje, da sjedi na teškom nelijepom konju, pokvarila joj je radost, pa nije sa časnicima govorila ni riječi. Ali malo iza toga s ushitom su joj pripovijedali, kako je velika kneginja Olga Aleksandrovna dojahala u svoju husarsku pukovniju, za poledice doskakala k njoj u punom karijeru i sama izdala pukovniji naredbu, noćila u časničkoj menaži sa svojom sobaricom, ostala čitav dan s pukovnijom, te zaludila sve časnike.

Aleksandra Fjodorovna nije mogla toga izvesti. U mašti je držala prekrasne govore, učila Ruse kulturi i ljubavi prema domovini, koje je po njezinom mišljenju u Rusa bilo vrlo malo, ali kad je zalazila medju te Ruse, na licu su joj izbijale pjege crvenila od uzbudjenosti, te nije znala što bi kazala. Na audijencijama, ako su oni, koji su joj se predstavljali, bili nedosjetljivi, odstajala bi nekoliko časaka bez riječi ili bi što sasvim glupo zapitala ili, prošutjevši neko vrijeme, odlazila. Srdila se na sebe, ali nije mogla svladati svoje zbunjenosti. Prividjalo joj se koješta, čega nije ni bilo. Kad su obje carice zajedno primale i kad je carica-udova stavljala pitanje za pitanjem, smiješila se carski ljubežljivo i pružala svoju malenu namirisanu ruku na poljubac i kad je Aleksandra Fjododovna gledala, s kolikim su zanosom sjale oči onome, s kim bi Marija Fjodorovna govorila, zavidjala je, ljutila se i saslušavši pozdrav, pružala

šuteći ruku i otpuštala prestavljenoga, koji je bio pozlijedjen njezinom ponosnom nebrižnošću.

Držali su je suhoparnom, hladnom i da prezire Rusiju. A ona je bila samo nešto previše samoljubiva i zato zbunjena.

Bojeći se gomile i neznanaca, novih ljudi, još se više približavala onima, koje je izbliže poznavala. Tako blizak bio joj je Sablin, tako se priljubila i zapovjedniku svoje pukovnije, grubome, ciničnome pijancu. O, samo zato, jer ga je često vidjala i priučila se na nj. Namjesto Rusije, kojoj je ona htjela biti dobročiniteljicom i vladaricom, sabrala se oko nje malena grupa ljudi, no zato je ona te ljude ljubila bolećivom odanošću i u njihovu se društvu dobro osjećala. A za njih to nije imalo nikakova značenja. Biti miljenikom Aleksandre Fjodorovne nije značilo ništa, jer ni ona sama nije imala nikakova utjecaja.

Sablina je, kraj njegove svete odanosti carici, dirala do dna duše privrženost i povjerljivost Aleksandre Fjodorovne. Po čitave sate znala se razgovarati s njim o djeci. Razvijala je široke osnove o uzgoju nesamo svojih kćeri, nego i djece čitave Rusije; njoj se činilo, da njezina uloga nije u sadašnjosti, nego u budućnosti i da će doći njezino vrijeme. Htjela je utjecati na odgojni sistem čitave Rusije, no dopustili su joj samo da osnuje uzornu školu za dadilje u Carskom Selu. Kakvo je to samodržavlje? — mislila je. Ako je car samodržac i neograničeni monarh, onda bi trebalo, da i carica može učiniti sve, što zaželi. Počela se dakle baviti mišlju, da učvrsti carevu vlast i uzela se protiviti svim reformama, koje su mogle oslabiti ili umanjiti tu vlast. Skrivala je u sebi svoje osnove i čekala samo čas, da joj se rodi sin, — onda će ona odgojiti u njemu poslušno orudje za svoje ciljeve i istupiti na političku arenu.

VIII

Sablin je doručkovao kod cara u intimnom krugu njegove porodice. Vladar je bio nešto zamišljen i rastresen, a Sablin je to primijetio. Doručak je prolazio gotovo sav u šutnji. Car i carica izmjenjivali su rijetke fraze na engleskom jeziku, a jedina je vesela Tatjana neprekidno tepala svojim dječjim jezikom. Djecu odvedoše, a carica, poljubivši cara u čelo, otidje u svoje odaje, našto je car ustao. Morao je u jedan sat otići na sjednicu, ali nije odlazio. Pristupi k prozoru i zagleda se u pročišćene puteljke carsko-selskoga parka i u melankoličnu sumornost golih lipa i hrastova, koji su se alejama gubili u daljinu.

— Pričajte mi nešto veselo, — reče car zamišljeno Sablinu.

Sablin je umio lijepo pripovijedati anegdote iz židovskoga i jermenskoga života; znao je lijepo ispričati o kakovom dirljivom i čistom postupku vojnika ili seljaka, a car ga je rado slušao za doručka.

Sablin je šutio. Neveselo carevo raspoloženje prelazilo je i na njega i vesele mu pričice nisu nikako dolazile na pamet. U jedaćoj sobi vladala je tišina. Tiho, ne zveckajući posudjem, lakaji su brzo pospremali stol. Odmjereno je kucao veliki sat. Sablin je nemirno pogledavao na nj. Bojao se, da će car zakasniti na sjednicu.

— Prošlo je ljeto, prošla je i zlatna jesen, — reče car u pola glasa. — I došla zima. Ja volim rusku zimu, snijeg, mraz, sanjkanje na saonicama, lov... Tako je lijepo. Snijeg je čist i častan. Da, Sabline... Zašto ljudi ne mogu da budu čisti i časni? Zašto jedni potkopavaju druge? Znate li vi, Sabline, da ja nisam nikad čuo, da bi netko lijepo govorio o drugome, nego pod svaku cijenu kakvu god gadariju. Zašto? Koja im korist od toga?

Sablin je šutio. Osjećao se smetenim.

— Ministri dolaze na referadu. U njihovim riječima nema ljubavi, nego sama mržnja. Nije im do domovinske koristi, nego do lične. I sve misle, kako da meni ugode. Ugadjati treba Rusiji, a ne meni. Ja sam samodržac, Sabline, pa ću jedanput ipak dokazati, da sam samodržac.

Car je gledao Sablina velikim jasnim očima, kao da očekuje protest s njegove strane. Ali je Sablin šutio. Njegovo se uzbudjenje uvećalo. Nije shvaćao cara, pa je nemirno pratio njegove riječi.

— Vi mislite, da je meni to milo? Ne, Sabline, ja bih ne znam koliko dao, da budem običan, sasvim običan čovjek. Zemlja, cvijeće, vrt, voće. I mirno nebo. I Bog. I nitko drugi. Nikakvih intriga. Nikakve borbe. Zašto se oni bore za vlast? Kao pauci dave jedan drugoga i pogibaju — zašto? Za zvonku monetu. Da samo znadu, što je vlast! Kolika je to muka, kao u fokusu leće sakupljati u sebi svu tu sitničavu ličnu pakost ljudî, koji se staraju da utope i da ocrne jedan drugoga samo za to, da se sami uzvise... Jeste li čitali, Sabline, u trilogiji Alekseja Tolstoja »Car Fjodor Ivanović«, kako divno govori Fjodor Godunovu o intrigama i boljarskim žaobama?...

Car zamišljeno predje pečalnim pogledom po jedaćoj sobi i vrativši se prozoru, tiho stane bubnjati prstima po staklu.

— Vaše carsko Veličanstvo, — reče Sablin gledajući nemirno na uru. Car se naglo okrene i uzdahne.

— Doba je, — reče on. — Da, znam. Car ne smije zakasniti. To uznemiruje one, koji čekaju — da se nije štogod dogodilo? Uvijek se moram žuriti, uvijek hitjeti, uvijek moram nekamo da stignem, nekoga da primim, da govorim i odgovaram na pitanja. Sloboda careva!... Nje nema!

Car izadje iz jedaće sobe naglim koracima. Kad je iza nekoliko časova pred dvorskim trijemom sjedao sa Sablinom u saonice, u koje je bio upregnut par konja, na njegovu se licu odražavala obična ljubežljivost i umiljatost; nije se razabirala ni sjenka bola...

IX

Krajem januara 1904. bila je u Eremitažu predstava. Davala se opera »Mefisto« sa Šaljapinom. Predstava je odlično uspjela. Šaljapin je natkrilio samoga sebe. Poslije predstave bila je večera, i car je sjedio za velikim okruglim stolom pod paomama. Bio je veseo. Činilo se, da su se oblaci, što su se bili zgnusnuli na dalekom Istoku, razišli: Rusija je bila popustljiva. Na predstavi su svi promatrali japanskoga poslanika i vojne attachéje. Oni su, kao uvijek, siktali u razgovoru, uvlačeći uzduh kroz zube; bili su suzdržljivi i na netaktična pitanja nekih časnika: hoće li doći do rata izmedju Rusije i Japana, odgovarali su mirno: — To stoji do volje Mikada i vašega Cara. Naša je dužnost, da se pokorimo.

Sablin je poslije predstave bio sa ženom na balu kod grofice Paltove, koja se mnogo veselila te zime i vratili se kući pred zoru. Sablin je upravo počeo ustajati nešto poslije desete ure, kad li mu sobarica dade iz pukovnije poslanu knjigu zapovijedi. Komandant pukovnije pozivao je sve časnike, da se u službenom poslu sastanu u menaži. U tome nije bilo ništa neobično. Opet nekakovi izbori, — pomisli Sablin, ili rješavanje menažnih pitanja. A la longue to dosadjuje. — Neobičnim se pričinilo samo vrijeme. Jedanaest sati — vrijeme zanimanja.

U menaži su se već sabrali svi časnici i čekali zapovjednika pukovnije. Zapovjednik je zakasnio. Domišljali su se, zašto su pozvani. U jutarnjim novinama bila je vijest o napadaju, što ga je izvela japanska flota na našu eskadru bez objave rata i

o tome, da su tri naša velika broda ili potonula, ili su bila stavljena izvan boja. Bilo je mrtvih i ranjenih. Brzojavka je bila kratka i prilično nejasna. Osjećalo se jedno: — zakasnili smo. A to je bilo bolno, tjeskobno i strašno.

U očekivanju zapovjednika pukovnije časnici su se raštrkali po menaži. Macnev je u biblioteci izvadio veliki atlas, u kojemu su časnici razgledavali zemljovid Japana, Koreje i Kvantumskoga poluostrva. Malo tko je znao, gdje je Port-Artur. Drugi su razgledavali novine i časopise. U blagovaonici je ugojeni Menjšikov za svaki slučaj žvakao biftek s jajetom, Fetisov, došavši iz jahaonice, gdje je »vijao izmjenu straže«, pio je čaj s dvopekom. U biljarskoj je sobi Gricenko u raskopčanoj poluodori, ispod koje se vidjela crvena košulja, tjerao biljarskom palicom loptu, zadajući sebi najrazličitije zadaće. Rumeni Rotbek, žvačući nešto, promatrao ga i davao mu savjete.

— Pavle Ivanoviću, sruši devetoga od ruba, — reče Rotbek.

Gricenko namjeri biljarskom palicom.

— Do-bro! — reče on. — Rušim devetoga jedanaestim. Hoćeš li piramidu?

— Nemamo kad, sad će doći zapovjednik. Već je jedanaest i četvrt.

— Dobro. Rušim petoga iz kuta. Tako. Hajdemo, Pik, u biblioteku. Tko je tamo?

U biblioteci je Macnev filozofirao.

— Rata ne će biti, — govorio je on. — Prosudite sami: komu je taj rat potreban. Nagalamili su se Japanci, raspalili i ništa više.

— Zaboga! Takva uvreda ruskoj državi, — reče Rjepnin. — Već smo im jedanput popustili, kad je car putovao, budući još nasljednikom prestolja, pa ga je Japanac napao.

— Onda je ono bio bijesni pas. A sada je to rat, — reče Korenjev.

— Rat bez navještenja. Divljaštvo nekakvo! — dometne Samaljski. — Tako se u civiliziranom svijetu ne radi. Samo žutokosi divljaci mogu da se tako prenagle.

— No i ogulit će ih sada, kao Sidorovu kozu, — reče Fetisov, došavši iz blagovaonice.

— Vidite, meni se to baš svidja, — reče Rotbek. — Pomislite, maljušni Japan, a kako je naduven. Iz čista mira navalio. Ah, uvjerit će se on, kako je Moskva silna!

— Pokažite mi, gospodo, Japan, — reče mladi Oksenširna, koji je te godine stupio u pukovniju iz dvorskih paževa, — ja se ponešto sjećam Liu-Kiu, Kiu-Siu, Sikoto, Kioto, Tokio.

— Trikoto i Limpopo, — dovrši u smijehu Rotbek. — To si se ti, brate, prevario. To je iz sasvim druge opere.

— Kakvi su to drznici, — reče ponešto važno kidajući glas Samaljski. — Ja sam juče na predstavi govorio s njihovim attachéom. Bio je sasvim miran. Rekao je, da je rat u rukama našega cara, pa ako on ne bude htio, nikad ne će doći do rata. A znao je, da se rat već zapravo započeo!

— A otkud bi on to znao? — upita Fetisov.

— Pa kad su novine znale, znao je i on.

— Mogu vas o jednome uvjeriti, — reče Sablin, — da car toga nije znao. Njegovo Veličanstvo bilo je mirno i veselo.

— Car se zna obuzdati. On se ne bi odao, kad bi i znao.

— Dakle rat. Rat neizbježiv, — reče Macnev bolno.

— Da, rat. Htio bih da oderemo te Japančiće, — prkosno krikne Oksenširna.

— Egzotička ekspedicija, — snishodljivo reče Rjepnin. — Pa to se ne može ni nazvati ratom. To ti je, u neku ruku, kao svladavanje bokserskoga ustanka.

— Ja ću sebi tamo sazidati vilu na osvojenom zemljištu. Kraj Nagasakija. Vele, da je ondje divno, — reče Rotbek.

— A ja mislim, da će ovaj rat biti ozbiljan i težak, — reče satnik Bobrinski, koji je pred godinu dana svršio akademiju. — Samo kad se ne bi i garda morala spremiti na put.

— Što vi to govorite, za ime božje! — uzbudjeno se uplete Stepočka Vorobjev. — Nikad garda ni u kakav rat ne će poći. Njezina je zadaća sasvim druga i mnogo znatnija. Bezumlje bi bilo maknuti gardu iz prestolnice.

— Zašto? — upita Bobrinski.

— Zato, što osim vanjskoga neprijatelja, uvijek imade i nutarnji. Petrograd, u kojemu su tolike škole i toliki radnici, ne smije se ostaviti.

— No, te vaše studiozuse najljepše razgone kozaci nagajkama, — reče Fetisov.

— Ne zaboravljaj radnike! Njih ima preko dvjesta tisuća.

— Golorukih.

— Danas su goloruki, a sutra će ih koja uslužna država, pod maskom, da šalje dijelove strojeva, znati naoružati.

— Zato imamo policiju, — reče Macnev. — Ali gardu držati za to, da razgoni radnike i djake, excusez du peu, to je ipak malo previše.

— Tu se ne radi o radnicima, nego o obrani prestolja i dinastije, — ozbiljno reče Rjepnin. — Samo garda u potpunom smislu shvaća sve golemo značenje imperija za Rusiju. Jedina je garda potpuno bez ikakvih ideja...

— A godine 1824.? — dometne Macnev.

— To je bio nesporazumak, izazvan abdikacijom velikoga kneza Konstantina Pavlovića.

— A Elizabeta, à Jekaterina, zar nisu Preobraženci i Izmajlovci dizali pobune, a još ranije za moskovskoga perioda, strijelci? — govorio je Macnev.

— Upravo, eto, poradi toga je gardijsko konjaništvo od pamtivijeka vjerno prestolju i ono ne smije biti izvedeno iz Sankt-Peterburga, — reče Rjepnin. — Ne radi se tu o dvorskom prevratu, on sada nema smisla, niti je potreban, nego se radi o revolucionarnom ustanku naoružane mase.

— Uostalom, dobro je, da ne idemo u rat, — reče Macnev. — Nije baš ugodna stvar taj rat. Krv, rane, lešine. Ne volim ja nikakvih strvina. I put je tako dalek. S milim Bogom. Neka se tuku drugi, koji uživaju u tome. A meni se nekako... ne će.

U velikoj dvorani, gdje su visjeli portreti pukovnijskih zapovjednika, začuje se zvonak i siguran glas dežurnoga poručnika Kongrina, koji je zapovjedniku pukovnije davao prijavu. Petrovski, sav rumen od zime i uzbudjenosti, udje u biblioteku. Pozdravi se sa svim časnicima, pruži im ruke i reče:

— Molim, gospodo, da mi oprostite, što sam zakasnio. Dolazim pravo od velikoga kneza, vrhovnoga zapovjednika... Gospodo! Dogodio se nečuven, neočekivan, odvratan dogadjaj. Japanska mornarica približila se jučer u noći izdajnički našim brodovima na port-arturskom raidu i nekoliko ih uništila. Tri velike oklopnjače izbite su na duže vremena iz bojnoga reda. Poslanik se nije ispričao, uostalom, isprike tu i ne može biti. Car Imperator navijestio je Japanu rat.

Zapovjednik pukovnije odahne. Obuzelo ga uzbudjenje, koje je prešlo i na časnike.

— Iskreno žalim, gospodo, što vam ne mogu zaželjeti sretan put. Garda ostaje kod kuće. Nadamo se, da ćemo obračunati s neprijateljem, ne dirajući u našu zapadnu granicu.

— Kako? — upita Rjepnin, dok mu se u glasu razabiralo veliko uzbudjenje. — Zar nam i odande što prijeti?

— Koliko ja znam, Imperator je već primio od cara Vilima uvjerenje o dobrohotnoj njemačkoj neutralnosti. Naš blagorodni prijatelj i nedavni gost

ostao je vjeran svojoj viteškoj časti. Ali garda treba da ostane ovdje. U danima rata treba da prestolnica i prestolje budu pouzdano zaštićeni.

— A jesi li saznao, tko će biti vrhovni zapovjednik? — upita knez Rjepnin.

— Zasad Linević. Ali se čini, da će biti imenovan Kuropatkin, koji sam to traži. No nije isključeno, da ne će poći onamo sam naš uzvišeni vrhovni zapovjednik.

— Vaša preuzvišenosti, — gledajući uzbudjeno u oči zapovjedniku, reče ustajući i uspravljajući se problijedjeli Fetisov, — a hoće li onim časnicima, koji bi... dobrovoljno htjeli poći u rat, biti dopušteno?

— Ne znam... Zašto ne bi bilo? Pitat ću velikoga kneza. Gospodo, ja još nisam svršio. Njegovo Veličanstvo želi, da lično obavijesti gardu o dogadjaju. U teškom trenutku kušnje, koju mu je poslao Svevišnji, car želi, da se u zajedničkoj molitvi pred Njegovim prestoljem združi sa časnicima svoje garde.

— Moramo se odmah presvući i u paradnoj odori poći u dvor.

Zapovjednik se okrene da podje, ali u tom času pristupi k njemu stožerni satnik Fetisov i četiri mlada korneta.

— Vaša preuzvišenosti, — reče Fetisov, — ja i korneti: Oksenširna, Maljski, Turov i Popov molimo, da ishodite za nas dopuštenje, da možemo poći u rat kao dobrovoljci, makar i kao redòvi.

— Dobro, — nezadovoljno reče Petrovski. — Kneže, zapiši ih.

— Zapišite i mene, — stupivši napred, reče tvrdim glasom Sablin.

X

U malenoj dvorani do dvorske crkve bilo je zagušljivo, jer su je časnici napunili tako, da se nije mogao čovjek ni maknuti. Glasovi su žamorili.

Sav se razgovor kretao oko napadaja japanske mornarice i oko neizbježivosti rata. Svi su raspravljali o ratu i većini se on činio kao vesela ekspedicija nekakve druge armije u egzotične krajeve, kao nove pobjede, nova osvajanja i nova velika slava. Drugačije nije moglo ni da bude. Davno je već Rusija osvojila divni batumski okrug, davno osvojila žarki Turkestan, Kavkaz, Poljsku, Besarabiju, Krim. Sve je dobiveno snagom ruskoga oružja i kamen do kamena izgradjivala se krvlju ruskoga vojnika i časnika divna zgrada velike ruske Imperije. Osvojit ćemo i Japan. Vele, da je prekrasan taj divni kraj igračaka, pun krasnih malenih ženica. Već su se čuli glasovi: — tokijska gubernija, jokohamski i nagasakski kotarevi. Gardijski su časnici bili uvjereni, da gardu ne će tako daleko poslati. Njima se rat prikazivao samo iz daleka, pa su oni u njemu gledali samo slavu i pobjedu. Nešto drugačije gledala je na taj rat pješadija. Već su im oduzeli nekoliko bataljuna i poslali ih na Istok, a mogu uzeti još, pa ih je to nagonilo u brigu i sjedilo im na duši. Odjednom su izbila i ona pitanja, o kojima su nastojali ne misliti, zaboraviti ih.

Što da se radi s porodicom, ako koga pošalju? Kamo s njom? Kako će živjeti na dvije strane, kako će se odgajati djeca? A ako bude trebalo poginuti? Rat nije ono, kako se iz daleka prikazuje. U skupini pješačkih časnika nije bilo raspoloženje tako zanosno, nego zabrinuto i nemirno. Svaki se davao u teške misli. Koga će poslati i kako će se sve to okrenuti u budućnosti? Hoće li doteći tamošnje čete? A ako ne budu, kako će se druge odašiljati? Koji će okruzi morati da podju?

Nemirno su po podu zakucale ceremonijarske palice; kroz vrata, koja su se otvorila i odmah zatvorila, dopr'o je ulomak molitvenog pjevanja. Pjevalo se »Mnogo ljeta«.

Odjekne zapovijed: »Gospodo časnici! Pozor!« I sve se odmah stišalo. Medju časnicima pojavi se

car. Sablin ga je vidio, čuo njegov tih i ponešto uzbudjen glas, ali od onoga, što je car govorio, nije mogao ništa da razabere ni da razumije. I sam je bio uzbudjen poradi svoje nagle odluke, da podje u rat i zato nije mogao razumjeti carevih riječi, kad li netko on onih, koji su kraj njega stajali, krikne »Ura!« — a taj je poklič smjesta narastao i ojačao te počeo odjekivati dvoranom i kad su časnici silazili po stepenicama, taj se »Ura« valjao za njima mlad, prkosan i smion. Nitko nije sumnjao u bobjedu.

Sablin, izišavši iz dvora, pozove izvoščika, koji je stajao na trgu, i sjedne bez pogadjanja, da se poveze kući.

Jasno je sjalo zimsko sunce, blieštao čisti i zamrzli snijeg. Pločnikom su trčala djeca i radosno vikala:

— Velika japanska pobjeda nad Rusijom! Navala na Port-Artur! Velika pobjeda Japana!

Što to oni viču? — pomisli Sablin. Kako smiju tako vikati? Pobjeda Japana. I nitko ih ne zaustavlja! Prolazi časnik, stane, kupi novine. Stoji policajac i svi su potpuno ravnodušni prema onome, što je izvikivao onaj glupi deran. Što je to? Nedostatak patriotizma, neshvaćanje odlučnoga trenutka.

... Velika japanska pobjeda! Uništene tri oklopnjače!... Gdje sam ja? U Tokiju ili u Sankt-Peterburgu? Ali zašto ga ja sam ne zaustavim i pošteno ne povučem za uši, zbog tih strašnih poklića?... Nikome, nikome to ne para srca, nitko se na to i ne osvrće. Prolazi gospodjica, studenat... Tko smo mi, Rusi, ako ne vidimo i ne shvaćamo toga?

Izvoščik, stigavši do Male morske ulice, pusti konja da podje sitnim kasom i okrenuvši se s kozlića prama Sablinu i pokazujući svoje rumeno lice, obraslo mladom, kuštravom bradom, zapita:

— A je li, gospodine, istina, da je car navijestio rat onima tamo... Japancima, kako li.

— Jest. Zar nisi čuo, da su navalili na nas i umalo da nisu potopili tri broda?

— Čuo sam nešto. Kako ne bih čuo? Svi o tome govore. Ali zašto da ratujemo? Drugojačije bi se to moralo.

— Kako drugojačije? — u čudu zapita Sablin.

— Pa tako... Lijepim. Tako, da prodje bez rata.

— To se ne može.

— Kako se, zaboga, ne bi moglo? Car sve može. Upravo kao i Bog.

Izvoščik malo zašuti, potegne zabrinuto nekoliko puta uzde i ponovo se okrene k Sablinu.

— Slušaj. Dakle će biti i mobilizacija?

— Dakako, — odgovori Sablin.

— Eto! Zato upravo i govorim, da ne bi trebalo rata. Razumij me. Imam ženu i troje djece. Sad sam, pred mjesec dana, kupio konja i saonice; sam za sebe vozim, postao sam gazda. A eto sada mobilizacije. Kako je onda to? A? E-eh. Ne bi trebalo, velim. Ne bi trebalo. Bolje bi se stvar mirnim putem uredila.

Sablin plati izvoščiku i s nekom odvratnošću pogleda na njegovo rumeno, dobrodušno i lijepo lice.

Takvi su Rusi! — mislio je uspinjući se stepenicama. Japanci su nas napali, dali su ruskom narodu pljusku, a ruski se narod oblizao i — ništa više? Spreman je da podmetne i drugi obraz. Domaći lonac miliji mu je od svega. Što je njemu do krasote, junaštva, do slave, do časti? Nerazumljive su to riječi za njega. Njemu je sve: žena, troje djece, svoj gazda. Užas! Sve naokolo sam užas i pustoš! Nikakovoga patriotizma!

XI

Kolja, dječak od šest godina, u modroj mornarskoj suknenoj bluzi i hlačicama s golim koljenima, i modro-oka, svjetlo-kosa Tanja od pet godina prepoznaše po zvuku zvonceta, da zvoni otac i ne slušajući Njemicu, bonu, potrče tapajući nožicama u predsoblje.

— Tata je došao, tata je došao! — pjevao je Kolja, hvatajući ga za hladnu sablju i igrajući se temenjakom. — Ja sam plvi dotlčao tati.

— I ja sam plva, — govorila je Tanja, čupkajući temenjak na sablji.

— Uklonite se, djeco. Ja dolazim sa zime, pa možete ozepsti.

— Tata! I ja dolazim sa zime, — govorio je Kolja idući za ocem. — Tata, a zašto je deva... deva?...

— Odvedite ih, Fräulein, — reče Sablin. — Je li Vjera Konstantinovna kod kuće?

— Doma su, u malom salonu, — odgovori koketljiva bjelotrepa bona.

— Zamolite je, da dodje k meni.

Sablin podje u kabinet i skinuvši ogrtač, prebaci ga na oslonac od stolca i ostane u košulji i jahaćim hlačama. K njemu udje Vjera Konstantinovna. Poljube se.

— Aleksandr're, — reče tiho Vjera Kontantinovna. — Zar'r je istina? R'rat je naviješten?

— Da, maločas nam je car to saopćio. Drugačije nije ni moglo da bude! Takva uvreda ruskom narodu!

— Naša pukovnija, dašto, ne će poći, — reče Vjera Konstantinovna.

— Da, ne će poći, ali časnici smiju krenuti s drugim pukovnijama; mogu se za trajanja vojne dati premjestiti, pa i ja idem...

— Kako? — skupljajući tamne obrve, zapita Vjera Konstantinovna. — Ti toga ne ćeš učiniti.

— Zašto? — upita naglo Sablin i stane kod prozora, okrenut plećima prama svijetlu. Vjera Konstantinovna stajala je kraj naslonjača. Imala je na sebi jutarnji, raskošni, čipkama urešeni blijedomodri haljetak. Vlasi su joj bile nepočešljane i prkosnim su uvojcima padale na bijelo čelo. Sablin je morao priznati, da je veoma lijepa, i što je više poznaje, sve je više i ljubi.

— Tko ide iz pukovnije? — tiho, jedva mičući usnicama, zapita Vjera Konstantinovna.

— Fetisov, Oksenširna, Maljski, Popov i Turov, — odgovori Sablin.

— Fetisova razumijem. Nemir'rnjak, bezumnik, avantur'rist... Oksenšir'rna je mladić vjoglavac, kojega će doskor'ro pr'restati da pr'rimaju u pr'ristojnim kućama i kojega će zbog pijančevanja izbaciti iz pukovnije. Maljskoga i Popova ne će r'roditelji nikad pustiti. Tur'rov neka ide, nije nikome potr'reban, pr'rištava nakaza, ali ti, ti? Jesi li mislio o tome, što radiš, kad si se javljao?

— Mislio sam o tome, Vjera. Znam samo jedno: kad je rat, onda je moja časnička dužnost da podjem s drugima. Ja drugačije ne znam. Bilo bi me stid da hodam po ulicama i nosim časničku odoru, kad je rat. Ne shvaćam, Vjera, kako ti možeš da se tome protiviš... Zar se doista protiviš?

— Pr'rotivim, — mirno i ponosno reče Vjera Konstantinovna i nosnice joj se raširе. Podigne glavu u vis i blijedo-modre oči upre u Sablinove oči. On nije mogao izdržati njezina pogleda i ponikne glavom.

— Ti si, Vjera, odvjetak livonskih vitezova, pa ne smiješ tako govoriti. Kad bih se ja kolebao, ti bi me morala osokoliti i poslati. Tvoja je dužnost da mi kažeš: »Ili sa štitom, ili na štitu«, — reče Sablin.

— Ja svoju dužnost shvaćam, — reče Vjera Konstantinovna, — pa tr'reba da i ti shvatiš svoju. Kaži, da li tvoja pukovnija ide? Ide li tvoja šva-

dr'rona, ljudi, koje si ti učio i odgajao?... Zašto šutiš?

— Ne, ne idu.

— Tvoja je dakle dužnost da ostaneš s njima. Ne možeš znati, što će biti kasnije. A ako... Ako gar'rda bude potr'rebna ovdje za zaštitu pr'restolja, a svi se časnici r'razbježe za jeftinim pobjedničkim lovor'rikama nad Japancima. Hoće li to biti lijepo?

Sablin nije dugo ništa odgovarao.

— I ne govor'rim o tome, što ti ne bi mogao tako olako ostaviti mene. Ja sam mlada i toliko te ljubim. Bez tebe nema ni meni života. Smiluj se meni!

Ona ispruži prema njemu ruke. Široki, čipkama opšiveni rukavi haljetka spuzli su s njih i ogoljene do lakata, bijele, pune, prekrasne ruke s prstima, ukrašenima prstenjem i dragim kamenjem, ispružile se prama njemu. Sablin se borio sam sa sobom. Stajao je kraj prozora, spustivši prekrasnu glavu i teško disao. Krv mu je udarala u mozak, ne dopuštajući mu da mirno misli. Uzbudjenost od carevih riječi, od onoga zanosa, koji je u dvoru sve obuzeo, kad se razlijegalo časničko gromorno kliktanje »Ura«, prolazila je, a zamjenjivala je druga uzbudjenost. Uzbudjenost pred prekrasnim ženskim tijelom, aromatičnim od parfuma i njemu dobro poznatim.

— Uostalom, kako je tvoja volja! — bolno reče Vjera Konstantinovna i prekrasne, prema Sablinu ispružene ruke, klonuše. — Kako hoćeš! Ti si gospodar'r, ja r'ropkinja tvoja. Ne bih ni r'riječi r'rekla, kad bi išla i naša pukovnija. Onda bi to doista bila tvoja dužnost. Ali tvoja je dužnost — štititi pr'restolje i otadžbinu. Osvajalački r'rat, ekspedicija u Japan — to je udes avantur'rista, kojima je lična slava milija negoli sur'rovo ispunjavanje teške dužnosti. Ali pomisli na car'ra. Car'r te je obasuo svojom milošću. Učinio te je svojim

pobočnikom i u teškom času r'rata, a možda i pobune, kad mu bude najteže, ti ćeš ga ostaviti.

Vjera je stajala tužna i njene modre oči bile su uperene na njega ispod tamnih, dugačkih trepavica. Gotovo su joj se crne obrve smrkle, a medju njima se usjekao nabor; tanke usnice bile su joj čvrsto stisnute.

— Pa, dobr'ro! Idi! — reče ona odjednom slabim plačnim glasom, a suze joj se poput briljanata zaiskriše u blijesku očiju i padoše na ružičaste obraze. Ona se nemoćna sruši u širok kožan naslonjač. Što bi dlanom o dlan udario, bio je on pred njenim nogama, obuhvatio joj koljena, stao cjelivati malene mirisave ruke, cjelivati joj obraze, oblivene suzama, tražiti njene usne, ali se ona odvraćala od njega i skrivala lice na njegovim grudima, čas ga odbijajući od sebe, a čas privlačeći ga k sebi.

Strast ih nadvladala oboje —

Vjera Konstantinovna izadje iz kabineta crvena, raskuštrana i sretna poradi održane pobjede. Sablin ostade sam. Sjedio je na divanu, razbarušio gustu kosu i duboko se zamislio. Zar je on bolji od onoga izvoščika, koji ga je vozio i raspravljao o ratu i mobilizaciji? Tamo je tek osnovano vlastito gospodarstvo: konj, saonice, žena i djeca, početna sreća vlasnika, koja se ima u ime dužnosti razrušiti, a ovdje — udobnost i komfort bogata stana, ljubav prekrasne mlade žene i široka sreća bezbrižna života, koju je posljednjih godina nosio u sebi. Tko je patriot? Gdje je nesebična, jaka i velika ljubav prema otadžbini, koja ne poznaje žrtava, da ih ne bi mogla podnijeti? Ali riječi Vjere Konstantinovne duboko su mu se usjekle u dušu. Izvoščik, ako ga pozovu, morat će poći, A možda ga ne će ni pozvati, pa će ostati uz porodicu, kraj konja i kod svega svoga gospodarstva. O čemu da razmišljam? Njega, Sablina, nisu pozvali. Njegova je dužnost doista na njegovom »teškom« mjestu, a

ne u veseloj, punoj zabave, egzotičkoj ekspediciji. Još je osjećao aromat nježnoga tijela, osmjehnuo se sretnim osmijehom, protegnuo se iz slatke zamorenosti i nehotice pomislio, da je istinita ruska poslovica: — »Noćna kukavica sve natkuka«.

XII

Rat je bio neočekivano težak, pun neshvaćanja i nerazumijevanja čitavoga petrogradskoga društva. Očekivali su skori svršetak. Kad su na odlasku iz Petrograda zapitali Kuropatkina, kad će se rat svršiti, odgovorio je: »Ustrpljivosti, ustrpljivosti. Možda će trebati i godinu i dvije ratovati!« U to nije nitko vjerovao. Pretjeruje, — mislili su u Petrogradu, da bi onda na proljeće mogao caru za rodjendan ili na dan krunidbe podnijeti u kavezu i Tokio i Mikada. Drugačije ne može ni da bude. Kretala se ruska armija, a protiv nje išli nekakvi Japančići. Kako će Kuropatkin stići sa svojim četama na japanska ostrva, na to nije nitko ni pomišljao. Gdje je brodovlje za taj posao, — to je malo koga zanimalo, nego su samo grozničavo očekivali pobjedu. Sve su promatrali kroz ružičaste naočari. Na Koreju je pošao Miščenko i njegove su se kretnje s pukovnijama, punima mladih neizvježbanih kozaka, koji nisu znali strijeljati, niti su poznavali ratnu službu, uporedjivale s amerikanskom konjicom, a Miščenka, skromna, hrabra, krasna topničkoga časnika, koji je sasvim slučajno postao zapovjednikom konjice, podigoše na čast odlična kavalerista. Zašto je Miščenko krenuo preko Jale bez ikakve baze, s neizvježbanim kozacima, na lošim konjima? On je poznavao Japance i nije imao o njima rdjav sud, ali je pošao na sreću. Ta, nedostatke ćemo naučiti putem, pa ćemo se dobrom srećom, već nekako probiti. Neznatan sukob kod Čondže, gdje nije ni tisuću ljudi sudjelovalo, uzvelićaše kao sjajnu konjaničku pobjedu, poslije koje su se morali povući. Kao uvijek, osobito su u prostom narodu vjerovali, da je rat sitnica. Kapama ćemo ih prekriti. Novine su bile pune pohvalnih članaka o ruskoj vojsci i njezinim vodjama. Sve je išlo po starome. Razlijegao se grom pobjede, hrabri se Rusi veselili, a pobjede — nisu dolazile. Vladalo je neko zatišje. Što oni tamo otežu? — mislili su u Petrogradu.

U Port-Arturu se četni general Stessel, tipični pješački pukovnijski zapovjednik, odličan vojnički učitelj, spremao na obranu tvrdjave. Tvrdjava je bila tek započeta. Srednji položaji nisu bili izgradjeni, ni učvršćeni. Utvrde nisu imale vodovoda ni električna osvjetljenja; na mnogim mjestima betoniranje nije bilo dovršeno te su utvrde zasipali zemljom i na brzu ruku kopali rovove kao u vrijeme, dok su još topovi imali glatke cijevi. Oslanjali su se na isključivu hrabrost ruskih vojnika. »Četiri mjeseca će se održati« — javljao je Stessel Kuropatkinu, — »a dalje, što Bog dade. Živeža ne će doteći«. — Četiri mjeseca — govorili su u štabu, o, to je i previše. Za četiri mjeseca moći ćemo i pomoći i osloboditi tvrdjavu i mornaricu.

Japancima se nije žurilo. Polagano i sistematički iskrcavali su čete na Koreji i kod Bidziva kraj Artura, a toga nije imao tko spriječiti. Brodovlje se u Arturu popravljalo, čete su se skupljale u Ljaojanu te su prebacile prethodnicu na trista vrsta napred — Zasulićevu brigadu k Šahedzi i Tjurenčenu, da prebace Jalu. Čemu prethodnica, kojoj se nije moglo pomoći? Što je osjećao Zasulić sa svojim četama, koje su bile otkinute od armije, a bez dobrih cesta, — na to nije nitko mislio. Jedno su znali: — ako se povuku čete bez boja, Miščenko iz Koreje i Zasulić s Jale — to će u Petrogradu rdjavo djelovati. To bi razljutilo cara, a uzbunilo javno mišljenje, koje bi Kuropatkina okrivilo zbog kuka-

vičluka pred Japancima, a Kuropatkin se toga najviše bojao. I opet je sa svom snagom nastupalo rusko: »Na dobru sreću i nekako ćemo već udesiti«, te su mislili da će, makar da istočni odredi ne potpadaju ni pod kakvu strategiju, na dobru sreću i protiv strategije moći štogod izvesti. Nekako će to već ruski vojnici izvesti. Na osjetljivost i raspoloženje onih, koji su trebali da izvedu nemogućnu zadaću, nije se nitko osvrtao.

Miščenko je pokazao pravo čudo ustrpljivosti i preplivavši za ledohoda rijeku Jalu, izišao iz Koreje s posve desorganiziranom i odmora potrebnom zabajkalskom divizijom, a Japanci se pomakoše do Jale. Očito je bilo, da će tu biti prelaz. Zapovjedništvo se zabrinulo. Čitava vojska, počevši od Zasulića pa do posljednjega vojnika-strijelca, vrlo je dobro znala, da oni nisu kadri zadržati cijele Kurokijeve vojske i da je njihov boravak na obalama Jale nesamo bez koristi, nego i štetan za čitav pothvat, jer Japancima odmah omogućuje da dodju do lake pobjede. Tako su pisali i Kuropatkinu. Kuropatkin je i sam znao, da je istočni odio osudjen na propast, no javno je mišljenje zahtijevalo boj i nije dopustilo, da se Zasulić povuče iz Šahedze. Ta protivnici su »Japančići«, koje su držali malo boljima od Kineza, a Kineza je tukao Linević nebrojeno mnoštvo. Protiv zdrava razuma, protiv vojničke nauke izdana je gromadi zapovijed, da se »po mogućnosti« održi kod Šahedze i kod Tjurenčena. Kad bi Zasulić bio pravi junak, takav vitez, kakvi su bili Vasilij Šujski, Suvorov, Jermolov i drugi — bio bi otišao iz Tjurenčena, no i on se osvrtao na to, što će tko reći: bojao se javnoga mišljenja te je odlučio prihvatiti bitku i zadržati neprijatelja, koliko se bude dalo. Počeo je tako, da je na prvi znak, koji je nagoviještao, da se sprema prelaz, postavio čitav svoj odred u rovove pod tešku topničku vatru, koju nije mogao ni uzvraćati. Od toga sjedenja u rovovima, koje je trajalo čitave dane i

noći pod vatrom, a koje nije imalo nikakova smisla, bili su živci vojnika i časnika do krajnosti napeti. Nekoliko časnika počinilo je samoubistvo, jer nisu mogli podnijeti besposlice u rovovima. Vojnici su bili potreseni, umorni od besanih noći, a slabo su se hranili, jer je bilo vrlo teško raznositi toplu hranu po rovovima. Kad je prelaz počeo pod Tjurenčenom, a ne pod Šahedzi i kad su Japanci počeli obuhvatati Zasulićevo lijevo krilo, zadrhtaše strijelci i počeše ostavljati rovove. Zaludu je bilo poduzeto nekoliko ispada, da se spasi položaj, pa brežuljci ostadoše pokriveni leševima ubitih strijelaca. U gromadi su brzo shvatili, da će doskora biti opkoljeni i da je do ruskih četa trista vrsta naporna gorskoga puta s mnogo gazova preko dubokih rijeka, pa se sve natisnulo na jednu jedinu cestu prema Fin-huan-čenu. Jedanaesta naša pukovnija, koju su Japanci odrezali s glazbom i razvitom zastavom, jurne na bodove i probije se s teškim gubitcima, zapanjivši i same Japance svojom hrabrošću i preziranjem smrti. No bitka je bila izgubljena, gromada se povlačila u velikom neredu i da su Japanci imali konjaništvo, bila bi uništena. Vojna nauka nije dopuštala, da se s njome poigrava: »na dobru sreću« — bijaše posramljeno.

U Petrogradu nisu htjeli razumjeti uzroka porazu. Nisu htjeli uvidjeti, da je Kuropatkin imao pravo tražeći prije svega ustrpljivost, te da je njegova osnova, da se smjesti kod Harbina, a napusti Port-Artur, bila razumna i osnovana. U Petrogradu su tražili krivce, pa je ispao krivcem Zasulić i svi drugi, samo ne oni, koji su zahtijevali bitku pod svaku cijenu. U vojsci se doskora osjetilo, da Kuropatkina sputava Petrograd, doskora se shvatilo, da car želi navalni rat i da se operacije imaju povesti iz Ljaojana.

Čitav je svoj život Kuropatkin proveo na podredjenim pozicijama. On je uvijek bio darovit izvršilac tudjih osnova. Pokrivala ga je Skobelevljeva

*

slava. Služio je upirući se na mudro i nepogrešivo pravilo: — »Što izvolite i što zapovijedate?«

Bio je turkestanski general-gubernator, mali car u srednjoj Aziji, no uvijek je slušao, što mu zapovijeda car, ministar unutarnjih djela i ministar vojni. On se ne bi nikad usudio povrijediti ili izmijeniti nalog. Često je vidio nepravilnost onoga, što su mu odredjivali, dokazivao velikim ljeporekim izvještajima, što valja raditi i kako, ali je bez prigovora izvršivao ono, što su mu zapovijedali. U tom je bila njegova snaga, ali je u tom bila i njegova slabost. Navikao je da radi po nalogu i po odobrenju. Postavši vojnim ministrom, nastavljao je svoju politiku. On je mogao stvarati samo onda, kad bi na njegovu izvještaju car vlastoručno napisao: — »pristajem«, »potvrdjujem«, ili »neka bude tako«. Bez te sankcije ne bi se ni na što odlučio.

Bio je sin skromna armijskoga kapetana i neznatni pskovski vlastelin. Rodjen da puza, nije mogao da leti. Njegov um, široka obrazovanost, lična vojnička hrabrost i poštenje razbijalo se o poniznost prema nekom višem, prema starijemu. On se nije mogao uzvinuti da svoju okolinu prezre i da se baci na prolom. Kraj toga je bio častohlepan i držao se za vlast. Sebe je ljubio više nego armiju, a armiju više nego Rusiju. Postao je vrhovnim zapovjednikom, ali to nije bio. Potpunu vlast nije imao on. Bojao se admirala Aleksejeva, bio ljubomoran na svakoga generala, koji se isticao u ratu i nastavljao svoju prijašnju politiku, da za sve dobije carevu potvrdu.

Car mu je pri odlasku na istok rekao: — »Ja ne mogu zapovijedati s vojskom na deset tisuća vrsta. Vi ćete na mjestu lako vidjeti, što treba da se radi«. Potpuna vlast vojskovodje, za koju se uvijek toliko borio Suvorov, bila je dana njemu. Ali poznajući dobro carev karakter i proučivši ga, Kuropatkin mu nije vjerovao. Nije imao muževnosti, da sav teret preuzme na sebe i da radi

onako, kako mu nalaže savjest i duboko poznavanje vojničkoga umjeća. Bojao se odgovornosti. Predvidjajući rat s Japanom, davno je sastavio odličnu osnovu i predložio ju caru. Car nije te osnove odobrio. Postavši vrhovnim zapovjednikom, nije se Kuropatkin usudio odnemariti carevo neodobrenje i napusti svoju osnovu. Predobro je poznavao cara i njegovo bolesno samoljublje, a da bi smio protiv njegove volje. Pa i zašto? Bio bi otpušten, na njegovo bi mjesto postavili slabo obrazovana Linevića, stvar time ne bi dobila, a on bi stradao. Pretrpjevši poraz sa svojom jedino razumnom osnovom otezanja, rata na izmaranje, skraćivanja vlastite operacijske pruge na račun rastezanja protivničke linije, Kuropatkin podje po drugoj osnovi, podje da se podredi carevoj volji i potrudi se da uradi ono, što se Monarhu svidi. Na savjetnicima nije oskudijevao. Gotovo svakoga dana dolazila su iz Petrograda različita lica: časnici, dopisnici, vojni agenti i govorili mu, što žele Petrograd i Dvor.

Nakon Tjurenčenskoga boja i nakon propasti »Petropavlovska« s admiralom Makarovim, ideja je Petrograda bila, da se pomogne Port-Arturu, da se s kopna slomi njegova blokada i da se u tvrdjavu dopremi sve potrebno. Kuropatkin nije imao dovoljno sila, da se prikrije pred Kurokijem, koji je napredovao s istoka, i da krene na jug, ali izvršujući volju Petrograda, krene u Vafangoo. Boj kod Vafangoo-a bio je vrlo lijep i jak; u njemu se iskazala sva moć i spretnost ruskoga vojnika i svi nedostatci naše tehnike. Naše baterije, koje su pucale iz nezaklonjenih položaja, uništila je paljba nevidljivih japanskih baterija, mi se nismo znali priljubiti terenu, te su nas posve nevidljivi japanski pješaci i predobro vidjeli. Pljusak je spasio zbor generala Stackelberga od potpuna uništenja te se uz glazbu i pjevanje kroz neprohodno blato povukao prema Dašičao.

Poslije ovoga sukoba obuze armiju duh kritiziranja i samoprezira. Vjera u vodju, u vlastitu spremu, bila je izgubljena; nisu vjerovali ni u tehniku ni u nauku. Na svakom su im se koraku prividjali Japanci.

Samo Petrograd nije očajavao. Tamo su se prihvatili za Ljaojan. Ljaojana nije nitko vidio, o njemu nisu imali nikakove predodžbe, ali u mašti Petrograda Ljaojan je morao postati obratnicom čitave ekspedicije. Kuropatkin nije mogao da ne vidi, da je ljaojanski položaj kao dubok tanjur, da su njegove utvrde jednostavne zamke, opletene bodljikavom žicom, da izlaz iz Ljaojana može biti vrlo lako odrezan i sa sjevera i s juga, da u zaledju protieče gorska rijeka sa samovoljnim tokom, da je glavni položaj na visinama samo prividan, a ne izveden, ali Kuropatkin se toliko pokoravao Petrogradu i toliko bojao, da prevari Petrograd u njegovim očekivanjima, da je odlučio kod Ljaojana prihvatiti odlučnu bitku. Hipnoza ljaojanskih položaja bila je tako jaka, da je i vojska počela vjerovati u pobjedu, te je za strašnih dana ljaojanskoga boja u augustu pokazala divnu hrabrost. Japanska je vojska bila skršena i već spremna da se povuče, no u najtežem času za Japance, opažen je s našega balona duboki obilaz Kurokijeve armije u zaledju, uskolebana je brigada generala Orlova i premda je položaj bio odmah uspostavljen sigurnim operacijama prvoga istočno-sibirskoga zbora, Kuropatkin je povjerovao prijavi sa balona, a nije povjerovao prijavi mladog kozačkoga časnika, koji je dojahao i prijavio, da Kuroki poradi razlivene rijeke Taidzihe nije mogao prebaciti topništvo protiv našega krila, nego je prebačena samo brigada pješaštva, koja je ostala bez živeža, te se hrani samo suhom rižom, pa da našem krilu ne prijeti nikakova opasnost. Kuropatkinov karakter nije podnosio, da stavi štogod na kocku. Izdao je zapovijed za povlačenje od Ljaojana. Armija se povukla u

priličnom redu. Kad su Kinezi dojavili Japancima, da su Rusi odstupili od Ljaojana, Japanci im nisu vjerovali. To im se činilo sasvim nevjerovatnim, gdje su sami bili spremni na odstup.

Skršena japanska armija udje u Ljaojan, ali dalje nije pošla. Ruska se vojska povukla prema Mukdenu, gdje se počela spremati na novu navalu.

XIII

Sablin nije pošao u rat. Ni prijavnice svoje nije povukao. Toga mu nije dopuštalo njegovo samoljublje, pa ni Vjera Konstantinovna nije toga tražila. Ona se odvezla k carici. Carica se živo zauzela za njezino stajalište, pa premještenje Sablina u zabajkalsku kozačku vojsku nije po višem nalogu bilo dopušteno. Iz pukovnije su otišli samo Fetisov, Oksenširna i Turov. Maljski i Popov sami su povukli svoje prijavnice.

Sablin se svim svojim mislima prenio u rat. Požudno je čitao sve, što se pisalo s ratišta, nastojao je da se sastane s ljudima, koji su odande dolazili, raspitivao ih, i što se većma uživljavao u rat, sve manje je shvaćao ruski narod, naročito nije razumijevao inteligencije ni njezina držanja prema ratu.

Vojna se razvijala za sebe, dok je Rusija živjela za sebe i jedno se za drugo nije brinulo. Već se poslije Tjurenčena jasno pokazalo, da to nije nikakova šala, nije egzotička ekspedicija, nije šetnja u domovinu gejša, nego težak i ozbiljan rat, koji će se bez sumnje odraziti na cjelokupnom životu ruskoga naroda. Javnost se ipak tom ratu s osmijehom izrugivala.

Fetisova, Oksenširnu i Turova ispratili su svečanim objedom, glazbom i govorima, ali bez oduševljenja; njihovo junaštvo ih nije oduševljavalo, pa su ih prije osudjivali zato, što ostavljaju pukovniju.

Bilo je mnogo smijeha, pa ispraćivanje nije ni nalikovalo ispraćivanju u rat.

— Dovedi mi nekoliko gejša! — govorio je pripiti Rotbek cjelujući se s Fetisovim.

— A što bi ti s njima? Ta ti si oženjen, — uzvraćao je šalu Fetisov.

— Ne škodi. Kod mene će samo plesati i pjevati i ništa više.

— Dat će ti žena.

— Ne bojim se ja.

I tek kad je Macnev rekao, pokazujući glavom na Fetisova: »Podilazi me nekakovo predosjećanje, da se on ne će vratiti«, svi zašute i strašna misao preleti glavama, zamagljenima vinom — da ispraćuju prijatelje u rat, u kojemu se ranjava i ubija.

Ruska inteligencija nije bila potresena neuspjesima, nije se mnogo žalostila; nije nosila nacionalnoga žalbenoga odijela za »Petropavlovsk«, Makarova i Vereščagina, ali poslije trenutačne ogorčenosti i zamišljenosti, ponovo su se počeli rugati samima sebi. Eh — mi! Bacili se ljudi u pustolovine. I mi smo ti, brate, neki ratnici!

Nisu tražili u svojoj dubokoj unutrašnjosti uzroke porazu, nego su se rugali sebi. Šaljive pjesme išle su iz usta u usta. Tobožnje pismo carice Aleksandre Fjodorovne caru Vilimu, u kojem se nemilosrdno izrugivalo ratu i druga pjesma, u kojoj se govorilo:

Rus je Japancu mir predložio,
Japanac od Rusa ovo je tražio:

i tu se sada izbrajali predmeti, koji se po mišljenju šaljivčine u Rusiji nisu mogli dobiti: — poštenje, hrabrost, vrlina i drugo koješta. Rusija je za uzvrat ponudila Wittea, Pobjedonosceva i druga istaknuta lica one epohe.

Mikado tad Rusiji reče,
Da izmeta toga on ne će.

završavala se pjesma. Zakleti ujedljivac i veliki cinik u vojničkim stvarima, general Dragomirov, koji je nekada ruskim vojnicima nadjenuo krilaticu: — »Glupa stoka« nije mogao prešutjeti ratnih neuspjeha. »Da«, — govorio je, — »dobro je, što su Kuropatkina imenovali vrhovnim zapovjednikom, ali nije dobro, što su zaboravili, da mu dodijele Skobeljeva«. Kod Kuropatkina bio je glavarom stožera general Saharov, pa je i na to stari šaljivčina našao zgodnu: »Nije to tečna stvar: trčka (kuropatka) sa šećerom (sahar)«.

Da bi se pridigli duhovi u narodu, vlada je izdavala drvene sličice, na kojima se prikazivalo, kako ruska mornarica potapa japansko brodovlje, konjanički boj kod Vafangoo-a, portreti Kuropatkina, Stessela, Linevića; njih su nastojali podići u očima gomile, dopisnici različitih smjerova opisivali su rat, ali je i iz dobronamjernih dopisa tu i tamo izbijala nota teške istine.

Neprijatelji vlade, koji su snivali o svrgnuću vladavine, podigoše glave i započeše svoj posao.

Sablin doskora osjeti, da je pukla neka žica i počela brenčati turobnim, bolećivim akordom. Narod se sa carem razišao. Možda se ni ranije nisu slagali, ali se barem činilo, da su car i narod jedno. Neprijateljstva još nije bilo, ali se osjećala potpuna ravnodušnost. Ljeti, poslije manevra, podje Sablin s poštanskim kolima na jedan dan na ženino imanje, na zamak »Bijeli Dom«. Vozio ga vozar, oko trideset godina star, miran i razborit. Razgovor se vrtio oko rata.

— Jelte, gospodine, naše neprestano biju? — upita on.

— Ništa ne biju. Vode se žestoki bojevi. Morali smo se malo povući. No stići će pojačanja i mi ćemo potjerati Japance.

— Pisao mi je brat odande. Treba svršiti. Predati se. Nikako ih ne ćemo nadvladati.

— Kako da se predamo? Ta onda će nama mjesto Cara vladati Mikado! — usklikne Sablin.

— Pa nama je, gospodine, svejedno, da li Mikola ili Mikado. Plaćaj iste poreze, a Mikado će ih možda i sniziti... Nama treba zemlje, ništa drugo, pa bi trebalo zemlju podijeliti.

Vozar je bio prost, dobrodušan momak, na kojemu se nije zapažala nikakova »revolucijonarnost«. Sablin se poradi tih riječi duboko zamisli. On je i ranije mnogo slušao o divljaštvu i neukosti ruskoga naroda. Baveći se s novacima, Sablin je nailazio na prvobitno shvaćanje, ali poput mnogih drugih ljudi svojega soja, u tom je divljaštvu i nekulturnosti ruskoga seljaka i on razabirao snagu Rusije. Njemu se činilo, da to neukome seljaku omogućuje sveto i čisto vjerovanje u Boga, poštivanje cara i pokoravanje vlasti. Neuku gomilu, činilo se Sablinu, lakše je pokoriti, ona je poslušnija. Rat je otvorio narodu oči. On je pridigao zavjesu narodne neukosti i Sablin je s užasom opazio, da tu nema ni patriotizma, ni svete vjere u Boga, ni ljubavi prema caru, nego samo žudnja za zemljom, težnja za posjedovanjem, za zemljom, za stokom, konjima, inventarom. Sjetio se onog izvoščika na dan proglašenja mobilizacije — »sam gazda«, sjetio se onih derana, koji su i sada izvikivali o težini položaja na ratištu i nitko im nije ništa prigovorio.

Sablinu se u potpunoj jasnoći prikaže pitanje o tome, da narod valja poučavati i odgajati, dizati škole patriotizma, ucjepljivati saznanje o ruskoj veličini. No tko će ih učiti? Oni, koji su zato svršili gimnaziju i sveučilište? Iskrsla mu pred očima omladina, s kojom se u mladjim danima susretao kod Martove. Ali to društvo i samo valja poučiti patriotizmu. Ono samo ne vjeruje u Rusiju i ne ljubi Rusije... To je društvo izdalo one pjesme, ono na svim raskršćima izvikuje Dragomirovljeve krilatice i zlobno podcikuje poradi naših neuspjeha. On je Marusju Ljubovinu učinio patriotkinjom, ali samo zato, jer se Marusja zaljubila u njega. A koliko je takvih Marusja zaposleno sasvim drugim poslom?

Car, narod i inteligencija, a sve troje različito, ne shvaćajući jedno drugoga i protivno jedno drugome. Car ljubi Rusiju i vjeruje u ruski narod. On ga gleda u svojoj kombiniranoj pukovniji, medju svojim lovcima, kočijašima i slugama. Nad ruskim narodom nema boljih ljudi — govorio mu je car ne jedanput. Car ne zna, da narod mirno govori: — »Nama je svejedno, hoće li vladati Mikola ili Mikado... Samo da dobijemo zemlje!«...

Narod ima svoga cara. Strašan car: — g l a d, i carica z e m l j a, koja spasava od gladi.

Inteligencija se postavila izmedju cara i naroda. Ona ne ljubi i ne priznaje cara, ona iz svih sila nastoji, — jedni svijesno, drugi besvijesno — da obori njegov ugled, ali se ta inteligencija razišla i s narodom. Ona ne poznaje i ne shvaća naroda. Ona ga idealizira, pridaje mu svojstva, kojih narod nema. U golemoj ruskoj zgradi dogodila se nesreća: posušilo se vapno, opao je cement, razdrobila se opeka. U to nemirno doba izbacio je netko novu riječ o Rusiji: »Rusija je kolos na glinenim nogama. Slegle se i raskvasile noge i sad na kolos će se srušiti«... To je Sablinu rekao zamišljeni i ozbiljni časnik knez Šahovskoj, Rjuriković, dalji rodjak grofa L. N. Tolstoja, koji je mnogo čitao i mnogo učio.

— Ništa ne biju. Vode se žestoki bojevi.

Sablin je tih dana bio sretan od ljubavi. On je kao i ranije obožavao cara, ljubio Rusiju i ruski narod, te se osjećao dobro i prijatno kod svoje porodice.

Sad je posumnjao u narod. Zalazio je češće u švadronu, razgovarao se s ljudima, s narednikom.

Stari Ivan Karpović ljutio se i psovao.

— Sasvim se, vaše visokoblagorodje, ovaj narod promijenio. Pomahnitali ljudi. Opominješ ih: — željezo, čovječe, očisti do sjaja, a on te bode japanskim ratom. Sve je zaštitne boje, čemu onda, veli, da bude sjajno? Postali su vrlo obrazovani, usudjuju se mnogo rasudjivati.

Sa Sablinim su vojnici malo govorili. Bojali su se, a Sablin opazi po nekim pitanjima, da oni nešto znadu i da zatajuju.

— Vaše visokoblagorodje, — zapita ga vodnik, kršni Jaroslavac Pankratov, — zašto smo se mi tako iskvarili i zašto nisu pripravili japanskih zemljovida? Može li se zar vojevati bez karte?

— Vaše visokoblagorodje, a evo sada pišu, da konjaništva uopće ne treba. Japanci nemaju konjaništva, a kako dobro rade! A onamo, prosudite i sami, koliko stoje konji. Te bi konje trebalo dati u gospodarstvo, rekao je vojnik Baum, jedan od bogatih kolonista.

Kod vojnika su se pojavila pitanja, čega ranije nije bilo. Prije je vojnik bez razmišljanja i rasudjivanja ispunjavao sve ono, što mu je zapovjedio časnik. Vojnik je vjerovao časniku.

Da li je to dobro ili zlo, što se u vojnika pojavio interes za vojnička pitanja? — pitao je sam sebe Sablin. Da, mislio je on — ako su pitanja, onda je dobro, no ako je kritika i nepouzdanje — ne daj Bože. Ako vojnička gomila stane ponavljati glupe anegdote o trčki sa šećerom i čitati one odvratne stihove — onda je sve propalo.

Vojnik se počeo zanimati za novine, počeo je mnogo čitati, istraživati, zapitkivati, razgovarati se sa časnicima. Tu bi ga valjalo i poduprijeti i združiti se s njim, ali časnici toga nisu mogli; nije toga mogao ni Sablin. Način života je smetao. Sablin se nehotice sjetio pouke s Ljubovinim i Marusjom. Da, predci su stajali medju njima. Vojnik je tražio jednakost, prijateljski razgovor; Sablin se upuštao u taj razgovor, i sam ga želio, ali je izlazilo poučavanje. Ustajanje, kočenje, isticanje titula i opet: gospodar i sluga.

Teško je bilo govoriti. S ratišta su pisali o značenju zaštitne boje, rovova, izvidničke službe, o tome, da nas Japanci nevidljivo mlate, o nemogućnosti konjaničkih juriša, — a na ratištu su ipak bile one bijele košulje, ravnja, pravac, pritvaranje

i beskrajna razvijanja vodovima na lijevo «obrat!« Rat je govorio jedno, a navika je izvršavala svoj posao, manevri su bili blijedi i obavljali se mlitavo. Sablin na čas zadje k Dalgrenu.

— Besmislica je taj japanski rat, — reče nezadovoljnim glasom Dalgren. Svu vojničku nauku nam je iskvario. Bit će konjaničkih juriša! Nije topništvo, nego još uvijek konjica carica boja, ali Kuropatkin nema konjičkih vodja, a povijest konjice jest prije svega povijest njezinih generala.

Dalgren je unatoč svoj svojoj suzdržljivosti osudjivao Kuropatkina i okrivljavao ga, da mu ne dostaje srčanosti i odlučnosti. Opet se kritiziralo. A kritika se uvukla i u generalni stožer. Kritiziralo se mnogo, ali se nije ništa preduzimalo, da se nedostatci poprave.

Dakle, mislio je Sablin, rat je udario po zdanju ruskog Imperija. Car, inteligencija i ruski narod odbili se jedan od drugoga. Narod ne vjeruje caru, inteligencija nesamo da mu ne vjeruje, nego ga i ne ljubi, čeznući za tim, da ga se riješi. Carev neprijatelj nije toliko narod, koliko inteligencija, i s njom će se voditi borba za cara. Sada ili nikad trebao je car izreći riječ, prekinuti s ružnom inteligencijom, koja sve kritizira, i poći s narodom, jer se narod još mogao povratiti k caru. Ali kakvu riječ da kaže narodu, kako da ga privuče k sebi i s njim se zaštititi protiv inteligencije? — Sablin toga nije znao.

Da se bolje snadje u svim tim pitanjima, Sablin odluči, da makar na kratko vrijeme podje na ratište, da vidi časnike i vojnike i da osluhne, kako živi i o čemu misli fronta.

XIV

Sredinom mjeseca septembra primi Sablin od carice Aleksandre Fjodorovne zapovijed, da otputuje s njezinim darovima k vojnome zboru, koji

stoji pod Mukdenom. Darovi su bili brižljivo spremljeni, a mnoge je carica zamotala svojim rukama. Bili su tu veliki lijepi rupci, u koje je bio umotan par rublja, četvrtina duhana, čaj, funta šećera, kutija kandisa, češalj, olovka, bilježnica, papir, omoti i velika fotografija caričina, koja ju je prikazivala s novorodjenim nasljednikom prestolja na rukama. Carica je s ljubavlju sabrala sve te stvari kumovima svoga sina.

Razlila se zlatna, tiha mandžurska jesen, kad je Sablin sa četiri gardijska vojnika, koji su pratili vagone s darovima, stigao u Mukden i dobivši od najbližega transporta podvoz i konje, otpremio ih stožeru vojnoga zbora, a sam na konju u pratnji dvojice vojnika — svoga počasnika i malena vojnika iz transporta na mongolskim niskim bijelim konjićima, — odjahao kroz Mukden k stožeru.

U Mukdenu je ključao život. Ruski su vojnici — jedni u košuljama zaštitne boje, drugi u zelenima, treći modrima, — u neurednim hrpama ispunjavali gradske ulice. Odavanje počasti, one discipline, na koju je Sablin tako navikao u Petrogradu, nije bilo. Nije se opažala ni drugarska privrženost, što ih je rat mogao da stvori, već je vladala prosta, nebrižna, potpuna ravnodušnost jednih prema drugima. Sivi, zaprašeni, gotovo jednako prljavi časnici kao i vojnici s bliještavim zlatnim i srebrenim naramicama, gurali se oko kineskih trgovaca, kupovali različiti ološ iz naćava ili su bez cilja lutali po zaprašenim ulicama. Teška kineska kola na dva lakirana drvena kotača sa širokim šinjama i množinom tankih vajanih žbica s modrim poluokruglim naslonom nad njima, upregnuta pod goleme ugojene mule, dostojanstveno su prolazila kroz svjetinu. Prolazili bi Kinezi na konjima i s njima ruski vojnik-brižnik u kineskom slamnom šeširu, u poderanoj košulji, često bez čizama, u kineskim papučama. Teške taljige na dva kotača, upregnute pod konja, kravu i magarca, škripeći turobno, vozile

bi kineski nared: sanduke, crvene škrinje, crne i modre zavežljaje, na kojima su sjedile šareno namazane Kineskinje uskih očiju. Šarene krpe sa napisima, dugačke daske s bliještavim zlatnim kineskim slovima, crvene motke sa zlatnim krugljama, karakteristične kineske kuće s naherenim krovovima na kraju, hramovi, kraj kojih su sjedili kameni židzi — ni psi ni zmajevi, strašne prikaze bogova na crnim vratima — smjesa izvornoga bliještavila, kineskoga: crnih kosa, okruglih činovničkih kapa s bojadisanim krugljicama, brijača, što na ulici briju polunage radnike, pekara, koji isto tako na ulicama prave na žarnicama kineske kolače s mesom od sirova tijesta ili golubiće s mesom, smradne blagovaonice — čofani, u kojima su za stolovima u dugačkim redovima sjedili Kinezi — i ruskoga vojnika i časnika; tamno-zelenih dvokolica, na kojima su vozili mirisavi topli raženi kruh — zapanji i zabavi Sablina. On doskora opazi, da se časnici i vojnici razlikuju i po kakvoći i po dostojanstvu. Vidio je prekrasne uspravljene i čisto odjevene mlade strijelce sa carevim monogramom na malinastim poramicama. Ovi su vrlo dobro pozdravljali i odvažno gledali. Vidio je odrede petrogradskoga okruga s brojkama na poramicama, poznatima s manevara, odjevene u žute haljince — i ovi su bili lijepi. No uz njih je vidio otrcanih vojnika, koji su izgubili sve, što je bilo vojničko na njima, odjevenih napola u kinesku odoru, poderanih, surovih i odvratnih. Sablinu nije ni to izmaknulo, da su oni sa carevim monogramom na poramicama bili čistiji i priličniji od drugih. Carevo je ime nametalo neku dužnost, pa su se momci trsili. Da se uvjeri u svojim izvodima, oslovi nekoga vojnika iz pratnje i zapita ga, kojoj četi pripada vojnik, koji mu je tako lijepo iskazao počast.

— Prvoj istočno-sibirskoj Njegovog Veličanstva streljačkoj pukovniji, prvi naši fićfirići, — odgovori vojnik.

— A kako se bore? — zapita Sablin.

— I u tom su oni prvi, — reče vojnik Sibirac. — Japanci bježe pred njima.

— A zašto nisu svi kao oni? — opet će Sablin.

— Zašto? — vojnik, očito, nije nikad sebi zadao toga pitanja. — Tko bi ga znao, zašto? Tako se dogodilo. Istina, ima ih svakojakih. Neke pukovnije ne trebaš ni u položaje postaviti, pa će ipak uteći, a ovi idu jedan na desetoricu i pjevaju pri tom. Tko bi znao, zašto je tako.

Kroz vrata s tornjem, prorezana u debelom zupčastom zidu, izadju izvan grada i krenu poljem izmedju pokošena gaoljana, preko oštra strništa, pokraj žute goleme čumidze, koja je dobivala klasje, pokraj poput kukuruza visokih polja gaoljanskih, što se već na korenu počela sušiti. Prema njima su dolazile teške taljige, natovarene snopljem gaoljana, vrećama žita, krletkama s kokošima. Bogat kraj živio je jesenjim životom. Medju poljanama krivudala je široka cesta. S lijeva i sprijeda prikazivale se u maglovitim obrisima na tamnom nebu ljubičaste gore, a dim daleke magle drhtao je pred njima u toplu, nepomičnu uzduhu. Na polju je Kinez rikao neskladnu pjesmu, u jatima prelijetale su crne čavke, spremale se na put, kraj ceste stajala je siva kineska kumirnica poput golubinjaka. U njoj su bile zaprašene ploče s prikazama kineskih bogova. Uz medjaše rasli su golemi brijestovi s deblima od nekoliko hvati i jesen nije još svojim žutilom zahvatila njihovih jasno-zelenih vrhunaca. Usput je stajala velika tvornica hanšina sivih, visokih i jakih stijena poput zidina tvrdjave, s tornjevima na rubovima, sa čitavim nizom zgrada pokrivenih opekom, a pred vratima se sakupljale taljige, pod koje su bile upregnute mule i magarci. Sablin je jahao kraj kineskih vlasteoskih dvoraca. Iza visokih zidina pružale su kruške svoje tamne grane, načičkane zlaćanim plodovima. Kroz vrata su se vidjele staze, obložene opekama, fuksije i

geranije u kasnom jesenjem cvatu, sive potleušice s dugačkim prozorima i gustim prečkama i papirom mjesto stakla.

Svuda je vladalo zadovoljstvo, tišina tople jeseni, mir i sreća; ništa nije napominjalo rata.

Sablin pregazi brzu rječicu, kamenita korita, projaše kraj kineskoga groblja i stigne u maleno selo. Vrlo često je susretao vojnike. U dvorištu velike kuće stajale su dvokolice, a do njih uz jasle bili privezani veliki ruski konji. Malena rječica s malenim kamenim mostom primitivne gradjevine dijelila je selo od kitajskoga spahiluka. Granato briješće stajalo je na ulazu, crna vrata, prikrivena nazidjem od zla duha, bila su širom otvorena, a kraj njih je hodao u sivom haljincu kršan orenburški kozak. Tu je bio stožer onoga vojnoga zbora, kamo je Sablin vozio darove.

XV

Zapovjednik vojnoga zbora, visok i lijep general, bivši gardist i krilni pobočnik cara Aleksandra II., ljubezno primi Sablina. Zapovjednik je stanovao u jednoj polovici kineske »fanze«, dok su u drugoj stanovali njegovi ordonanci. Ordonanci, gardijski časnici, Sablinovi znanci iz Petrograda, bučno su ga i veselo primili i počeli se raspitkivati o Petrogradu i o raspoloženjima, koja tamo vladaju. Sablin doskora osjeti, da im je rat dozlogrdio, da su se već zaželjeli udobnosti, veselja, zabava, večera, društvenih znanaca.

— Dozlogrdio nam je taj rat, — zlovoljno je govorio ordonanc, stožerni satnik Kuškovski. — To jest, ti ne možeš ni da zamisliš, kako je dozlogrdio. I onako ne ćemo pobijediti Japanaca. Lukaviji su od nas.

— Kako se drže naši? . . .

— Djavo neka ih zna, kako. Čas silna hrabrost, a čas bježe bez obzira. Uglavnom, sve je nekako glupo i bez cilja. Nekakva nesigurnost. Sutra navaljujemo. Idemo da osvojimo Ljaojan. A da me zapitaš: hoćemo li ga zauzeti ili ne ćemo, rekao bih ti otvoreno: — ne ćemo ga zauzeti.

— Pa našto onda i da se navaljuje? — upita Sablin.

— Javno mišljenje zahtijeva, — reče Bobčinski, drugi ordonanc zbornoga zapovjednika.

Zborni zapovjednik pregledavao je darove.

— Kako je to lijepo, — reče on, — što je carica poslala svoj portret. To će osokoliti vojnike pred bitku. Bit će lakše umirati za nju.

Zborni zapovjednik odluči, da će se poslije objeda sam odvesti do najbliže divizije, da preda darove. Izdadu telefonsku zapovijed, da se pukovnije sakupe i u pet sati sjedne Sablin sa zbornim zapovjednikom u prostrana kola, pod koja je bio upregnut par sitih konja, i odvezu se na poljske utvrde. Sablinu je živo kucalo srce. Mislio je o tome, da će za čas ugledati ljude, koji već znaju, što je rat i smrt, pa da će za čas stajati pred njim ljudi pročišćeni ratnom slavom, ljudi, koji će sutra krenuti u smrt. Kakvi su to ljudi? — mislio je sebi, — jesu li se oni podigli duhom predvidjajući junaštvo i smrt, ili su ispunjeni sitnim brigama svakidašnjega života?

Na širokom, izgaženom i prašnom polju pokaza se bezbroj niskih šatora. To je bio pukovnijski logor. Do njega ispružile se u tamno-sivim kvadratima bataljunske kolone. Na desnom krilu najbliže pukovnije blijedo su sjale davno nečišćene trublje glazbenika.

Pukovnije iskažu počast i glazba zasvira susretnu koračnicu.

Zborni zapovjednik približi se prvoj pukovniji, pozdravi se s njom i zapovjedi uzeti »k nozi«.

Sablin je stajao iza zbornoga zapovjednika. Pred njim sterala se nepomična vrsta vojnika. Sive kape, namotane kabanice, prebačene preko ramena na haljince, sive hlače, visoke čizme, sve je bilo za Sablina posve obično, mirno, lijepo, sve je napominjalo manevre, ali nipošto rat. Ljudi su gledali glupo i tupo. Oči im nisu imale nikakova izražaja.

Zborni zapovjednik izreče staračkim, ali gromkim glasom čovjeka, koji je navikao govoriti odredima, da njezino carsko veličanstvo usred svojih carskih briga nije zaboravilo na vojsku: sjetila se carica vojnika te je svakome poslala svoj portret i dar na uspomenu.

— Čuvaj u srcu svomu ovu carsku milost! — govorio je zborni zapovjednik. — Sjećaj se majčice Carice i smjelo srljaj u smrt za nju i za Rusiju.

U očima zbornoga zapovjednika zaiskre se suze. To, što je izrekao, duboko je i samoga njega ganulo. Vojnici složno poviču: — »Nastojat ćemo, vaša preuzvišenosti« i opet umuknu.

Na zapovijed sastave puške, našto im počnu po satnijama dijeliti darove.

Sablin zamoli za dopuštenje da smije ostati u logoru, pa krene da švrlja medju šatorjem. Bio je ovdje tudjin. Razgovarao se sa časnicima, pa su i stari potpukovnici govorili s njim, stožernim satnikom, s nekim poštovanjem. Vojnici su samo tupo gledali u njegove monograme i naramenice i smješkali se. Sablin se napio čaja kod pukovnijskoga zapovjednika i rekavši, da će do zbornoga stožera pješice, izadje iz logora.

Svijetlo mandžursko sunce polagano se spuštalo u pozlaćeni oblak daleke magle. A velik crven mjesec, kao da je pričvršćen na istoj golemoj polugi, upravo toliko, koliko je sunce zalazilo, uzlazio je iza tamnih gora. Sve bogatstvo boja mandžurske jeseni sjalo je na nebu u purpurnom plamenu zalaznoga požara, prelijevalo se i sudaralo s nježnim ružičastim tonovima zlatnih oblaka, u zelene tonove

smaragda i tamno-modri brokat duboka neba, koje se počelo srebreniti na istoku, gdje su već jasno blještili vrhunci visokih gora. U zraku je stajala toplota i tišina. Svaki zvuk prenosio se daleko i u daljini dobivao osobito značenje. U selu su lajali psi, magarac izvodio svoj »i-a«, mukale krave. Sivi logor se stišavao. Od njega je dopirao miris ščija i kruha, i krijući se u šatore mrmorio je i pričinjao se golemom zvijeri, koja uz tiho mumljanje liježe na počinak.

Sablin zadje na kraj logora i tu sjedne pod krošnatim brijestom, oslonivši se o široko deblo. Sjena drveta, što ju je bacala mjesečina, postajala je sve jasnija i sve crnija, dok nije prekrila napokon Sablina. Na logorištu počeli su se isticati šatori kao žute mrlje. Vojnici su u njima pripaljivali svijeće i liječali na počinak. Nedaleko su tri glasa, valjda časnička, tenor, bas i bariton, skladno pjevali pjesmu. Tenor je započinjao, bariton ga popunjavao, a bas od časa do časa podrhtavao tvoreći lijep sklad. Pjevali su pečalno i dirljivo, ističući se umiljatim, izučenim glasovima. Sablin osluhne, a na duši osjeti neku odvratnost.

Jutro sivo, magleno,
Ja gledam kroz prozor...

pjevali su pjevači, a pjesma bezutješno nečista, odvratna, cinična, koja do odvratnosti crta glupi ruski život, razlijegala se u lijepom napjevu, koji hvata za srce.

Kraj je divan, prekrasan,
Čisti ruski kraj...

završe pjevači i zašute.

Zar se doista u tom kalu, u tom neprestanom obeščašćivanju sakrila sva ruska inteligencija? Zar ovo, a ne molitva, ne himna, ne široka, badra, velika pjesma prati ruskoga vojnika u rat?... Ta sutra se polazi u boj! — pomisli Sablin, pa ustane i krene u logorište.

XVI

Sablin je prolazio tmuran, neznan i nepoznat pokraj šatora i zavirivao u one, gdje je gorjelo svijetlo i gdje su se razabirali vojnički glasovi.

— Tko tamo? — pitali su katkad iz šatora.

— Domaći, — odgovarao je Sablin i išao dalje. Prijala mu je noć, obasjana mjesečinom, toplina i blizina s ljudima, koji kreću u boj.

— Eh, velika hvala matuški-carici, — začuje Sablin jak, srdačan glas, ponešto pjevajući, — baš nam je ugodila, i svemu se tako lijepo dosjetila. Ili joj je to savjetovao kakav razuman čovjek? I košulju je poslala. Nju ću obući, pa ću u njoj i u boj, i ako me ubiju, ovako u caričinoj košulji, javit ću se tako i u carstvo nebesko pred presjajne oči Gospoda moga i Boga.

— Glupane! — prekine ga potmoli hrapav glas.

— Glupan govori, — reče prvi glas.

— Utrni svijetlo, gle ga, kako se razvaganio. Nisi sam. Pa i ogarak treba čuvati.

— Dobro, dobro.

Sablin se prikrade k šatoru i zaviri u nj. Na slami ležala su četiri vojnika. Peti je rasprostr'o do ulaza rubac od darova i spremao stvari, što ih je poslala carica. Izvadio je caričin portret i dugo ga gledao.

— A osobita joj hvala za portret. E baš imamo lijepu caricu s prekrasnom djecom. Mnogo sam ja gospode za moga vijeka vidjao, ali ono su gospoda, a ovo je nešto osobito, to je gospodin nad gospodom,

— Robe! — reče onaj mrki i mršavi vojnik, koji je ležao najbliže.

— Zar ste se vi, Filipe Ivanoviću, sasvim odbili od seljaštva? — zapita bradati, dobrodušna lica vojnik, koji je ležao sasvim u kutu.

— Ja se za nj uopće nisam ni zanimao. Otac mi je imao buffet na dobrovoljačkom brodovlju i ja

sam s njim od malih nogu plovio na »Saratovu«. Mnogo sam vidio prekrasnih prekomorskih krajeva; četiri puta smo oplovili zemlju. Da. A poslije toga sam, odrastavši, osnovao samostalan posao i — propao. Tada mi je pošlo za rukom da postanem marketanom u m-skoj dragunskoj pukovniji. Slavno vam je to bilo vrijeme da znate. I dobivalo se i naplaćivalo. Dugova mi doduše nisu plaćali i na vlasu sam visio: zlatili su me i lupali po meni, a ja nisam mogao pustiti, jer mi je to bilo milo. I gospoda su mene voljela i ja sam volio gospodu, mogu reći, da sam ih upravo obožavao.

— Zato, jer si rob!

— Slušajte, Zahare Petroviću, nemojte tako govoriti. Uostalom, ja i ne govorim sve to za vas.

— Gadi mi se i slušati te vaše glupe priče.

— Pa nemojte ih slušati. Nitko vas na to ne sili... Da... Prekinuo me je gospodin Zakrevski i izbio me iz misli. U dragunskoj se pukovniji veselo živjelo. I gospoda su bila tako dobra. Pukovnijom je zapovijedao pukovnik von Stein. Dogadjalo bi se, da probanče; zagrme, napiju se i počnu kod menažnoga stola s pukovnijskom obukom. Trubači trube signale, a oni, tako, u koru zapovijedaju, ma, upravo kao slavulji pjevaju. Divno! A onda von Stein viče: »Gospode nema!« i, dakle, svi nastoje, jedan pred drugim, da se što prije zavuku pod stolove. Imali smo nekog krupnoga potpukovnika Usova pa samo puše, i puše. I sjede tako pod stolom, pritajivši se. Štipaju se i smiju. A von Stein opet poviče: »Tu su gospoda!« i onda svi skaču ispod stola i svaki hoće da pred zapovjednikom pokaže svoju spretnost. Zabavno!

— Gle, nitkovâ. Pa još plemići. Takovi gadovi!

Filip Ivanović promjeri govornika, no zašuti.

— Sjećam se, kako su se još dosjetili da sahrane poručnika Serežnikova.

— Je li umro? — upita vojnik, nalik na seljaka.

— Kako bi umro! Živ je i zdrav. Samo strašno pijan. Namjestili mu od kabanica odar, čitali kojekakove gluposti nad njim, a onda ga pjevajući »so svjatimi upokoj« ponesli k ženi. I što mislite, mjesec dana kasnije, na manevrima, sruši se pod njim konj i zadavi ga. Promučio se kroz dvije nedjelje i umro. A to znači, da je šala ova bila neugodna Gospodu Bogu.

— I pravo mu je tako, — promumlja susjed.

— A zašto vi na sve mrmljate i ničim niste zadovoljni? No u čemu, u čemu su vas smetala ta gospoda?

— O, nitkovi! — usklikne Zakrevski.

— Što su vam oni smetali, Zahare Petroviću? Oni su se zabavljali, a nitko nije imao od toga štete. Ako koga izbiju ili ga uvrijede, bogato mu naplate i onaj je još zadovoljan, što je bez truda zaradio novaca... Da... Imali smo satnika Krasiljnikova. Dobar gospodin. Jednom su se svi ponapili i pred jutro odlučili da obadju sva zabavišta. Naručili izvoščike i povezli se. No za njega, ne znam već kako, nije doteklo izvoščika. Izlazi on sa mnom, ja ga podržavam, jer je bio vrlo pijan i govorio: — »Filipe Ivanoviću, reci mi, mili druže, da li se dolikuje, da bi koreniti plemić, kad je pijan, išao pješice?« Šutim ja, znate. A on meni opet: — »Ne, Filipe Ivanoviću, ako je plemić i pijan, nikad ne će ići pješice, jer onda gubi svoje plemićsko dostojanstvo. Pa bilo na čemu, on se mora voziti«. U taj čas prolazila su mrtvačka kola po pokojnika. »Stoj!« — poviče Krasiljnikov, — »premda nije bogzna kako prikladno ovo vozilo, ipak je bolje, nego da idem pješice! Pomozi, Filipe Ivanoviću!« Sjeo on na kola i zapovjedio, da se konji potjeraju skokom, u potjeru za gospodom, prema zabavištu Marije Lvovne! Da, Zahare Petroviću, vi to ne možete shvatiti. Fini su bili to ljudi, a život veseo!

— Pljunuo bih vam u gubicu, Filipe Ivanoviću, da mi to nije ispod dostojanstva, jer i živinče više

drži do sebe, nego vi. Vi ste u mojim očima podlac i ništarija.

Filip se Ivanović rastuži, zatrese glavom i reče mirno:

— Vidim, da sam istresivao biser pred svinje, koje me nisu shvatile. Ne, ovakovih ljudi da te Bog očuva!

On pažljivo zamota caričin portret u rubac i stavi ga u torbu, počne se spremati na počinak i legavši zapita:

— Da ugasim?

Nitko mu ne odgovori. Filip Ivanović ugasi ogarak i šator utone u mraku. Sablin se tiho udalji i ode iz logorišta. Čas ovdje, čas ondje gasila se svijetla i logor, posrebrenjen mjesečinom, pričinjao se tajanstvenim.

Na kraju logora susretne Sablin dva vojnika. Išli su pijani i ružno su psovali.

— U! Prokleti manjac (kineski trgovac) dao mi za šećer i za košulju samo tri škalika. A portreta nije ni htio uzeti, — psovao je jedan.

— A zašto je i slala portret? — zapita drugi. — Baš je to vojniku preka potreba!

— Pravi se važna! Kako ne bi imperatrica, da tko će? Koliko je samo briljanata na njoj! Selo bi mogao kupiti. Trebala bi da proda sve one briljante i da vojniku pošalje votke... to bi bilo nešto! A kad tamo darovi, portreti!

— A škiljavi onaj kineski hodža ocijenio je čitav dar na tri škalika. Lijepi carski darovi!

Razminuli se sa Sablinim i pošli psujući i spotičući se o kolčiće šatora, da potraže svoje mjesto.

I ovi će poći sutra u smrt... poći će na junačko djelo! — pomisli Sablin. I Filip Ivanović sa svojom ljubavlju prema gospodi i tmurni Zahar Petrović i seljačić, svi će u sivim redovima poći da osvajaju Ljaojan... A ne će ga osvojiti... Kako je sve to nerazumljivo i čudno! Kako su različiti ti

naši Rusi i kako za njih nema jedne šablone, jednoga zakona!

XVII

Tek što je svanulo, zaputi se Sablin u logor. Ali logora već nije bilo. Tu i tamo gorjela je slama, potpaljena kraj šatora i motale se kutije, papir i kosti na ugaženom prašnom polju. Mjesto šatora stajali su vojnici stisnutim redovima u gustoj koloni. Zapovjednik pukovnije na velikom konju, okrenuvši se licem prema pukovniji, čekao je, dok se pojavi pobočnik sa zastavom. Sunce se dizalo iza ljubičastih gora i bacalo kose zrake na vojnike. Bodovi su bliještili i iskrili se.

Hoće li biti juriša na bodove? — pomisli Sablin. Nastojao je da pogodi, gdje stoji Filip Ivanović, gdje vojnici pijanice i što misle.

Iz sela se pokaže vod. Nosili su zastavu. Zasviraše armijsku koračnicu; pukovnija uzme na počast... odostrag su se, dimeći i štropotajući, redale kuhinje.

Pukovnija pred Sablinim uze »na rame« i počne se razvlačiti u kolonu po odjelima. Čeona satnija izadje napred, a izvidnice se počeše razilaziti po požnjetim poljima. Zasjaše bodovi, glazba udari prigodnu koračnicu »Rastanak« i kolona se poče svijati poput zmije po prašnoj cesti.

Sablina povuče nešto za njom. Prohtjelo mu se, da iskuša osjećanje boja i opasnosti.

Stajao je i gledao. Vojnici su prolazili pokraj njega: neki su išli u korak s odjelom, a drugi slobodno, sa strane. Pjevači su izlazili iz redova, te se čas ovdje čas ondje, počinjala pjesma i pukovnija postajala sve manjom, jer ju je zastirala prašina i udaljivala se. Odlazio je dobrodušni i blagonamjerni Filip Ivanović, odlazio i žučljivi Zahar Petrović, odlazili i oni, koji su prodali Kinezu caričine darove:

sve ih je zahvatila i vukla sudbina prema ružičastim gorama, koje su se zlatile na suncu; svima je nosila teško iskušenje, možda rane, muku i smrt.

Rastanak, rastanak!
U tudjinu idem, oj...

dopiralo je odlomcima iz zamagljene i bliještave daljine, gdje su se modrile gore fantastičkim prikazama, odrazujući se na plavičkastom nebu. Postajalo je vruće. Vjetra nije bilo. Nad kolonom dizala se gusta prašina. Nadesno išla je isto takva kolona, a nalijevo se d-ska pješačka divizija izdvajala u prethodnicu i polazila prema rijeci Šahe.

Sablin je morao krenuti natrag u Petrograd k carici s izvještajem o svemu onome, što je vidio. Pa što će joj reći? Da joj isprića mili govor Filipa Ivanovića, ili će joj ispripovjediti, kako su zapili njezine darove i još ju zbog njih i izružili? Sablin je osjećao, da će morat carici lagati, jer je istina gruba, nezanimljiva i nije nikome potrebna.

Pojedini ljudi se već nisu mogli razabirati u kolonama, samo su bodovi blijeŝtili i gorjeli u prašini briljanata, ili po koji put dopr'o ulomak pjesme, zvukovi korneta i teški udarci bubnja, koji je udarao takt. I kao da čuješ tu koračnicu, od koje se širi neka tuga:

Rastanak, rastanak,
U tudjinu idem, oj!
Zašto nas je rastavio
Taj japanski ljuti boj?

XVIII

Sablin se vratio u Petrograd. Putem odluči da ispripovijeda svu istinu. No što je istina? Zar ju je on znao? Vidio je prekrasnih četa, a vidio je i otrcanih. Ali zašto su jedni besprikorni, a drugi otrcani, toga on nije znao. Tko zapovijeda s jed-

nima, a tko s drugima, on nije umio reći. Pred očima mu iskrsnuo Kuropatkin i očarao ga. Sve, što je Kuropatkin govorio, bilo je mudro i razumno. Izlazilo je tako, da Kuropatkin nipošto nije kriv, što je rat snevjerio. On je sve predvidio i o svemu za vremena izvijestio. Reći to caru, značilo bi svu krivnju za neuspjehe svaliti na cara. Sablin nije mogao toga učiniti zato, jer po čistoj savjesti nije smatrao cara krivim. To je bila sudbina. Sablin je znao, da će ga carica pitati, kako su bili dočekani njezini darovi. I Sablin odluči, da isporuči govor zbornoga zapovjednika, zatim da opiše Filipa Ivanovića mekim, toplim potezima, te da isprića kako se u šahejsku dolinu lijepo spuštala n-ska divizija. Stvarala se divna ratna slika, poput nježnih Adamovih akvarela; istina je bila preslikana, prigladjena, osvjetljana, prekrivena lakom. Sablin se stidio takve istine. On je ljubio cara, bio mu je iskreno odan, pa će mu lagati... A tko će onda reći istinu, ako Sablin bude lagao? I Sablinu postade teško.

Ali kad dodje dan audijencije i car ga primi naveče, poslije večere, sa caricom u nazočnosti samo jedne dvorske gospodje, Sablin je veselo, odvažno i jasno prikazao prizore, što ih je vidio. Vojska je bila divna, red u njoj uzoran, Kuropatkin darovit vodja. koji shvaća položaj, vojnici krotki i divni junaci. koji obožavaju cara i srću u vatru i u vodu. Sve je bilo u redu.

Car je pečalnim velikim očima gledao Sablina. kao da je pitao: zašto se onda šahejska bitka. koja je potrajala četrnaest dana, svršila bez odluke? Zašto je onda palo još petnaest tisuća mrtvih vojnika i bezbroj ostalo ranjenih? Zašto je rat zastao i utihnuo, a maleni i pakosni Japan još nije smiren i obuzdan? Ali car ne reče ništa. On zahvali Sablinu za njegov izvještaj, nagradi ga ratnim ordenom za put na frontu i praštajući se. nekako osobito duboko, pogleda Sablina, kao da ga kori za laganje. Sablin izidje: izgarao je od teška stida, kao da je

izveo nešto podlo. Ali kad je mislio o tome, što bi mogao učiniti, shvati, da nije ni mogao drugačije izvijestiti. Da okrivi bilo koga, za to nije imao ni dokaza, ni osnova, pa je morao ili šutjeti ili govoriti onako, kako je govorio...

* * *

Tekla je nemirna, tužna zima. U decembru, sasvim neočekivano, padne Port-Artur. Predao se. Toga još nikad nije bilo u ruskoj historiji. Pokolebale se sjene ruskih »grado-držaca« — Vasilija Šujskoga, koji je pred kraljem Baturom obranio grad Pskov, pa sevastopolskih i bajazetskih heroja. Napuštali su tvrdjave, — da, ali ih nikad nisu predavali. To je bilo užasno i zato, jer je odavalo novi duh u armiji — nestašicu srčanosti. No za sve okriviše Stessela: pribili mu žig izdajnika i nešto se prebrzo smirili. Rat je bio dalek i Petrograda se nije dotakao. Petrograd je živio bučnim i veselim životom. Više su se veselili, nego drugda i da se nisu ovda-onda javljale goleme kuštrave ovčje kape na glavama onih, što se spremaju u rat, o ratu ne bi ni mislili. Sve se razvijalo utvrdjenim redom. Šestoga januara, na Bogojavljenje, bilo je na Nevi posvećivanje vode. Toga dana ispaljen je prvi metak na cara. Zločinac vojnik bacio je od Burze prema carskom paviljonu šrapnel, postavljen na karteču. Ali Bog nije dopustio, da se izvrši zločinstvo i metci prelete iznad paviljona, raskinu zastave i razbiju prozore na dvoru. Nisu imali muževnosti da priznadu taj atentat. To bi premnoge zahvatilo. Baterija je bila ona ista, u kojoj je služio car i kojom je ranije zapovijedao njegov stric, veliki knez Sergej Mihajlović. Priznati, da je tu bilo izdajstvo, da se u gardi našlo ljudi, koji su posegli za carevim životom, nisu mogli. I sve su pripisivali nesretnom slučaju. Tako je bilo jednostavnije.

Sablin je, duboko potresen tim slučajem, očekivao nešto od zapovjednika baterije. Ne opravdanja, nego kaznu. Gle, mislio je, slučaja, za koji ima samo dva izlaza — za malovjerna i onoga, koji se može odvažiti — samoubistvo, a za vjernika i onoga, koji samoubistvo smatra grijehom, samostan. Ali se zapovjednik baterije opravdavao, a dogadjaj su prikrivali i zadovoljili se tek time, što je zapovjednik bio premješten k četi. Nitko nije bio kažnjen.

Sablina je to ogorčavalo, ali nigdje nije našao sućuti. On s užasom opazi, da je prognjilila i izgubila čuvstvo ljubavi prema Otadžbini i Caru nesamo inteligencija, — nego je gnjilo i staro plemstvo, više društvo, oslonac prestolja i Cara. Pokazalo se, da »mi vrijedimo više, nego on«... Čast odore, domaće tradicije, sreća pojedinih lica bila je izdignuta iznad Cara, a garda je to prešutjela i priznala. Car u svojoj beskrajnoj dobroti nije ništa rekao i oni, koji su ga morali štititi, nisu ga naveli ni prisilili da drugačije postupa i da po zasluzi kazni drznike.

Ali kad se Sablin ogledao naokolo, opazi, da se nije imao tko ogorčavati, jer su svi bili zabavljeni svojim brigama, da su se svi veselili i da su svoje veselje cijenili iznad svega.

XIX

Za 9. januara dogovorili su se Sablinovi, Paltovi, Rotbekovi, Vorobjev, Macnev i Gricenko, da će poći u krčmu za Stroganovim mostom, da slušaju cigane. Davno su već to odlučili. Onda, kad je pao Port-Artur, spopane Nataliju Borisovnu Paltovu neka osobita želja, da se veseli pod svaku cijenu, kako bi zaboravila sve ratne užase i sramotu poraza. Dne 9. januara dogodili su se u Petrogradu veliki nemiri: vojska je pucala na narod, bilo je mnogo ljudi ubijenih, na Nevskom je bilo razbito mnogo stakala na dućanima i potpaljeno mnogo novinskih kioska i Sablin je bio uvjeren, da od polaska k ciganima ne će biti ništa. Ali u jedanaest

sati, kako je bilo dogovoreno, doveze se Stepočka Vorobjev, a odmah iza njega u raskošnoj večernjoj haljini od crne svile, posutoj umjetnim biserjem, grofica Paltova s mužem, a onda Rotbek sa svojom malenom i veselom ženom Ninom Vasiljevnom; nije bilo još samo Macneva i Gricenka. Čekajući njih, sjedili su u gostinjskoj sobi i izmjenjivali dnevne utiske.

— Ja držim, gospodo, da ovu šetnju valja odgoditi, — reče Sablin. — Držim, šta više, da je i opasno ići.

— Zaboga, mili druže, takva sitnica! Danas je bolje, nego drugda. Nesamo da je sva policija na nogama, nego se i pola posade utaborilo na ulicama. Stupovi za konje na trgovima, poljske kuhinje — to je upravo čarobno. Kao slike iz godine 1814. Kao Pariz, — reče Paltov. — Ja držim, da će dame sa zanimanjem sve to razgledati.

Bio je uzbudjen. Njegova je satnija stajala čitav dan na ulicama, pucala je, radila uspješno i on je bio sretan, da se sve dobro svršilo i da se ono, čega se on ujutro toliko bojao, nije dogodilo. A on se bojao koječega. Govorilo se, da vojnici ne će poći, da ne će htjeti pucati, a kad ih budu počeli hapsiti, da će pobiti časnike. Časnicima je bilo zapovjedjeno, da dodju još pred zoru. Paltov je zajedno sa svojim mladjim časnicima ulazio u šest sati ujutro u tamne i mračne vojarne. Neprijatno je bilo penjati se po stubama blijedo osvijetljenima pregorjelim začadjenim svjetiljkama i ulaziti u tamne hodnike kraj spavaonica. Tamo se čuo žamor ljudi, nekakvi glasni poklici. Paltovu se, šta više, pričini, da je začuo zvižduk. Ali kad je otvorio teška vrata, opazi običnu sliku satnije, koja je ustala pred zoru. Kiselo je zaudaralo po obojcima, svjetiljke su škrto osvjetljivale veliku dvoranu s krevetima, složenima u redove, s gimnastičkim spravama, litografijama i uokvirenim propisima po zidovima. Dalje od prozora, bila je još zimska noć; u dugačkoj su vrsti stajali vojnici u kabanicama i kapama, s nabojnim torbama na bijelom remenju i s puškama k nozi. Narednik zapovjedi »pozor«. Sve je bilo kao uvijek. Kao da su išli na običajnu obuku, ili zimski manevar. Paltov ih pozdravi i oni mu složno uzvrate pozdrav, a kad je prolazio ispred fronte, vidio je poznata, mrka, neispavana lica. Narednik je išao otraga, nezadovoljno kreštao i rukom popravljao remenje na opremi. Paltov pomisli, da je, možda, potrebno ljudima štogod reći, upozoriti ih, ako se bude trebalo pucati, to onda više nije šala, pa će ih podsjetiti na prisegu. Ali što da rekne? On ni sam nije pravo znao, što se dogadja u Petrogradu. Govorilo se, da su se radnici spremili poći k caru s nekakvim zahtjevima, neki su govorili ekonomskima, da manje rade, a da dobivaju veću plaću, neki opet političkima, da oni, podstreknuti socijalistima, traže Ustavotvornu skupštinu, abdikaciju carevu na prestolju i, po što po to, mir s Japanom. Cara nije bilo u Petrogradu, no ta se poruga nije mogla dopustiti i zato je izdana zapovijed, da se u slučaju nepokoravanja ima pucati bojnim nabojima. Što dakle da rekne? Hoće li ga vojnici shvatiti? Samom grofu Paltovu bilo je sve tako maglovito u glavi, da je shvatio jedno: najbolje je ne govoriti ništa... On upita, ne obraćajući se ni prema komu: — »Jesu li razdijeljeni naboji?« — Netko iz fronte odgovori prigušeno i mračno: — »Razdijeljeni«. Paltov izda zapovijed: »Nades-no!« i satnija se teško, masivno u dva zahvata okrene i zamre.

— Korakom stupaj! — Hodnikom stane lupa i škripa čizama.

Na ulici se činilo svjetlije, svjetiljke su još gorjele, ali je već naviralo blijedo prozorje. Prolaznika nije bilo. Vladala je laka studen i u zraku je bilo vrlo tiho. Snijeg je škripao pod nogama satnije, koja se je postrojavala. Izravnala se niz ulicu, udvojila redove i pošla na odredjeno mjesto. Paltov se vrlo dobro sjećao, kako mu se povratila smirenost i si-

gurnost. Htio je samo da spava. Na ulicama se pojave rijetki prolaznici, sobarice s košaricama za žemičke, pismonoše, nekakvi starci i starice, koji se mogu vidjeti rano ujutro samo u Petrogradu. Najednom se ugasiše svjetiljke po svim ulicama, ali je od toga postalo svjetlije. Svitalo je, nebo se pričinjalo zelenim i lagani se oblaci zgušćavali nad kućama. Iz dimnjaka se složno dizao dim. U crkvama su zvonili na ranu službu.

Iza toga je došlo dugo i dosadno stajanje na raskršću dviju ulica. Nisu znali, što bi radili. Jedan satnijski časnik potraži u blizini krčmu i grof Paltov podje sa časnicima, da se napiju čaja, ostavivši satniju na brizi naredniku. Trebalo je ubiti vrijeme. Sjedili su u malenoj sobici s malim stolićem, prekrivenim čistim stolnjakom; pred njima su stajali golemi bijeli čajnici s vrelom vodom i brušene čaše, tanjuri s perecima i maslac. U pokrajnoj, velikoj sobi pili su čaj izvoščici i kućni sluge. Dolazili su i odlazili ljudi, uporno lupali mjedenim petacima po stoliću i naručivali »nešto čaja« i dvopek.

Kad su, poslije čaja, izašli na ulicu, bio je već jasan dan. Ulicom je vrvio narod, hodili su ovamo-onamo, jedni se žurili, a drugi išli polagano; gibanje je bilo neobično, ali u njemu nije bilo ništa opasno. Vojnici su postavili puške u kozliće i skupljali se iza njih. Neki su, sjedeći na stupovima, drijemali. Prolaznici su pokušavali zaustavljati se kraj satnije, ali su ih odgonili policajci, kojih je bilo mnogo.

Oko podneva, negdje nedaleko, za dva kvartala, odjekne jekom salva, a iza nekog zatišja druga. Zatim se sve stišalo. Ulicom protrči nekoliko ljudi blijedih lica. Jedan je bio bez kape. Mnoštvo prolaznika odmah se prorijedilo. Paltov zapovjedi da se prihvate puške i postroji satnija. Prošlo je još pola sata. Na kraju ulice pojave se ljudi. Nesamo da su ispunili pločnike s obiju strana, nego su počeli izlaziti i nasred ulice i doskora je gusta

crna masa prekrila svu ulicu. I odjednom se nad narodom razviju na dva-tri mjesta crveni barjaci. U masi su nešto pjevali, ali se nije još moglo razabrati što. Od mase se izdvoji izvoščik i pojuri prema satniji Paltova. Malen konjić u sivom muhobranu jurio je punim skokom. U saonicama sjedio je razgaljeni i na smrt blijedi policijski časnik s otkinutom sabljom, bez kape, s modricama i krvnim podljevima na licu.

On dodje do Paltova, pa izlazeći iz saonica i dižući ruku prama glavi, zaboravivši očito, da nema kape, dojavi mu isprekidanim glasom:

— Gospodine kapetane! Ne će biti druge, trebat će pucati. Narod je podivljao. Policajca su ubili. Mene su, kako i sami vidite, isprebijali.

Paltov postavi satniju popreko ulice i pogleda vojnike. Bili su mirni i tmurni. Mržnja na masu zakipljavala je u Paltovu. Što samo hoće? — mislio je. — Ludovi, idu na ražanj! Židovi ih uče, pa idu...

Masa se prikuči sasvim blizu i zastane. Nad njom su lagano lepršali crveni platneni barjaci, na kojima je grubo i nezgrapno, crvenim slovima bilo nešto napisano. Paltov se zagleda u te natpise. »Dolje samodržavlje!« — bilo je napisano na jednom. »Živio socijalizam. P. S. R.« bilo je na drugom. Paltov osjeti, kako mu je krv odstrujala iz glave. Crni kolutovi zaigrali mu pred očima, zašumjelo mu u ušima, već je slabo razabirao, što mu je javljao policijski časnik o nekakvim mrtvima, o porušenim telefonskim stupovima, o barikadama. Udalji se od satnije u pratnji trubača, i stupajući lako po snijegu, podje prema masi. Nikada nije tako lako išao. Snijeg je na mjestima bio dubok, na mjestima saoničkih tragova prignječen oplatama, klizak. Paltov nije toga opažao. Njemu se činilo, da ide po parketu.

— Gospodo! — reče on i sam se začudi, kako mu tvrdo i mirno zvuči glas, ali mu se pričinilo, da to govori netko drugi: tako su tiho dopirali do njega zvuci njegova vlastitoga glasa...

— Molim vas, da se mirno razidjete i da ne pravite izgreda.

Masa je šutjela. Čulo se teško disanje zadahtanih i uzbudjenih ljudi. Najednom izadju iz mase dvojica. Gimnazijalac, oko šesnaest godina, blijeda lica i velikih očiju, išao je ogrlivši čovjeka oko dvadeset godina modrikasto-bijela lica, pokrivena čadjom od ugljena, mršava, izmoždena i tmurna. Imao je na sebi taman ogrtač i proste dugačke hlače.

Gimnazijalac, zaustavivši se na dva koraka pred Paltovim i okrenuvši se prema vojnicima, započne jakim, uzbudjenošću isprekidanim glasom:

— Drugovi! Mi radnici i stanovnici grada Petrograda, naše žene, djeca i nemoćni starci roditelji, idemo k Caru da tražimo od baćuške Cara zaštitu i pravicu. Mi smo osiromašili, nas ugnjetavaju, navaljuju nam na ledja preteške terete, izruguju nam se, ne priznaju nas ljudima, postupaju s nama kao s robljem. I sve smo podnosili dosad, ali...

— Molim, da prestanete! — reče glasno i strogo Paltov, — i da se odmah razidjete.

— Ne mogu da šutim, — poviče blijedi gimnazijalac.

— Razidjite se, gospodo! Imam nalog da pucam. A ja ću ispuniti svoju dužnost! — odlučno reče Paltov.

— Pred Japancima ste utekli, a na nama istresate svoju hrabrost! — krikne iz redova žena, odjevena priprosto, no besprikorno, u krznenoj kabanici s mufom.

— Još jedanput vas molim, da se razidjete; drugačije ću otvoriti vatru, pa ćete vi biti krivi, što će pasti nevini ljudi, koje ste zaveli, — reče Paltov.

— Ubojice! Krvnici! Prokletnici! Mračnjaci! — začuje se iz mase.

— Kako car s nama, tako i mi s carem! On hoće da mi za njega umiremo u Mandžuriji; neka sada malo počeka! — reče radnik, koji je bio s gimnazijalcem.

— Mi nemamo cara! Kakav je to car? — poviče opet ona žena.

— Razidjite se, gospodo! Ovaj čas ću pucati.

Paltov se okrene i podje iza satnije.

— Ne bojte se, drugovi, samo napred! Ta slijepim će nabojima pucati, — dopirali su poklici iz mase.

Paltov izda zapovijed. Satnija poslušno zadrhta i uzme »na sprem«. Paltov osjeti, da vojnički mekanizam njegove satnije funkcionira ispravno i posve se smiri.

Masa se uskomešala na mjestu.

— Ne možemo natrag, — vikali su iz mase. — Poginut ćemo il ovako il onako.

Ali nitko nije išao napred.

Tada izadje onaj čovjek, koji je išao zagrljen s gimnazijalcem i poviče:

— Napred, drugovi, ne plašite se! Gledajte, ja ću prvi položiti glavu za narod!

On podje napred, a masa krene za njim. Odostrag su potiskivali one sprijeda, i prednji su morali ići.

— Satnijo! — zapovjedi Paltov.

Nasta kobna tišina. Netko žalosno poviče: »Ta valjda će slijepima«.

Masa se makne napred.

— Pucaj! — jedva izusti Paltov.

Suhi prasak pušaka proreže zrak. Odjeknu očajni krikovi... Crveni barjaci iščeznu, a gomila u neredu stane bježati. Na ulici ostanu ležeći gimnazijalac, ona žena, koja je mahala mufom i još nekoliko ljudi. Duž cijele ulice vidjeli se ljudi u bijegu i čuli se krikovi. Policijski časnik pojavi se

*

iza mase. Bio je veseo i sretan. Rumen mu se povratila u obraze. Pozove kućne sluge, da uklone ubijene i ranjene, srdito vičući:

— Brzo pokupite ovu bagažu! Ah, nitkovi, kukavice sinje!

— Izvadi naboj! — zapovjedi Paltov. I on je likovao. Njegova se satnija iskazala.

U šest sati navečer dodje zapovijed, da se vrate u vojarne. Odvedavši satniju, Paltov se odveze kući. Do objeda mu nije bilo, bio je previše uzbudjen, pa je prilegao na divan u kabinetu, da se odmori i čvrsto zaspi. U deset sati zaviri k njemu njegova žena.

— Hoćemo li poći? — zapita ona.

— Dašto, da hoćemo, — reče Paltov i poče se žurno oblačiti. Bio je u duši svečano raspoložen. Naši su pobijedili. Osjećao se junakom dana. Poći u veselu društvu na večeru i slušati cigane, činilo mu se sada osobito lijepim i prijatnim.

XX

Gricenko i Macnev stigoše posljednji. Zakasnili su zato, što su odlučili obaći grad, da se uvjere, da li se može poći. Sablin im saopći svoju bojazan.

— Dakako da se može poći, — reče ponešto lijeno Macnev. — Od nitkova nije ostalo ni traga.

— U kazalištima se igra, — reče Gricenko, — vidio sam svojim očima, kako se voze onamo.

— Zločinačka je to opačina, koju su izmislila gospoda socijalisti, — reče Macnev. — A kako su se držali vaši vojnici? — zapita Paltova.

— Izvrsno. Takva salva... nijedan nije iznevjerio.

— Jesu li ih mnogo oborili?

— Oko tridesetak ljudi, mislim.

— A ja sam, moram priznati, ponešto sumnjao u vaše. U semjonovskoj pukovniji osmorica nisu

pucali. Bit će predani sudu. Moskovljani i strijelci uopće nisu pucali, — reče Macnev.

— Ona ništarija Gapon sasvim ih je zaludio, — reče Sablin. — Nosili su ripide, ikone, pjevali su molitve, djavo bi ga znao kakav galimatijaš, glupost. Otkud je iskrsnuo taj pop?

— Krasan pop, — reče Stepočka. — A znate li njihove zahtjeve? Čitao sam kopiju njihove molbe caru: — seljacima neka se dade zemlja, a otkupnina za nju neka se dokine! Jeftin kredit. Dokidanje neizravnih nameta i zamjena s izravnim progresivnim nametom prema dohotku.

— Pa lijepo, — reče Rotbek.

— Dalje je još ljepše: — neka se prestane s ratom po želji narodnoj.

— To već miriše po japanskom novcu. I to baš u času, kad se približavamo pobjedi, — reče Gricenko.

— A najljepše sam još i zaboravio: odgovornost ministara narodu, rastava crkve od države i saziv Ustavotvorne skupštine...

— Svojim sam očima vidio na njihovim barjacima: »Dolje samodržavlje!« — reče Paltov.

— Što je to, zar revolucija? — upita grofica Natalija Borisovna.

— Da, ako hoćete, — odgovori Vorobjev.

— I baš u doba rata! — reče Rotbek.

— Ne, ne, takve hulje! — reče Sablin, — ali sam ja uvjeren, da to nisu radnici izmislili.

— Dašto, da nisu, — reče Macnev. — To je djelo socijalista. Sve je to naša inteligencija, koja traži nešto, za nečim žudi, a sama ne zna za čim.

— Vaša fr'rancuska r'revolucija im je glavom zavr'rtjela, — reče Vjera Konstantinovna.

— Ah, ostavite; u mojoj je francuskoj revoluciji bio Napoleon, — reče Macnev.

— A ovdje je pop Gapon, — smijući se, usklikne Rotbek.

— I vi mislite, da je sve to svr'ršeno? — upita Vjera Konstantinovna.

— Apsolutno i zauvijek, — odgovori Paltov. — Dok je tu naša prekrasna garda i dok se vojnici pokoravaju časnicima, a časnik ostaje vjeran Prestolju, ne prijeti Rusiji ništa. Kad sam danas izdao satniji zapovijed, osjetio sam, da sam velik i silan. Moja volja bila je voljom stotine ljudi. I stotina ljudi bila je u mojim rukama, kao poslušan stroj.

— No, pa hajdemo, — reče Rotbek. — Pavle Ivanoviću, jesi li gotov?

— Jesam. Program je ovaj, mesdames: dvije pjevačice; jedna je lirska...

— Na svaki način Morgenstern, — reče Sablin.

— Jest, ona, — s uzdahom i navlaš obarajući oči, reče Gricenko.

— O! — usklikne Nina Vasiljevna, — napokon ćemo vidjeti vašu... vašu pasiju!

— A druga francuska.

— Je li ona »veoma«? — zapita Vjera Konstantinovna.

— »Veoma«, — smiješeći se reče Gricenko, — ali bih rekao, da nije dosta gibljiva u okretima.

— Zašto? — naivno zapita Nina Vasiljevna.

— Drugo, mesdames, to će biti na francuskom jeziku, a na francuskom se jeziku koješta oprašta, što se na ruskom jeziku ne može oprostiti. Mi ćemo se prenavljati, da ne razumijemo. Poslije toga večera. Onda cigani sa Stešom i Sandrom Davidovima.

— Ah, kako će to biti zanimljivo! Ne ćemo gubiti zlatnoga vremena, — reče Natalija Borisovna i prva podje u predvorje.

Prva je osnova bila, da se povezu na trojci, ali su poradi prilika odustali od nje i Sablinovi se povezu u svojoj kočiji. Rotbekovi u dvopregnim saonicama, Paltov na znamenitom svojem ridjem kasaču, Stepočka s Macnevim na vatrenom izvoščiku, a pred svima Gricenko na svojoj prekrasnoj samici iz vojejkovske ergele.

XXI

U predgradskom su ih restaurantu čekali. Vratar rastvori pred njima vrata i oni udju u široko drveno stubište, prekriveno crvenim sagom sa crnim šarama. Ogledala u pozlaćenim okvirima odraze lijepo, od zime porumenjele, dame i časnike.

Vjera Konstantinovna bila je razočarana. Ona je drugo očekivala. Zamišljala je bajoslovan raskoš, ali toga nije bilo. Raskoš je bio grub, nezgrapan, zadirao je u oči svojom neukusnošću. Ugojeni, obrijani Tatarin lakaj, u fraku i bijelom prsluku, otprati ih hodnikom, prekrivenim širokim sagom prema, za njih rezerviranom, kabinetu. Pôd kabineta bio je sav prekriven mekim sagom. U sredini je stajao stol, prostrt za večeru. Do prozora su stajale osušene paome. Prozori su bili čvrsto zastrti teškim zavjesama. Kraj stijene pianino, širok otoman s prebačenim sagom, s jastucima, stolice, naslonjači i obložene sjedalice, sve je to davalo kabinetu neobitavan i neudoban izgled. Dame su s prezirnim mrgodjenjem razgledavale namještaj. Mislile su samo o jednome. Tu, evo, naši muževi traže da nas zaborave s različitim pjevačicama i plesačicama. To je evo taj znameniti »Cabinet particulier«!... Oprezno su se doticale naslonjača i otomana, oprezno stavljale svoje šešire ispod ogledala. Tko li je sve stavljao ovamo svoje šešire? mislile su u sebi.

— Pogledaj, Vjera, — reče Natalija Borisovna, — čitavo je ogledalo pomućeno napisima.

— Da, istina. Sr'rce pr'robodeno str'relicom. Ozdo »A. S.« Nisi li ti to možda, Aleksandr're?«

— A ovdje je, gledaj, Vjera, netko napisao: — »Tu je i Murčik bio, kô krastavac svjež i mio«, a drugi je dometnuo: »I glup ko magarac bio!« Kakva dušica!

— A ovdje... Oj... oj... Ne, nikako!

— Mesdames, — reče Gricenko, — napisi na ogledalima i ogradama ne čitaju se glasno. Otkrit ćete tudje tajne. Radije recite, što volite: provensalsko s ribom, ili umok od bijelih gljivica?

Večera je bila naručena, a prije večere, da se ugriju, naruči Gricenko čaj i šampanjac. Dame su počele protestirati protiv šampanjca, no Rotbek sjedne k pianinu i zapjeva ružnim falcetom, brencajući po tipkama: — »Po običaju petrogradskomu, ne možemo živjeti bez šampanjca! Mi ne možemo živjeti bez šampanjskoga i bez tabora ciganskoga!«

Donesoše čaj i šampanjac. Razgovor se nije mogao razviti; časnici su pred pukovnijskim damama bili suzdržljivi i nisu mogli pogoditi pravi ton, dok su se dame uzbudjeno smijale. Čekali su na početak obećana programa. Došla je pjevačica Morgenstern. Svi su znali, da ona živi s Gricenkom, te da je to pozna, ali čvrsta ljubav Pavla Ivanovića, pa su od iskusnoga mladoženje očekivali nešto izvanredno lijepo. Unišla je, skromno odjevena u bijelu zatvorenu haljinu, gospodjica nevisoka uzrasta, priprosta lica, podvučenih velikih modrih, zaplašenih očiju. Gricenko i Rotbek polete k njoj.

— Aleksandre Nikolajeviću, — glasno šapćući, zapita Sablina grofica Paltova, — treba li njoj dati ruku?

Sablin slegne ramenima. Medjutim Macnev ukloni nepriliku, pristupivši k njoj i predstavivši je damama.

— Marija Fiodorovna Onjegina — grofica Natalija Borisovna Paltova, Vjera Konstantinovna Sablina, Nina Vasiljevna von Rotbek.

Dame su izmijenile s njom hladan stisak ruke. Nekako neopaženo, iza gostiju, koji su se upoznavali, priskoči k pianinu mlad, ali već ćelav čovjek, u fraku i udari nekoliko akorda. Dame posjedaše na otoman, prikupljajući brižljivo haljine, a časnici, sjedoše naokolo na stolce i naslonjače. Nastade kratka šutnja. Pjevačica je pred damama

bila ponešto zbunjena, dok su je dame nesuzdržljivo ogledavale i došaptavale jedna drugoj koješta o njoj.

— Ljudi uvijek traže suprotnosti, — tiho reče Vjeri Konstantinovnoj grofica Paltova, — crni Gricenko i Onjegina: posve ljepuškasta Estonka.

— Nimalo ljepuškasta, — doda Vjera Konstantinovna.

Pjevačica pokaže očima pratiocu da počne i on udari nekoliko skladnih akorda.

Zoro blijeda, zoro maglena,

izvije pjevačica niskim, punim prsnim glasom i neizmjerna se tuga zacakli u njenim raširenim i nekud zanesenim očima.

Polja tužna snijegom pokrivena;
Nerado se sjećaš prošloga vremena:
Lica sva su već zaboravljena.

Pjevala je ona lijepo, sigurno i u svaku je riječ ulijevala mnogo snage, ali je djelovala sumorno i zamišljeno, što gosti nipošto nisu željeli.

Vjera Konstantinovna polagano je miješala čaj u šalici.

— Pokušajte, — šaptao joj je Stepočka, — gutljaj šampanjca i gutljaj čaja, pa ćete se uvjeriti, da je to najbolja poslastica.

— Ni razgovora o tome, — reče Nina Vasiljevna tiho. — Kušala sam, pa je upravo otužno.

Onjegina svrši i pogleda goste tužnim očima.

— »Kutić!« — reče Rotbek.

Onjegina opet započne skromno:

»Noć je disala zanosom strasti,
A duša za vama čeznula!«

— Kako ste zločesti, što ste je tako siroticu prevarili! — šaptala je Gricenku Nina Vasiljevna, blistajući prkosno očima.

Ljubav je jaka, ne cjelovâ strašću,
A ja sam tražila ljubavi čiste;
O, kako sam sada za to vam harna,
Na poziv moj što tada došli niste!

pjevala je sa strastvenim prikorom Onjegina.

— Kako je to ispr'ravno, kako je to ispr'ravno! — šaptala je Vera Konstantinovna Paltovoj, a Paltova se samo smiješila, ne odgovarajući ništa. Mislila je na drugo. Gricenko je osjetio, da njegova »Maruška« nije imala uspjeha, pa ju otprati idući, za njom ponizno, kao pas.

U kabinetu nastade neprijatna šutnja.

— Te su romanse sa suzama lijepe, — reče grofica Paltova, — ali... one traže drugo raspoloženje.

— Ti si, Pavle Ivanoviću, to »jelo« ponudio u nezgodan čas, — reče Macnev. — Ona je lijepa, kad se već mnogo ispije, kad tuga i čežnja stane parati pjano srce, te kad nagoni na plač i na maštanje, tada su lijepe takve rusalkine oči, i taj glas s bolju u grudima i riječi tuge i »Ah!« i »oh!« i »oj!« i »aj!« A strasti ne treba poslije strasti, nego nam prije strasti treba vatre. Mi smo i tako hladni.

— Po običaju petrogradskom, — ponovo zapjeva sada već bez pratnje Rotbek, — mi ne možemo živjeti bez šampanjskoga i bez tabora ciganskoga!

— Prestanite, Pik! — reče Natalija Borisovna.

U taj čas rastvore se vrata kabineta i živi ružičasto-crni vražičak — kako ju je označila Nina Vasiljevna — uleti u kabinet. To je bila »diseuse Yvette«. Golem naviljak crnih vlasi bio joj je sav posut briljantima, a iz njih su provirivala dva tanka crna »esprita« poput rogova. Uski izrezak spuštao se u dugom trokutu do nasred trbuha sprijeda i do nakraj pleća straga, gdje je bila obraštena sitnim tamnim dlačicama. Crni oplećak, opšiven čipkama, pokrivao je samo bokove i grudi, i zbog toga se činila sasvim golom. Crna raširena suknjica s naborima i čipkama sezala joj je jedva do koljena. Na suknji bilo joj je pričvršćeno nekoliko crvenih ruža. Na nogama je imala svilene, crnim cvjetićima našivene prozirne čarape, tako prozirne, da je na mjestima sasvim izbijala iz njih golota. Mam'selle Yvette nije se ni s kim pozdravila, nego je brzo nekakvim plesnim korakom protrčala izmedju dama i časnika, gotovo im sjedala na koljena i izgovarala pozdravne riječi. Čitav kabinet napunila je podražljivim mirisom mošusa, rižova pudra, parfuma i oštrim mirisom strasti. Vjera Konstantinovna opazi, da se muškarcima od same njezine nazočnosti šire nozdrve i da im oči postaju strastvene i... tupe. Mam'selle Yvette pričala je živo, brzo, čas stojeći nasred kabineta, čas bacivši se na stolac, čas hvatajući čašu šampanjca i uzbudjeno pijući: kako su pozvali goste, kako su ih primali, gostili, provodili, a onda im se rugali. Pripovijetka je bila sasvim pristojna, pa su dame bile — razočarane.

— Pa gdje je ovdje onaj »veoma«? — zapita Nina Vasiljevna.

— Ovaj čas, — reče Gricenko. — Mademoiselle Yvette, »C'est ici«, je vous en prie.

— Oh! — s užasom reče Yvette, rastvarajući široko oči i započe svoju pripovijetku. Sada su se dame skrivale ubrusima i lepezama, da ne vide muškaraca. Stidjele su se za svoje muževe.

Poslije pripovijetke mam'selle Yvette pljesne rukama i onaj isti pratilac, koji je pratio Onjeginu, skoči k pianinu. Ona otpjeva prkosnu pjesmu »Les noisettes«.

— Nisam nikad mislila, da je smisao te pjesme takav, — reče Nina Vasiljevna.

— Užas! — doda Vjera Konstantinovna.

— Kako su muškarci razvratni! — otegne grofica Paltova.

Nakresani Rotbek, koji je silio svaku damu da prinese ustima osobit vrč i ispijajući ga zatim pjevušio je: — »Ils cueillirent six noisettes dans

cet après-midi (ubrali su šest lješnika toga popodneva)«.

— Saša, bi li ti mogao tako? Six?... Ja ne bih mogao.

— Ostavite se toga, Pik. Vi ste poludili! — reče grofica Paltova, — jadnu Ninu natjerali ste da pocrveni preko ušiju.

— Petja, ako ne prestaneš, — govorila je sa suzama u očima Nina Vasiljevna, — ja ću otići.

— Six! Šta veliš? No quatre se još znalo dešavati, ali six... Kakav je kremenjak bio taj Collin!

XXII

Za večerom je bilo vrlo veselo. Smijali su se, šalili, pripovijedali anegdote.

— Nemojte zaboga! — vikale su dame, — nemojte stavljati točaka na »i«, jer je i bez toga odviše razumljivo.

I odmah su počeli stavljati te točke. Nina Vasiljevna prikazivala se naivnom i zadavala upravo nemoguća pitanja. Sad ju je Rotbek, već posve pijan, sustavljao prekornim poklicima:

— Nina, sram te bilo!

Stepočka je bio nedostiživ. Sablin je blistao anegdotama na ruskom i na francuskom jeziku. Dame su se crvenjele i uredjaj posebnoga kabineta ukaže ih njihovim muževima nečim novim i zamamljivim. Već su prestali da jedu izvrstan sladoled i lakaji već razmakoše stolice za ciganski zbor, koji još nije dolazio. Maître d'hôtel je dvaput dolazio Gricenku i šaptao nešto s njime, a Gricenko bi izlazio iz kabineta i vraćao se crven i nešto nezadovoljan.

— Što je, što je? — pitao je Stepočka.

— Glupost. Steška ne će da pjeva. Veli, da je danas mnogo ljudi ubijeno.

— Ah, kako glupo! Što je ona? Od »onakovih«? — upita Natalija Borisovna.

— Ludjakinja naprosto! Pa doći će. Prenavlja se samo, da povisi sebi cijenu.

I doista, zbor je počeo ulaziti u kabinet. Sprijeda su išle ciganke. Bilo ih je osam. Sve crnomanjaste, crnokose, nelijepe, velikih tajanstvenih očiju, odjevene u neukusna odijela, smjesu koncertnih toaleta sa svijetlim cvijećem divljega tabora, sa crnim čipkastim ogrtačićima; iza njih su dolazili muškarci, neki u salonskim kaputima, neki u kratkima našivenim ciganskim bluzama. Sandro Davidov stupi napred s gitarom na bijeloj vrpci.

Odmah su samom svojom pojavom unijeli poseban kolorit u kabinet s raspremljenim stolom, s bocama šampanjca, koje su izvirivale iz srebrenih ledionika, s voćem i cvijećem. Otrcana pozlata, crveni sagovi i tamno-malinaste zavjese od kadife, postadoše razumljivima i potrebnima. S njima su unišla čitava stoljeća bančenja, pjane strasti, divljega pijančevanja i divlje nesuzdržljive ljubavi. Jelenje oči ciganaka, tanki nosovi, šiljati podbradci govorili su o sasvim drugom svijetu i o drugim strastima. S njima unidje opojenost i raspojasanost, a nestalo je onoga cinizma, koji je bila unijela Francuskinja. Strast je odisala krvlju, ljubav teškim kidanjem, patnjama i mukom.

Dame su razgledavale ciganke, dok su ciganke gledale u dame, smijale se i razgovarale medjusobno. Muškarci su straga stajali ozbiljni, ponosni i ružni. Ugojeni Sandro nije nalikovao ciganinu. Ćelav, obrijan, priličio je više glumcu.

Smedjih par upregnut zorom,
Mršavih, gladnih, umornih...

otpočne Sandro lijepim i sočnim baritonom prateći se na gitari.

To je bilo za početak. Zbor mu je sekundirao mumljajući tiho i svima poznata romansa dobije novu značajku.

Odmah iza toga odjekne živa plesna pjesma. Ciganke su vrištale i pocikivale; najprije počne jedna plesati, a onda druga...

Pjesma je tekla za pjesmom. U kabinetu je postajalo vruće i zagušljivo. Koje je doba, nitko nije mislio. Stepočka predloži da se na čas otvori prozor.

— Sosa Griša, sosa Griša
Tu san barvaluta,

pjevali su cigani ciganski.

— A što, Grišo, a što, Grišo,
Makar bogat ti si,
Ali ipak, ali ipak
Pošten, brate, nisi!
Vječno ljubit, vječno ljubit
Ti si obećavo,
Al ciganku, al ciganku,
Samo zavaravo,
Aj-aj-aj! A-a-a, ja-jaj!

Macnev odgrnu zavjesu. Vani je bilo blijedo jutro. Podignu žaluziju. Kroz prozor se vidjelo veliko crno drveće, malene drvene vile, balvani s drvenim stupom, na kojemu je bila staklena posrebrenjena kruglja, a povrh svega toga ležao je u gustom sloju pahuljasti bijeli snijeg. Nejasno jutarnje svijetlo osvjetljavalo je zemlju. Ulicom projure u kasu troje čuhonske saonice, a u njima Čuhonke, umotane u velike sive rupce. Vozile su mlijeko u grad. Otvore prozorčić i u zagušljivi kabinet zajedno s parom dopre oštar miris zimskoga mraza, snijega i jutra.

— Nemojte da nam dame ozebu! — reče Stepočka.

Kroz prozor dopre ulomak skladne, velebno tužne pjesme. Svi protrnu i osluhnu. Ciganke skoče sa stolaca i polete k prozoru. Pjesma je postajala

sve jasnijom i glasnijom. Na licima dama pojavi se zaplašenost. Nina Vasiljevna utisne lice u kut otomana, Vjera Konstantinovna ustane i privine se uz muža. Svi su gledali na prozor.

U ulicu je polagano ulazila velika i crna gomila naroda. Iznad nje se polagano njihala četiri lijesa, prosta, od dasaka, okićena crvenim vrpcama i povezima.

Vi žrtvom ste pali u kobnoj borbi,
U beskrajnoj ljubavi k rodu;
Vi dali ste sve, što dati ste mogli
Za njegovu čast i slobodu!

pjevala je masa mladim muškim i ženskim glasovima.

— Sahranjuju žrtve revolucije, — umorno lamajući rukama izlanula je Steša. — Gospodo, vaše žrtve! — i uz divlji krik izleti iz kabineta.

Za njom je počeo izlaziti zbor.

— Što je to? Što je to? — pitao je Stepočka.

— Odvezite dame... ja ću sve platiti, — reče Gricenko.

— Kakva g-g-gadarija! — reče Macnev.

— Misle, da će nešto pokazati, — reče Sablin, pružajući svojoj ženi kabanicu od sobolovine.

Rotbek i Paltov pomagali su pri oblačenju svojim ženama. Nina Vasiljevna je tiho plakala. Vjera Konstantinovna bila je blijeda, dok se grofica Paltova nervozno smijala.

— Ništarije! — govorila je kroz smijeh. — Odrekli se Boga, vjere i zadovoljni su! Žrtve! Borba! O Bože moj! Malo ih kažnjavaju.

Gomila je odmicala. Prozora nije nitko zatvorio te su u kabinet s jutarnjim mrazom dopirale riječi dirljiva napjeva:

I svanut će zora, ustat će ljudi
Veliki, moćni, slobodni!
Putujte, braćo, časno ste prošli
Svoj junački put — blagorodni!

— Takvi gad-dovi! — stisnuvši zube, promrsi još jedanput Macnev.

XXIII

Dana 16. oktobra 1905. ulazio je Sablin na čelu dvadesetorice konjanika u dvorište velike tvornice na periferiji grada. Sipila je sitna, poput najsitnije prašine, hladna kiša. U tvorničkom dvorištu postrojavali su se kozaci, koje je došao Sablin da izmijeni. Kršni momci izvodili su iz suša niske smedje konje i stavljali se u dva reda. Mlad kozački podesaul (podsatnik) malene, od sitne rose srebrenkaste, ridje brade stajao je na oniskom ulazu pod željeznim trijemom i čekao Sablina.

— Našli ste našu spilju, stožerni satniče? — reče on, pozdravljajući se sa Sablinom i predstavljajući mu se. Glupo mjesto. Tu je sasvim mirno i ni po kakvom štrajku ne zaudara. Rade ponajviše ženskinje. Uostalom, vrlo ćete udobno provesti vrijeme. Vaš je kutić u kontoaru, a kontoariskinja prava krasota i monarhiskinja, da je divota. Objedovat ćete kod upravitelja. Ponešto skučeno, no upravitelj je tako krasan Švedjanin i daje tako dobru hranu, jer i sam voli dobro založiti, da se svaka nesigurnost gubi. Uostalom, obrazovan i prosvijetljen čovjek.

Kozački vodnik pokaže počasniku Sablinova voda kamo i kako valja smjestiti konje.

— A sada, do vidjenja i sretno! Poradi ružne i meni neprijatne slučajnosti, ja vas sutra izmjenjujem. Sva je naša pukovnija raštrkana. Prošle sam sedmice redom tri dana i tri noći proveo u putilovskoj tvornici. Stvar bez osobita značenja, ali nipošto opasna. Radnici štrajkuju, ali nas nisu vrijedjali. Glupo je sve to.

Podesaul se lako baci na svoga konja i izjaše kroz vrata pred svojim kozacima. Sablin pogleda, kako su kozaci pojurili na vrata, lupajući po mokrom kamenju; pogleda, kako su njegovi vojnici uveli konje u sušu i stade se uskim kamenim stubištem uspinjati u kontoar.

Bila je to velika soba sa tri prozora i stijenama obojenima uljenom bojom. U njoj je bilo pet stolova. Za trima su sjedili neki vrlo mladi, raskuštrani i prištavi ljudi, u kaputima i pisali tuckajući na zbrajačama; za četvrtim bila je jedna milovidna crnka, ponešto razbarušene kose, koja joj se u nepokornim uvojcima spuštala na čelo, na uši, lice i oči. Nos joj je bio prkosno uzvinut, usnice napete, napola zatvorene, vlažne, zubi prekrasni, sitni, malen podbradak s jamicom i velike smione smedje oči, obrubljene dugačkim crnim trepavicama. Peti je stol bio odredjen za Sablina. On pozdravi sve jednim naklonom.

— Zdravo, gospodine časniče! — naglo reče crnka. — Vrlo se radujemo, da ste došli. Strašno smo se bojali, da ćemo ostati bez vojske. Boris Nikolajević, kozački časnik, jednako nas je plašio, da će otići i ne čekajući na izmjenu. A kako vâs treba da zovemo?

— Aleksandar Nikolajević, — reče Sablin.

— Ovo je, Aleksandre Nikolajeviću, stol za vas. Ako želite kakvu knjigu, dat ću vam. Samo ne znam, hoće li vam se svidjeti. »Knez Srebreni«... Kakvo lijepo ime imate, Aleksandre Nikolajeviću! Ja sam Ana Jakovljeva, ali bih voljela, kad biste me naprosto zvali Nelly. Volite li vi kazalište?

— Volim, — odgovori Sablin.

— Ja veoma. Obožavam ga. I to svaku vrstu: operu, balet, ali dramu iznad svega. U Hudožestvenom Teatru gledala sam »Tri sestre« — ah, kako je to divno! — ili u Suvorinovu »Car Fjodor Ivanović«, s Orlenjevim. Ne znam, što je ljepše. Čehov mi je najmiliji pisac. A tko se vama više svidja: Čehov ili Gorki?

Pitanje je ostalo bez odgovora.

— No sada je s tim štrajkovima postalo već vrlo teško. Komu su oni od potrebe? Tko s njima dobiva? Znate li, da naša tvornica nije ni časa štrajkovala? Zato se na nas i toliko srde svi naokolo. Dolazili su ovamo studenti, kojekako nas grdili, no mi smo ih sami istjerali, a onda su k nama postavili kozake. I kako je samo ljubezan taj Boris Nikolajević! Tako je delikatan.

Stražar donese na pladnju čaj i kruh s maslacem. Na svaki stol stavi po jednu čašu; donio je i Sablinu. Sablin odbije, ali je Ana Jakovljeva uporno tražila, da uzme. — Pijte i jedite u zdravlje. To je od vlasnika. Na objed ćete k upravitelju. Oskar Oskarović se zove, divan čovjek. Vrlo poslovan i veoma uman, — reče ona.

Sablin je slušao to ćaskanje i sjedio ne svlačeći se, kraj prozora, gledajući u dvorište, koje je bilo maleno i usko. Spram prozora stajala je niska suša, pokrivena željezom. Zagasito-crven krov blještio se od kiše. Iza suše rasprostirali se crni vrtovi, na kojima su žalosno stršili kusatci od zelja, a dalje mokra crnkasto-zelena, od kiše nabrekla, polja, dok se u daljini crnila gusta šuma. Iznad zemlje se sterala magla; željeznički voz prosjekao je polja i gusti bijeli dim spočetka se vukao u velikim gromadama, a onda se rastrgao i klizio nisko iznad crne zemlje. Sve je bilo vlažno, sivo i neutješno tužno.

Nekakav čovjek u crnom, mekanom, pustenom šeširu, blistavom od kiše i u crnom mokrom ogrtaču zaviri s ulice u dvorište, zastane u neodlučnosti, a onda udje i podje prema suši, iz koje izidje vojnik Kušinjikov. Sablin je dobro vidio njegovo lijepo okruglo lice sa crnim brkovima; bio je bez kabanice u nezakopčanoj odori. Postavi se slikovito i zapali cigaretu. Sablin je uživao u njemu, kako je bio lijep. Čovjek u crnom pridje k njemu i oslovi ga. Kušinjikov je slušao pažljivo. Čovjek u crnom izvadi iz džepa cedulju i počnu zajedno čitati. Kušinjikov se smijao. Zatim uzme cedulju i udje u sušu. Čovjek u crnom naglo izadje iz dvorišta.

— To mu je predao proklamaciju, — pomisli Sablin i naglo izadje na dvorište.

Na dvorištu već nije bilo nikoga. Udje u sušu, u kojoj su stajali osedlani konji i mirno žvakali sijeno. U drugom je kutu ležao dežurni. Sablin zapovjedi, da mu dozove vodnika i Kušinjikova. Vodnik dodje pospan i nezadovoljan, jer je već bio zadrijemao. Kušinjikov stigne odmah, te smiono, jasnim smedjim očima stane gledati Sablinu u oči.

— Kušinjikove, — reče Sablin, — ovdje je čas prije bilo jedno gradjansko lice i predalo tebi neku cedulju. Gdje je ta cedulja? Odmah da si mi je predao!

— Nije bio nitko, vaše visokoblagorodje; ja nisam vidio nikakove cedulje. Nikoga ovdje nije ni bilo, — reče Kušinjikov blijedeći.

— Zašto lažeš? — vikne Sablin. — Zašto? Ja sam vidio na svoje oči. Ti si izišao na vrata od suše i zapalio cigaretu. Pristupio ti je čovjek gradjanin u crnom ogrtaču i dao ti cedulju. Zajedno ste čitali, našto si se ti nasmijao, a on otišao.

— Nipošto, — reče Kušinjikov. — Toga nije bilo.

— Dakle ja lažem, je li?

— Ne mogu da znam, vaše visokoblagorodje, tek ja nisam vidio nikakova gradjanina. Makar smjesta pošao na prisegu.

— O ti, gade nijedan! Kako samo laže! Ja ću te predati sudu!

— Vaša volja, — pokorno reče Kušinjikov.

— Pretražite ovoga nevaljalca!

Vodnik mu iskrene džepove, zahvati u rukav, ali ne nadje nigdje ništa.

— Nema ništa, — reče vodnik.

— Pretražite sav lokal, a ovoga nitkova uhapsite i otpremite u pukovniju. Do moga dolaska neka

ga glavna straža čuva! Gledaj ti njega, kako laže i prima proklamacije...

— Nisam, vjere mi, vaše visokoblagorodje. Mogu smjesta da podjem na prisegu. Uostalom, vaša volja. Možete me dati osuditi, vi ste časnik, — govorio je kao platno problijedjeli Kušinjikov.

— Jezik za zube! — poviče Sablin.

Privučeni bukom, skupili su se na dvorištu radnici i radnice. Sablin se suspregne i podje u kontoar. Krv mu je kipjela od srdžbe. Nije se mogao prevariti. Preispitao je još jedanput sam sebe, da li je ono doista bio Kušinjikov? Jest, Kušinjikov. Vrlo se dobro sjećao, da je pomislio: kakav je to tipični ruski vojnik, koji kao da se upravo narivava za slikanje... Uostalom, pomisli, imam i svjedoke. Dva pisara i Ana Jakovljevna sjedili su kraj prozora; nije moguće da nitko ne bi vidio gradjansko lice s proklamacijom. On podigne glavu prema prozorima. Svi iz kontoara bili su na prozorima. Svi su se zanimali za ono, što se dogadjalo na dvorištu. Nisu dakle ni onda mogli ne vidjeti, što se dogodilo.

— Gospodo, — reče on unišavši u sobu. — Prije jednoga časa unišao je u dvorište nekakav gradjanin i razgovarao se s vojnikom; niste li vidjeli?

— Nismo vidjeli ništa, — reče u ime svih mladić od petnaest godina, sjedajući za svoj stol.

— Nismo gledali kroz prozor, — potvrdi i njegov drug.

— Ana Jakovljevna, zar ni vi niste ništa vidjeli?

Ana Jakovljevna se smete. Njezino milovidno lice jasno se zacrvenilo.

— Nisam gledala kroz prozor, Aleksandre Nikolajeviću, jer sam razgovarala s vama. Na dvorištu nema ništa zanimljivo. Možda je tko i dolazio. Ja nisam opazila.

Sablin je na njihovim očima vidio, da su svi vidjeli, ali su svi podupirali vojnika i onoga crnoga, jer su ih se bojali. Postalo mu neprijatno. Skine opremu, kabanicu, objesi ih na vješalicu prama svome stolu i sjedne na stolac. Izvadi francuski roman, što ga je donio sa sobom, i pričini se, da čita. Pisari su tuckali po zbrajačama i škripali perima po papiru. Ana Jakovljevna je uzdisala. Napokon se odvažila:

— Što čitate, Aleksandre Nikolajeviću? — zapita ga.

— Knjigu, — odgovori on.

— Oh, kako ja volim čitati knjige! Samo mi se savremena literatura manje svidja od stare. Ja ništa toliko ne obožavam, koliko »Ponor« Gončarova. A vi, volite li više Leonida Andrejeva, ili Turgenjeva?

Sablin ne odgovori. Pisari zakašljucaše i počeše jače tuckati po zbrajačama. Ana Jakovljevna pocrveni i udube se u golemu uredovnu knjigu, ali nije mogla šutjeti.

— Znate li vi talijansko knjigovodstvo? — zapita ona.

Sablin i opet ne odgovori. Pisari ponovo kašljucnu. Ana Jakovljevna se zabezekne i uspravi...

— Što mi je stalo do nje! — pomisli Sablin, — neka ide do djavola!

XXIV

U tri sata svi otidoše. Pisari bez pozdrava i bez oproštaja, Ana Jakovljevna, dajući mu sasvim ispruženu ruku i rekavši usiljeno: — Au revoir, do sutra!

U kontoaru zapali se jedna svjetiljka ispod zelena zaslonca na Sablinovu stolu. Sluga je meo sobu i otvorio prozorčić. Iza prozora, bez zastora, zgušćavao se jesenji sumrak ružna dana. Tvornica

je jednolično lupala i čitava njezina gromada nemirno je podrhtavala.

U šest sati dodje po Sablina sluga.

— Gospodin upravitelj moli vas, da dodjete na večeru. Ja ću vas odvesti.

Opazivši, da je Sablin segnuo za opremom, doda: — To ostavite ovdje; izvolite biti bez brige, sve će se dobro čuvati.

Po stubama i hodnicima izveo ga prema vratima, koja je otvorio. Sablin se nadje najprije u velikom svijetlom predvorju, gdje se osjećao miris laka, a onda u kabinetu, gdje se na niskim, krupnim nogama kao dokotrljao prama njemu malen, odebeo i ćelav čovjek, obrijan i zdepast s očima, koje su mu bile utonule u salo.

— Milo mi je, vrlo mi je milo, da vas mogu primiti, — govorio je stiščući Sablinovu ruku svojom toplom, mekanom šakom sa debelim, usaljenim prstima. — I molim ponizno odmah u jedaću sobu; sve je gotovo. Starica nas čeka.

Ruski je govorio vrlo dobro, no s ponešto zamjetljivim akcentom.

U jedaćoj sobi bilo je toplo. Drva su jarkim plamenom gorjela u golemom kaminu; obješena svjetiljka sa zasloncem osvjetljavala je besprikorno čist stol sa stolnjakom ukrućenih rubova, koji je bio prostrt za dvije osobe. Golema sušena pastrva, blijedo-ružičast losos, narezan u tanke nareske, bijele gljive s umokom i narezana butina redjale se na stolu.

— Ja volim, gospodine satniče, dobro založiti, — reče upravitelj, nalijevajući u debele kristalne čaše žućkastu votku. — I ne toliko popiti, koliko upravo pojesti. Ja sam Švedjanin. I u nas je isti običaj kao i u Rusiji, da prije objeda malo zamorimo crvića i da podražimo apetit. Pastrvu naročito preporučujem. Sam sam se vozio po nju na Nevu, sam sam je izabrao i odredio da se suši. Velim vam: vrhnje, a ne pastrva.

Oskar Oskarović metne na Sablinov tanjur hrbat pastrve, prekriven prozirnim slojem masti. Riba je bila prekrasna.

— I lososa preporučujem. Ja sam ljubitelj naših sjevernjačkih ribica, — govorio je Oskar Oskarović, nalijevajući već drugu.

Raspoloženje domaćinovo, votka, zakusci, pucketanje velikih cjepanica u kaminu, udobnost jedaće sobe, veseo ugojen čovjek, sasvim tudj — protjeraju Sablinove crne misli i on stane tečno jesti priprostu, ali ukusno i od najboljega materijala pripravljenu večeru.

Poslije večere obojica zapale cigare. Sablin htjede ustati, ali ga Oskar Oskarović zadrža nabreklom rukom i primičući naslonjač prama kaminu, reče:

— Ostanite ovdje, gospodine satniče. U mojoj je tvornici sve mirno. Uopće svi ti štrajkovi, radnički pokreti, sve je to glupost, naprosto: vladino nerazumijevanje da shvati prilike. Udaraju po oglavini, a ne dohvataju konja. Sve je to politika, koja ide za tim, da u Rusiji uništi pravoslavlje i samodržavlje i da Rusiju zarobi. Ruse da učine robovima.

— Kako to mislite, Oskare Oskaroviću? Pa revolucija dolazi k nama pod barjakom slobode, — reče Sablin.

Oskar Oskarović stavi toplu svoju i mekanu ruku na Sablinovo koljeno i bljesnuvši cigarom, koja mu je u ustima zapištala, reče:

— Znate li vi, što je internacijonala?

— Nešto sam čuo, ali ne znam pravo, — reče Sablin.

— Ehe. Hvala Bogu, da ne znate. O njoj se svašta govori. U njoj gledaju nešto više nego što je kršćanska religija. Nešto opće čovječansko. Hoće da stvore ne državu, ne nacije, nego nešto osobito, opće svjetsko, no, riječju, nekakvi izvrnuti babilonski toranj. Da . . . Samo što ja na to drugačije gledam. Ja ne znam, gospodine satniče, da li

ste vi čovjek, koji vjeruje ili ne, ali meni se čini, da je internacijonala nauka Antikristova. To je početak svršetka svijeta i propast kulture. Naša je vlada kratkovidna i ne razbira toga zla. Njoj govore o osamsatnom radnom danu, o sudjelovanju radništva u upravi poduzećâ, o pristupu radnika u državnu upravu. Odlično. Sve to nije tako strašno. Ali zašto baš r a d n i k a, a n e s e l j a k a?

— Pa oni sve pripuštaju, — reče Sablin.

— Ne, gospodine satniče. Kad bi sve pripuštali, onda bismo se mogli još i boriti. Oni samo s e b e pripuštaju. Sveopće, izravno, proporcionalno i tajno glasovanje — sazdano je samo za njih. Treba poznavati njihove vodje, da bi se mogla shvatiti sva opasnost takova glasovanja. Sudite sami. Sveopće, izravno, proporcionalno, tajno... Hoćete li vi poći na glasovanje? Ne ćete, jelda? Zato, jer vam je to odvratno. Hoće li poći trgovac? Ne će ni on, jer je lijen. Hoće li poći seljak? Ne će, jer nema kad, pa i daleko mu je s polja, ili iz sela. Pa onda t a j n o, tajno! Shvatite, koliko ima straha u toj riječi. Tko će dakle poći? Poći će besposličar, proletarac, nitkov, beskućnik, probisvijet i nevaljanac. Za koga će glas dati on? Za onoga, za koga mu kažu. On će odglasati popis vodja, koje će odrediti stranka, a stanci je dan pravac i instrukcija iz inozemstva. Njima je prije svega potrebna amnestija, da bi svi oni agenti sotone mogli sudjelovati i raditi. Vi ste mi rekli riječ »sloboda«. Ili bolje: vi ste je ponovili. Što je sloboda? Razumijete li vi tu riječ? Od čega sloboda?

— Sloboda sastajanja, govora, štrajkovanja, nepovredivost doma i ličnosti, tako vele oni, — reče Sablin.

— Vrlo dobro, vrlo dobro. No zar toga nema već i sada? Zar se vi ne možete sastati u kazalištu, u crkvi, na skupštini, u klubu, naprosto kod sebe kod kuće, na plesu. Ne dopuštaju vam tek da se sastajete za rušenje, za ubijanje, za osvećivanje. I zar je to nerazumno? Zar vi možete dirnuti ili uvrijediti najbjednijega siromaka? To je predvidjeno u zakonu o kaznama, što ih izriču mirovni sudije. Ne, gospodine satniče, njima je potrebna druga sloboda.

— A jeste li vi poznavali njihove vodje?

— Vidio sam ih, gospodine. Prije dva mjeseca bio sam u poslu našega poduzeća u Švajcarskoj. Tamo sam se sastajao s nekim Koržikovim. Strašna ličnost.

Sablin zadrhće i napregne pažnju.

— Kako ste ga nazvali?

— Koržikov. Jeste li što čuli o njemu?

— Nisam, — tihim glasom reče Sablin, — a tko je taj Koržikov?

— Ja ne govorim o njemu samome. On je kod njih podredjen, tako reći, neupućen u sve tajne, ali on ima dječaka od devet godina, kojega odgaja. Predočite sebi mališa s angjeoskim licem. Talijanski slikari imadu takvih glavica. Možda ste u Eremitažu vidjeli sliku Reiternovu, u ruskoj školi: žrtvovanje Abrahamovo. Onaj andjeo tamo ima takvo lice. Ah, gospodine satniče, kad toga dječaka samo jedanput vidiš, sav ćeš ga život gledati pred sobom.

— Odakle njemu taj dječak? — zapita Sablin, spusti glavu na dlanove i upre pogled u crvene cjepanice u kaminu.

— Njegov je sin.

— Sin? Zar je Koržikov oženjen?

— Obudovio je. Žena... vele, da je bila savršena ljepotica, pa mu rodila sina i umrla. A sam sin, vele, nije Koržikovljev, nego da je plod nesretne ljubavi...

Oskar Oskarović zašuti. Brižljivo je pripaljivao utrnulu cigaru.

— I vaša se utrnula. Ne ćete li drugu? Prava havanska.

— No, pa što je s tim sinom? Čiji je i kako mu se zvala mati?

— Ne znam. Ne radi se tu o materi, nego o tom, kako taj Koržikov odgaja toga sina. Dječak i ne zna za Boga. Kad on vidi hramove, ikone, Koržikov mu ih tako objašnjava, kako se objašnjava kakva grčka mitologija. Dječak nema nikakovih iluzija. On zna, kako se rodio, pa mu je utuvljeno, da duše nema, da »Ja« prestaje sa smrću, i zato je sve dopušteno, jer nema budućega života, pa nema ni nagrade, ni kazne. Dječaku je devet godina, a razvratan je do srži, surov i do odvratnosti grub. To je budući — Antikrist.

— Jeste li ga vi sami vidjeli?

— Da, pred mojim je očima iz potaje kamenom osakatio nogu jednoj bogatoj engleskoj djevojčici. Mačiće je klao nožem i živima oči vadio. Rekao sam to ocu, a on samo trza svoju ridju bradicu i smije se. »Neka se«, veli, »priučava na krv; pobijedit će onaj, koji zadrži drzovitost. A on će morati da bude drzovit«... Eto, gospodine satniče, takvi ljudi vode u Rusiji revoluciju. Vi mislite, da je Gapon pisao svoju proklamaciju i pisma caru? Ne, to je sve učinjeno tamo, gdje hoće da razruše čitav kulturni evropski život, da narod gladom dovedu do očaja i da ga tada zarobe i sagrade svoje carstvo, carstvo sotone. Koržikov mi je otvoreno i smjelo rekao: — »Vi imate tri potpornja, kojima se podupire vaše kršćanstvo: vjera, nada i ljubav. Mi treba da razrušimo vjeru i da dokažemo, da nema Boga; treba da nadu zamijenimo očajem, a ljubav najprije klasnom a onda sveopćom mržnjom«. Ja mu odgovaram, da će se ljudi onda pretvoriti u životinje, da će se počet skrivati po spiljama i jedan se kloniti drugoga. »Tako... tako«, veli on, — »pa mi to upravo i hoćemo. Jer mi ćemo ostati... A radnici, što radnici — to su robovi. Uzeli smo ih kao oružje, kao grubu silu, kao meso za topove«. Socijalisti ne shvaćaju toga i rade za njih. »Ruski socijalisti«, reče mi Koržikov — »to su poslušni idioti, to su Manilovi, koje mi dražimo crvenim suknom, pa idu na ražanj. Svi ti Rysakovi, Željabovi, Koljajevi, to su naši robovi«. Teško, gospodine satniče, vladi. Ona uvijek za pet časova zakašnjava. Konstituciju je trebalo dati, kad se zacario Nikolaj II. — onda bi Duma i odgovorno ministarstvo, sama riječ »konstitucija« razrušila rabotu ovih bijesova — a dat će ju sutra, kad bude izvojštena štrajkovima i nemirima i vladi upravo istrgnuta. Ah, gospodine satniče, oni su jači od nas. S njima je zlo, a zlo je jače od dobra.

Oskar Oskarović zašuti. Njegova je cigara odmjereno zablistavala, a on je dahtao.

— Što više volite, gospodine satniče: kuhanu pastrvu u vrganjima i bijelom umoku, ili bijele trčke s ribizovom i kupinovom marmeladom? Ima jedno i drugo.

— Oprostite mi, — reče Sablin ustajući, — ako se odrečem jela. Nešto mi nije najbolje. Htio bih da odem u svoju sobu i da ranije legnem.

— Jamačno ste prokisli dolazeći ovamo, a možda sam vam i ja dozlogrdio svojim brbljanjem? Nego, znate što? Poslat ću vam i jednoga i drugoga i bocu ugrijanoga burgundca, pa u noći možete pojesti. Pastrva je neobično dobra i trčke su debele. Sam sam ih kupio. A meni će biti osobito milo saznanje, da i vi jedete.

XXVI

Čudnovat je vid imala u noći ona velika soba sa pet stolova i trima prozorima bez žaluzija i zavjesa. Sablin utrne svjetiljku, koja je stajala na njegovu stolu. U kutu mu je bio postavljen krevet i umivaonik. Ali nije mogao spavati. Ispod prozora je, na dvorištu, blijedim crvenkastim svijetlom gorjela svjetiljka. Kiša je prestala, mrzlo se; blato i kaljužice pokrile se ledom. Ozgo je nebo sjalo zvijezdama i mjesec je jasno svijetlio. Nalijevo vidjele

su se bijele stijene groblja i zdanja Novo-djevičjega manastira. Tamo su treperili plamečci neugasivih svjetiljaka na grobovima. Dalje su bili vrtovi s kusatcima zelja i polja, koja je on razgledavao prekodan. Iznad glave mu je zujala i lupala sa tisuću strojeva stvornica. Radila je noćna izmjena. Monotona, jednolična buka i tréšnja bila je gora od svake tišine. Budila je uspomene, uznemirivala savjest, a prividjenja prošlosti dizala se u raspaljenom mozgu. Na stolu, osvijetljenom mjesecom, stajali su tanjuri i jestvine, boca vina i čajni pribor. Sablin se nije ničega ni dotaknuo. Krevet je svojim svježim i hladnim rubljem primamljivao njegovano tijelo, koje je bilo umorno od toga, što je čitav dan bilo u odori, ali Sablin nije ni mislio da legne. Hodao je amotamo po sobi i gledao, kako je po zidu prominjala sjena, što su je bacale mjesečeve zrake. Katkada bi se zaustavljao kraj prozora i zabacivši ruke natrag, dugo bi se zagledavao u srebrenastu maglu mjesečeve noći.

»Moj princ! Moj princ!« — pričuo mu se zvonki, kao odande, iz prekogrobna svijeta, doprli glas, i on ugleda prekrasno lice sjajnih velikih očiju, a kraj njega u naslonjaču malena crvena paučića. Svoga sina. Zašto nije pomislio, da je to maleno, odvratno biće njegov sin? Zašto ga nije uzeo? Prekrasan, kao andjeo na slici Reiterna, a pun mržnje i surovosti, kao djavo! Sin njegov i sin krotke Marusje. No, da li ga je on onda mogao uzeti? Što bi s njim započeo u svojem stanu; kuda bi ga metnuo, kuda odvezao? Bi li se otkrila Marusjina tajna i uvreda, koju je njemu nanio Ljubovin?

Sablin je čupao bujnu kosu. No... Onda to nije moglo da bude. Pa i Koržikov mu ne bi dao sina. Ta ne bi se valjda za njega tukao! Ne bi valjda išao na sud, pa i kako bi na sud, kad je zakon na njegovoj strani. A, otkrivati svu tajnu, kako se dječak začeo, bilo je nemoguće. I evo, tamo negdje, u tudjini, u dalekoj Švajcarskoj, raste sada njegov sin.

Oskar Oskarović je rekao, da nije kršten, ali da su ga nazvali Viktorom, jer on mora svijet pobijediti. Sin Viktor! Sad mu teče deseta godina. Da otputuje u Švajcarsku i da ga dovede ovamo?... A što će reći Vjera Konstantinovna? To bi značilo razoriti svu svoju porodičnu sreću. Nikolaj, Tatjana i Viktor. Odgojen u bezvjerstvu i dubokom cinizmu, pa da se priljubi bratu svome, prekrasnome Nikolaju i krotkoj, umiljatoj Tanji?! No i opet je na putu stajao Koržikov i, ako ga nije onda dao, kako da mu ga sada otme? Kako da dokaže? Uzmimo, da bi za veliku svotu novaca ukrali dječaka i dovezli ga k njemu.

— Vjera, — reći će on, — ovo je moj sin. Izvanbračni. I čitava historija Marusjina, Ljubovinovljeva, uvrede, koje je napokon pošlo za rukom potisnuti u zaborav, ponovo će izroniti.

On ima sina, kojemu je već deset godina i koji ga po svoj prilici mrzi iz dna duše, a on nije na to mislio. Zaboravio je na malena dječaka, koji se je pokraj matere na umoru u naslonjaču vrpoljio.

Sablin je oštrim pogledom nastojao da pronikne u hladnu daljinu poljâ i da iza njih ugleda nešto veliko. U beskrajnom hladnom prostoru, osvijetljenu mjesečevim sjajem, leti nekamo zemlja. Na njoj se migolje ljudi, kao sluz medju mahovinom. Ljudi sebi uobražavaju, da su čestica Božanstva. A ima li Bog? — drsko pomisli Sablin i pogleda izazovno u noćnu tamu. — Ta, ako ima Bog, kako može dopustiti nešto tako ružno, takovu čudnu nepravednost? Moj sin, po čijim žilama teče i kipi moja krv — odgaja se i raste, kao revolucionarac, kao anarhist. I Bog je to dopustio!

Muklo je žamorila i lupala sa tisuću strojeva tvornica u ovom krilu, u kojemu je Sablin konačio. Svjetlucali su plamičci svjetiljaka na groblju, a na dvorištu je turobno žutim svijetlom gorio svjetionik. Ni nalik na život — nagrdjen i neprirodan nemir obuzimao ga. Golem grad je živio i vrvio, kao gruda

crvi u limenoj kutiji. U svakoj kući, iza svakog tamnog ili osvijetljenog prozora dogadjala se tajna. Ljudi su živjeli. Ljudi su mislili. Ljudi su trpjeli... Odjednom se u tami hladne noći prividi Sablinu dugački strašni niz samoubistava. To je petrogradska noć, što svakog časa odnosi nove žrtve. Za njih ćemo doznati iz policajskih izvještaja; ne vidimo ih, jer se kriju pred ljudima i umiru nasamu. Sablinu se pričini, da vidi tamnu sušu na drugom dvorištu, koja je zatrpana starim nepotrebnim pokućstvom, divanima, na kojima je iz prevlake izbilo strunje, tronožnim stolcima i probijenim sjedalicama, mokrim i kliskim sirovim drvima, a usred te ropotarije starac, gdje se napreže da dosegne gredu, da priveže konop i da napravi uzicu. O, koliki užas, kakovo ledenilo mora da ispunjava starčevu dušu u tim strašnim časovima, kad se rastavlja sa životom!... Činilo mu se, da vidi djevojke u rupcima, kako trče prama tamnim vodama zamazanih kanala i kako ispružaju ruke nad virovima. Što vide one u tim strašnim časovima u tamnoj dubini?... Vidio je malene sobe prljavih gostionica ili stanova s namještajem na gradskoj periferiji, zadimljenost i čadju, u krpe razderane obloške stijena i mladića s revolverom u ruci. Činilo mu se, da u noćnoj tami razbira drveće golemih perivoja. Stoji golo, bez lišća, crno. Grbave grane preplele se u noćnoj tami, a na njima vise istegnuta trupla mladića ili djevojke. Prividjele su mu se klupe na rubu vode, na kojima su vječnim snom usnuli otrovani ljudi... Noćna su prividjenja lepršala, obuzimala ga, vukla ga k sebi i za sobom.

Što je tvoj život? govorila su mu. Sramota i muka! Kako ćeš združiti Viktora, koji se odgaja kao anarhist, sa bogatim životom Vjere Konstantinovne? Nije li to zabluda? Ne živiš li ti u prividjenjima, samo što ih ne vidiš, a mi smo ih ugledali i shvatili smo, što je život, pa smo otišli iz njega.

Podmuklo su treperile svjetiljke na manastirskom groblju i sjene mrtvaca mamile su u svoj hladni pokoj. Vjera, car i otadžbina, šaptale su mu. Mi smo shvatili, da svega toga nema, jer kad bi bio Bog, onda bi bilo i čudo. Ali gle, ali gle! Pomoli se vruće! Upri svoj pogled onamo na jugozapad. Tamo je Švajcarska. Tamo je Koržikov i tvoj sin! No moli se: »Gospode, pokaži mi ga! Gospode, sa svom silom svoje vjere molim Te, protegni moj pogled daleko, da svojim očima u noćnoj tami ugledam lik onoga, koga sam rodio«... Sablin je čekao. Činilo mu se, da će se doista dogoditi čudo.

Razmaknut će se sumrak hladne oktobarske noći i on će, kao u odsjevu čarobne svjetiljke, ugledati lice svoga sina. Ta ima nekakovih niti, koje ih vezuju nevidljivim sponama. A ako toga nema, nema ni Boga. No srebrena noć je bila nepomična, krotko su treptale tihe zvijezde, bliještio zamrzli krov i žut svjetionik dolje govorio je o dosadi, koja izmara i davi.

Ne, Boga nema. A ako Boga nema, u što da vjeruje?

Otadžbina, koja se sastoji od ljudi, kakav je Koržikov, ljudi koji pišu proklamacije i razvraćaju narod. Radnici štrajkaši, pop Gapon, zar je to otadžbina? Ljubiti te lašce, ljubiti Kušinjikova, kako je to glupo!

Ali je preostajao Car. On iskrsne pred Sablinom u čitavom svom carskom sjaju i velebnosti, pa je vrijedilo živjeti za njega. Car ima porodicu, prekrasnu ženu i divnu djecu... Udobnost vlastite porodice, nježno i čisto milovanje Vjere Konstantinovne, Kolja i Tanja tako divno odjednom iskrsoše pred njim i protjeraše prividjenja. Predočio je sebi spavaću sobu svoje djece, golemi lik Matere Božje i kandilo pred njim. Za njih, za njih!...

Na zidu je visjela njegova sablja i revolver. Bilo je tamno. Samo je svijetlo dvorišnjega svje-

tionika blijedo i škrto dopiralo u sobu, a Sablin je vidio revolver. Zašto revolver? Nije li to rdjav znamen? Nije li to odgovor Gospodnji na njegov drzoviti izazov? Uzmi, odluči se, trgni i vidjet ćeš čudo.

Sablin se sjeti baruna Korfa s prostrijeljenim grudima u lijesu. Kako je hladno i puno prezira bilo njegovo lice! Upravo kao da je spoznao nešto veliko. Tamo je doznao. Ovdje će ostati sve jedno i isto. Muke savjesti. Sin Viktor anarhist, pakosnik, u čijim žilama teče blagorodna sablinska krv; uvreda Ljubovina, Kušinjikovi, štrajkovi i pokliči gomile: — »Izmećari!«...

Pripovijedao mu je grof Paltov. Mladi časnik pješačke pukovnije vodio je stražu. Nekakav radnik pritrči k njemu, razmahne se i udari ga po licu, pa utekne. Straža nije ništa poduzela. Časnik se smeo. Javio se zapovjedniku pukovnije; o dogadjaju nije ništa rekao, došao kući, legao na divan i odležao do duboke noći. U noći se ustrijelio. Vojnici su ispripovjedili, kako je njihova časnika udario radnik. Zapitali su ih, zašto nisu uhvatili radnika? Jedni su rekli: nismo smjeli toga učiniti bez zapovijedi, a drugi: — išli smo na stražu i mislili smo, da se ne smije izaći iz postroja, dok su treći govorili otvoreno: to je stvar njegova blagorodja; nas se ne tiče. Većina je tupo i mračno šutjela. Grof i grofica Paltov i oni gosti časnici, koji su bili kod njih, držali su, da časnik nije ni mogao drugačije postupiti.

A Sablin poslije uvrede Ljubovina živi.

»Moja je osveta i ja ću je vratiti!«

Ustaje ta osveta. Iz maglovite daljine blliješte pakosne oči dječaka, prekrasnoga poput andjela i — osveta dolazi odande.

Mraz mu se razlio po plećima i poput mravaca preletio po rukama i nogama.

— Bojiš se?

Sablin se približi stijeni čvrstim koracima i izvadi revolver iz torbice.

— Ničega se ne bojim, — reče sam sebi.

— Ne, ti si kukavica! — odvrati onaj isti glas. — Trgni! I spoznat ćeš, da nema ni Boga, ni vječnoga života. Ničega ne će biti. Ni tvoga »ja« ne će biti.

Sablin je osjećao taj »ja« u svim žilicama svoga tijela. Ne, to je nemoguće, da bi »ja« propalo. On pogleda na groblje, gdje su se jedva razabirala svijetla svjetiljaka. Iza groblja bili su manastirski zidovi, koji su se sada činili bjeljima. Noć je prolazila.

No, dok ne bude kasno!

A zašto? — pitao je Sablin sam sebe.

Zato, da ne bi trpio poradi sina Viktora, da ne bi muku mučio za otadžbinu, da bi zaboravio sve te Ljubovine, Kušinjikove, štrajkaše, čitav taj prljavi život.

Sablin je razgledavao revolver. On mu je blliještio jarko i činilo se, mamio ga, da se iskuša njegova snaga.

— Poradi čega zapravo? Fuj, kako glupo! Smije li se čovjek toliko prepuštati živcima? A drugi bi s manje ravnoteže u živcima možda i trgao. Mi balansiramo na konopcu. Jedan nesiguran korak i kraj...

Sablin metne revolver natrag i pridje k prozoru.

Radjao se jasan, bjelkast dan. Kusatci zelja caklili se na kosim zrakama sunca, što je izvirilo iznad zemlje. Svjetionik nije više svijetlio, nego izgledao kao žuta mrlja. Na dvorištu je tanak led okovao mlačice. Nigdje nije bilo nikoga.

— Ima, ima Bog! — prošapće Sablin. — Da uskrsne Bog i da se raspu neprijatelji Njegovi! Bože, izbavi me od bijesa ponoćnoga.

Nad njim je nešto zahukalo, riknulo strašnim jekom, zatoptalo, zveknulo sa tisuću nogu, što trče niz stepenice i zamrmorilo ljudskim pokličima. Sablin se uhvati za srce. Tvornička trublja tru-

bila je duboko i nesnosno; u ušima je zvonilo. Izmjena radnika i radnica, bučeći i šaleći se, napunjala je dvorište. Noćna partija završila je svoj rad. Dan je ulazio u svoja prava.

XXVI

Sablin primi po telefonu zapovijed, da povuče zaštitnicu i da se vrati u vojarnu. Bila je objavljena konstitucija, dana sloboda savjesti, ličnosti; skupština, narod je dobio ono, što je toliko tražio.

Sunce je blijedo sjalo s nejasna neba i rastapalo kaljuže. Na cestama i pločnicima bilo je blato. Gomile naroda hodile su kao na blagdan po ulicama i sastajale se u skupine. Na kućama zalepršale zastave; gdjegdje su iznad gomile lepršale crvene krpe i odjekivala iskrivljena marseljeza. Policija je hodala ravnodušno, potištena: bila je pobijedjena. Sablin se sa svojim vodom osjećao glupo. Bio je nepotreban i zališan u masi, koja je kliktala.

— Živjela vojska! — vikao je nekakav već pripiti majstor.

— Izmećari! — dopiralo je s drugoga kraja.

Ugojeni trgovac prestizavao je na laganoj samici vod.

— Hranitelji naši! Što će sada biti? Ne izdajte, rodjeni! — klikne on domahujući Sablinu dabrovom kapom.

Sablin je osjećao u duši neki nemir. Začudio se nenadanom manifestu. Pred tri dana je Sablin vidio Cara, koji nije mislio ni u čemu popustiti. Držao je, da nema prava odreći se samodržavlja poradi sina. Sam za sebe nije ništa želio. Bio je spreman, da se posve povuče, ali nije htio da bilo u čemu prikrati sina. Veliki knez Nikolaj Nikolajević bio je zbunjen. Za vojsku nije preuzimao

jamstvo. Sablin je vidio u dvoru generala Pestrecova. — »Sjećaj se mojih riječi, Saša, — rekao mu je Pestrecov, — »kako Sergej Juljević odredi, onako će i biti. Rusija je već u vlasti framasona. Historija se ponavlja. Bio je Car Fjodor Ivanović uman, krotak, bogobojazan car, a bio je vladar Godunov. Sami smo iznijeli svoga Godunova. On je iz Amerike izvezao nesamo sramotu portsmutskoga mira, nego koješta još i gore!« ...

Ali se Sablin dobro sjećao, da je Car bio protiv konstitucije. Stigavši kući i presvukavši se, Sablin se maši novina.

Da... Manifest je izišao. I sloboda je dana. Ali su ostale za Sablina zlatne riječi: »Božjom milošću, mi... samodržac«... Dok je Car Božjom milošću, sve te slobode nisu strašne. Sablin je čitao dalje o slobodi štampe, sastajanja, savjesti, ličnosti, o sazivu Državne Dume.

Crven mu zali lice. Ta to je obmana! — pomisli... Obmana, potpisana carevim imenom. Kako je on to mogao potpisati?

A vrlo jednostavno. Donesli su mu gotov manifest i rekli, da se to mora potpisati za narodnu dobrobit.

— Za narodnu dobrobit? — rekao je Car i podigao prekrasne svoje oči prema predlagaču. O, Sablin kao da ga je gledao: vidio je divan blijesak velikih smedjih očiju, prekrasnu ruku, kako polagano i čitljivo izvodi svoj karakteristični potpis. Cara su prevarili!... Sablin osjeti još veću pustoš u svom srcu. Razočaranost u Cara uzbibala se u njemu. Fjodor Ivanović! Često je čuo, kako su Cara uporedjivali sa carem Fjodorom... Posljednji Car! A onda... vladar Godunov, boljarski septemvirat, Tušinski tat, Zarucki i Poljaci, krv i stenjanje, razbijena i zarobljena Moskovija, duge godine smutnja i Mihajlo Fjodorović... i Petar... Historija se ponavlja. No hoću li ja doživjeti Petra?!

*

Besana, u mukama savjesti provedena noć, očitovala se ne u umornosti, nego u živčanoj napetosti. Srce je toplo kucalo, u sljepočice udarala krv i oči sijevale ispod nabreklih crvenih vjedja. Od hladne vode gorjelo je lice. Lakaja, koji ga je posluživao, zapitao je Sablin, gdje je Vjera Konstantinovna.

— Oni su u jedaćoj sobi. Na vas čekaju s doručkom. Kod njih je gospodin Obljenisimov, — odgovori lakaj.

— A gdje su djeca?

— Na šetnji s Fräulein. Vrijeme je prekrasno. Pravo proljeće...

— No dobro, — reče Sablin i strogo pogleda lakaja. Već je čuo i u novinama čitao tu riječ »proljeće«... Nije mu vjerovao. Nema u oktobru proljeća.

Igor Ivanović Obljenisimov, muž rodjene sestre Sablinove matere, bio je krupan, rječit muškarac, član zemstva, kojega je sve zanimalo i koji je čas obožavao seljaka i narod, nazivajući ga narodom bogonoscem, koji je putovao na selo i tamo govorio o slobodarstvu, a čas proklinjao seljake, nazivao ih sluganima i liječio rane, što su bile nanesene njegovom gospodstvu u Nizzi i Monte-Carlu. Barin, u potpunom smislu te riječi: visok, naočit s prosjedim zaliscima i njegovanom bradom na lijepom ugojenom sitom licu, s velikim rukama i prstenjem, uvijek po modi odjeven u različite smokinge, kapute naročite boje i fasone, koji je znao ukusno i s političkim značenjem zavezati svoju kravatu i staviti cvijetak u zapučak. Obljenisimov bacio se u posljednje vrijeme na politiku, te galamio pišući peticije i pisma Caru i ministrima. Sablin ga nije volio, jer je u njegovim riječima osjećao laž i težnju za karijerom, što se osnivala na poigravanju s onim narodom, koji je Obljenisimov iskorišćivao i prezirao. Ali ga je sada zanimalo pogledati i po-

slušati Obljenisimova i doznati, što je on naslutio u manifestu.

Sablin podje naglim koracima u jedaću sobu.

XXVII

A napokon, ipak! — ustajući da podje pred njega i pružajući mu širok zagrljaj, usklikne Obljenisimov. Crven karanfil sjao mu u zapučku. — A mi umalo te ne pojedosmo i bez tebe. No, čestitam, Saša. A? Proljeće? Zamirisalo proljećem. Počinje se nova životna era. Car je krenuo s narodom. Narodu je uručena vlast i zakon. Proljeće... Saša! Šta veliš?

— A što se vi tome toliko radujete, ujače? — reče Sablin, izvijajući se iz njegova naručja i prilazeći k ženi.

— Eto, i ja govor'rim Igor'ru Ivanoviću, — reče Vjera Konstantinovna, — da je pr'reur'ranjeno r'radovati se.

— Sloboda! — izgovarajući sočno oba »o«, usklikne Obljenisimov. — Dušu mi zahvaća. I mi smo sada Evropa. Ne nagajka, ne knuta i tamnica, nego sloboda! Narod izabira svoje izabranike, koji dolaze i napunjaju zakonodavnu palaču.

— Koga izabira narod? Što traži naš narod: — zemlju i oslobodjenje! Crnu promjenu, ono, što je nekad tražio od Pugačeva i što mu je Pugačev u ime carevo davao. Zar čeznete za pugačevštinom, ujače, za požarom vlasteoskih dvoraca i za propašću kulture?...

— Pa neka, neka. Bez ekscesa ne može ni biti kod tako velike izgradnje. Narod, Saša, nije tako divlji i glup, kako ti misliš o njemu, a onda narod ima svoje vodje.

— Tko su ti vodje? Narodni učitelji — socijalisti. Jeste li čitali njihove devize: »Proletarci svih zemalja, ujedinite se«, a znate li vi, tko je savre-

meni proletarac? Maksim Gorki nacrtao vam je njihove divne likove u potpunoj njihovoj prvobitnoj prostoti. Što su Makari Čudre na čelu uprave? Proletarci svih zemalja, — shvatite to! — Rusija je odgurnuta, — beskućnici i ni za što sposobni ljudi, koji nisu umjeli stvoriti ni za sebe same nikakova dobra, a sada se iz čitava svijeta pozivlju da stvore sreću Rusije. Ljudi, koji sve ruše i sve preziru, pozivlju se da izgrade silu i krasotu ove zemlje, da izgrade njezinu moć! O, Bože moj... kraj takova početka ja ne vidim dobroga svršetka.

— A tko je tebi rekao, Saša, da će u našem parlamentu biti bosjaci i prostaci?

— Proletarci! — odgovori Sablin.

— Ne, stranke. Bit će život! Bit će borba stranaka. Bio sam jučer na sastanku naše nove, mlade stranke. Konstitucionalno-demokratske. Govorili su Rodičev i Muromcev. Bože moj — to je palača uma! Kako su jasno, sočno, lijepo ocrtali sretnu budućnost Rusije. Car je predao Rusiju velikomu ruskomu narodu i narod će umjeti da sačuva dostojanstvo Romanovih.

— Proletarci svih zemalja, to jest: židovi, Armenci, Grci, Gruzinci, domaći podivljali seminaristi i iz gimnazije istjerani derani, eto, koga zove vaš narod.

— Saša, Saša! Grijeh! Profesori, svjetlila juridičke i političke nauke. Imena! Patrijarh sijede brade Muromcev, autori naučnih radova, muževi svijetla i znanja.

— Nisam od njih ništa čitao.

— Nisi čitao. Možeš se stidjeti. Ti si, Saša, otvrdnuo u sredovječnim pojmovima. Vitezovi, gradjani, seljaci. Vitez lov lovi i piruje, gradjanin radi za njega, a seljak mu ore. To je divljaštvo.

— I krasota! — dometne Sablin.

— Ne, krasota je u zajedničkom naporu.

— Vitez ore, a seljak pali dvorac i nožem reže Van-Dycke i Tegniere — je li tako?

— Trebao bi poslušati Muromceva.

— Pa dobro. Ja sam jedanaest godina s tim narodom i poznajem ga. Potrebe su mu neznatne, kultura slaba. Ako ga pustite nasamu, radit će samo za sebe i za porodicu. Gradovi će izumrijeti od glada, ovdje kao i u inozemstvu. Vlasteoska će zemljišta iscijediti i napustiti.

— O, kako si ti zaostao! Što je jučer Rodičev govorio! Ti su ljudi prepatili tamnicu i progon. Treba im knjige dati u ruku.

— Prestupnicima?

— Ne, patnicima za istinu, za narod!

Sablin samo odmahne rukom. Dodju grof i grofica Paltovi. Natalija Borisovna, pozdravivši se jedva s Vjerom Konstantinovnom, poleti k Sablinu i Obljenisimovu.

— Igore Ivanoviću, što je to? Aleksandre Nikolajeviću, objasnite mi, ja ništa ne shvaćam. Zar je to doista égalité, liberté i fraternité? Zar će nam naše imanje Spasko oduzeti? Ja nisam više grofica?

— Gradjanka »Natalija Borisovna!« — zagrmi basom Obljenisimov. — A čemu bi gradjanka bila lošija od grofice? Velike tečevine francuske revolucije!

— U ruskom narodu! — dometne grofica.

— Eksekucija kr'ralja, Ter'ror'r, R'robespier'ri, Mar'rati, Dantoni, — reče Vjera Konstantinovna.

— Ja sam već vidio jednoga od ovih. Sjedio je na svjetioničkom stupu i pozivao gomilu, da podje u petropavlovsku tvrdjavu i oslobodi zločince. Jedva ga je policija skinula. Vikao je: »Sloboda!« No policija mu je nagajkama propisala tu slobodu, — reče Paltov.

— Grofe! Kako to govorite? Kakvo zastarjelo mišljenje! Ne, gospodo, vi ne shvaćate velikoga akta carske milosti. Vi ste loši carevi sluge.

— Što da radimo? Da dopustimo, da razjaruju jedne na druge? Da pustimo nitkove iz tamnica?

— dobaci vatreno Sablin. — Car je taj manifest potpisao protiv volje. On to nije htio. Prisilili su ga.

— Što da se radi? — grmio je Obljenisimov.

— Treba poći na tržišta i propovijedati carevu riječ, njegovu svetu volju. Da. Raspustiti vojsku, prekovati mačeve u plugove, predati zemlju seljacima i zagrljeni s radnikom i seljakom poći k Caru i pozvati ga sa sobom medju sveti ruski narod, u Rusiju, u pravoslavnu mirnu Rusiju. Sloboda! Proljeće: Miriše po proljeću, ne mogu sjediti! Idem na ulice, da slušam, što govore, idem u stranke, da slušam i da se nasladjujem u onome, što »ruska zemlja može da radja vlastite Newtone i umne Platone«. Velik je danas dan! Kao Pasha. Srce mi pjeva: »Hristos voskrese!«

Obljenisimov se oprosti sa svima i otidje.

— Zar je taj tvoj ujak, sašao s uma? — upita grof Paltov.

— Da, njemu je dobr'ro, — reče Vjera Konstantinovna, — on je pr'rije dva mjeseca sva svoja imanja vr'rlo povoljno pr'rodao, a novac poslao u Švajcar'rsku. Zato se sada toliko i junači.

— Čudan je to čovjek, — reče Natalija Borisovna, — crven karanfil zatakao u zapučak i galami kao kakav zanatlija.

— Užas se pr'ribližava. Pisao mi je otac s imanja. S Estoncima se ne može izaći na kr'raj. Pr'rošle nedjelje spalili su mlade šumske nasade, šteta je pr'reko pet tisuća. Zakupninu su ove godine neki platili, a neki i nisu.

— Kod nas su pokraj imanja, — reče Paltov, — ubili čuvara. Otac je dozvao kozake. Dobro je, da se poznaje s gubernatorom. Kod susjeda su čitavu ekonomiju popalili, a nema nikoga da se kazni. Mirovni sud je riješio. Krivaca nema.

— A tko su ti Muromcevi i Rodičevi? Jesi li što čuo o tome? — zapita Sablin.

— Nisam, Saša, nisam ništa čuo. Naučnjaci nekakvi, spisatelji.

— Spisatelji! — zamišljeno reče Sablin, — još da je to Lav Tolstoj, Mendeljejev — to su imena svesvjetske slave, a ovo . . . krenuli, Bog bi ih znao, otkud i kamo.

— Cenzus imaju, — ljutito reče Natalija Borisovna.

— Kakav? — upita Sablin.

— Sjedili su u tamnici.

Sablin slegne ramenima i ne reče ništa. Šutnja je bila teška. Svatko je na svoj način preživljavao dogadjaje, no svi su bili mrki.

XXVIII

Godine su prolazile. Sve je ostajalo pri starom; — takova se misao nametala Sablinu. Car se potpisivao kao samodržac i podcrtavao je to, da je samodržac. Prvu Dumu, koja je počela govoriti previše slobodnim jezikom, raspustili su. Sastala se u Nyborgu. Poslanici su pohvatani. Narod je odgovorio krvavim buktajem pogroma i požara — vojska je utišala pobune. Smrtna kazna, o kojoj se davno nije slušalo, postala je čestom pojavom. Vješali su i strijeljali potpaljivače, ubojice i rušitelje, podstrekače na pobunu. Sablin je držao, da su oni sami tome krivi; zašto se dižu protiv zakona? Narod je za sve bacao krivnju na vladu i . . . Cara. Pojavio se naziv »vlada mržnje«.

Jedni su uznosili državnu Dumu — nazivali je »Dumom narodnjega gnjeva« i proricali joj veliku budućnost; drugi su joj se rugali i nazivali je »Govorilištem«. Sablin se jedanput pustio u razgovor s Pestrecovim.

— Car čini veliku pogrešku, — rekao mu je Pestrecov, — što je pošao ovim putem. Ili je Duma parlamenat, koji vlada i pred kojim drhću odgovorni ministri; parlamenat bi imao biti kao carevo

oko ili Dume uopće ne treba, nego samo »Mi, Božjom milošću«.

— Meni se čini, da kod nas i jest ovo drugo, — reče Sablin. — Koliko ja znam Cara, on nije ni mislio, da se odrekne svoga samodržavlja.

— Eh, pa onda, Saša, i ne treba Dume.

— Zašto? Neka samo govore! Tome se narod raduje. Ja sam slušao govore u Dumi, čitao sam izvještaje, Bože moj! Kolika praznina! Borba stranaka. Pripovijetka, kako se zavadio Ivan Ivanović s Ivanom Nikiforovićem, i to sve izvedeno u velikom ruskom mjerilu. Komedijaški ispadi Puriškjevića i Gregečkorija, umni govori Miljukova. Kao da nešto rade, a zapravo ništa, zato jer im se ministri nesamo ne pokoravaju, nego ih i ne slušaju. Car još manje.

— Ti se varaš, Saša, Duma u svom sadašnjem obliku donosi veliku štetu. Narod preko tih svojih predstavnika ne stvara ništa, nego samo kritizira. A kritizirati je lako. Duma će doskora vrlo odlučno zatražiti stvaranje. Saša, nemiri ne prestaju. Vojska je postala nepouzdana, disciplina se ljulja. To je Duma! Duma potkopava državu, Duma razvraća narod. Svojom kritikom, bila ona opravdana ili ne bila, ne mijenja ništa na stvari; Duma ulijeva u narod nepouzdanje i prezir prema ministrima. Duma razotkriva rane i pokazuje narodu sve slabe strane vladine i Careve. Duma se postavila medju Cara i narod, ona zatvara oči pred svim onim, što car dobro čini, a ističe samo zlo. Saša, ti si često kod cara, ti govoriš s njime neusiljeno, — reci mu da tako ne može da bude. Dumu valja učiniti odgovornom, valja je privući u upravu, a ne u kritiziranje; njezine punomoći ne valja sužavati, nego raširivati. Treba sve prenijeti na Dumu, a on sam neka ostane jedino Car. Neka samo caruje... Ili neka uzme sve u svoje ruke, pa neka se razidje s dvorjanstvom i podje s narodom, te neka mu iz svojih ruku daruje zemlju.

Sablin je promatrao Cara. Da, on se promijenio. Postao je zamišljen i razdražljiv. Za objedom ili za doručkom pokatkad popije dvije i tri čašice votke, — kao da želi na nešto zaboraviti i prognati teške misli. Nije pijan, oči mu ne sijevaju, nego ponešto ravnodušno gledaju u daljinu, ali se u njima odražava takova tuga, da ti srce puca gledajući ga.

Sablin je još jednako obožavao cara. Htio je da mu se prikuči i da dozna za uzrok njegove tuge. Ali kako da se prikuči Bogu? Caru je bilo teško. Ministri su sve, što je bilo težega, svaljivali na njega. Kazne, strijeljanja, opsadno i ratno stanje — sve se izvodilo u carevo ime. Milosti i olakšice dijelila je Duma, koja ih je od cara iznudjivala drzovitim i grubim govorima. Ona je tražila uvijek više, a kad bi izlazio zakon, ispadalo je tako, kao da je car podrezao narodne pravice — Duma je tobože htjela jedno, a car dao drugo. Car nije mogao da toga ne vidi; nije mogao da ne vidi, kako se s njime poigravaju oni, koje je on postavio za svoje pomoćnike i koje je obasuo milostima. Ti su mu se ljudi iznevjeravali.

U carevoj porodici nije bilo sve u najboljem redu. Carica je sve češće dolazila sa crvenim mrljama na licu, ili uopće nije ni dolazila k stolu. Bila je bolesna. Kraj nje su se pojavila nova lica, koja su istisnula Sablina. Carica se ostavila častoljubiva maštanja i sasvim se povukla u porodicu i k sinu. Izvan porodice bile su neke čudne mističke sveze, dosadljive ideje. Umro je O. Carica je sebe smatrala krivcem njegove smrti i kad su ga sahranjivali, išla je prezirući etiketu, pješice iza lijesa, kao udovica. Suze su joj blistale u prekrasnim očima. Ana Virubova. Abnormalna žena abnormalnoga muža, postala je njezinom miljenicom. Zajedno su se, na svoj način, molile, zajedno su se dizale do ekstaze i tražile svetitelje, tražile otkrivenje, božju pomoć, objavu odozgo. Carica je po

čitave sate klečala, pa su joj rane izbile na koljenima. Sretni se ne mole tako. Ona je bila nesretna.

Sablinu je pucalo srce, promatrajući tugu carske porodice. Za dežurstva promatrao je ministre i cara. Često je dolazio visoki, krupni predsjednik dume Rodzjanko. I svi su oni prezirali cara. Donosili su izvještaje, uvjeravali cara, ali sve su to činili bez ikakve ljubavi i bez ikakove samilosti prema caru. Njihov »ja« stajao je iznad cara. I car je to osjećao.

Sablin je razabirao izmučeno carevo lice poslije izvještaja i htio mu pomoći.

A gdje su, mislio je Sablin, oni vjerni carevi sluge, koji su se starali samo za carsko ime i za carsku slavu? Car je napuštao tu borbu. Nije se više borio. Mili su mu bili oni izvjestitelji, koji su ga mogli obradovati dobrim vijestima. Suhomlinova je ljubio zato, što je umni starac lijepo i mirno govorio i što je svaki izvještaj umio podnijeti spretno i jednostavno. Nije volio Rodzjanka zato, jer se taj prepirao i uporno ostajao pri svome, sprečavajući u svemu cara. Prijašnjega veselja nestalo je sa dvora. Japanski rat prekinuo je velike i male dvorske plesove. Poslije portsmutskoga mira i poraza u japanskom ratu, činile su se lijepe parade u mjesecu aprilu na Martovu polju neumjesnima. Masa je bila nauckana na vojsku i mogli su se očekivati grubi ispadi. Car je pregledavao svoju gardu po pukovnijama na dane pukovnijskih blagdana, pozivajući ih za to u Carsko Selo. Objedovao je u časničkom krugu; htio je da zaboravi sebe i da sazda iluziju o privrženosti vojske. Htio je da zatomi teške rane, koje su mu nanijeli njegovi Preobraženci, koji su se godine 1905. pobunili.

Sablin je vidio, da se s pojavom Dume raspala država. U Dumi nije bilo Rusa, nego samo stranaka. Vojska se odbila od naroda i narod je zamrzio vojsku; ministri su bili odvojeni od Dume, a ni

Duma ni ministri nisu bili sa carem. Car je bio osamljen.

Upravo kao da su dijelovi srca, komad po komad, otpadali od Sablina. Otkinuli su mu vjeru u narod, jer Sablin nije mogao vjerovati ni ljubiti onoga naroda, koji je po svojim predstavnicima išao protiv Rusije i cara; pokolebali su njegovu vjeru u vojsku i samo se još car držao. Ljubljeni car, ali car, kojega je on žalio. A žaliti Boga nemoguće je: car je gubio svoje božansko poreklo, a to je bilo strašno!

Tih dana se Sablin tjesnije priljubio svojoj porodici. Rasla su djeca, Vjera Konstantinovna bila je jednako prekrasna i ljubila ga neizmijenjenom prijatnom ljubavi. Ona je stajala uz caricu, pa je olakšavala caričine muke i Sablin ju je zato još više ljubio. Pa što? — mislio je on. Ostao mi je Car i porodica. Imam za što da živim...

Neka samo raste tamo bezumni Viktor, ali ako ustane protiv cara, ja ću poći i protiv svoga sina. A zar mi je on doista sin? Sin nije onaj, koga sam začeo, nego onaj, koga sam odgojio. Nije sjeme glavno, koje daje tijelo, nego je glavno srce, koje daje dušu.

XXIX

Bilo je proljetnje veče. Sablin je ostao sam u stanu. Sin mu je bio u školi, Tanja u institutu. Vjera Konstantinovna bila se još ujutro odvezla u Carsko i nije se vratila. S ulice je dopiralo udaranje kopita i buka kotača po pločnicima i taracima, koji su se upravo očistili od snijega i leda. K Sablinu dodje Obljenisimov. On je bio član četvrte Dume, čime se veoma ponosio, često istupao govorima, lijepima, glatkima, punima liberalnih gesala i... praznima. Često je zalazio k Sablinu, da izmijeni s njim utiske o Dumi i da se pohvali svojim govorima. On je i sada, zavalivši se udobno u velik naslonjač u

kabinetu, osvijetljenom jednom svjetiljkom, što je gorjela na velikom stolu, nadugo i kićeno pripovijedao, kako su udarali po ministru poljoprivrede i ministru unutrašnjih djela.

— Interpelacije, Saša, osobite! Skupili smo podatke, koji u nebo vape. Ako su ministri pošteni ljudi, podnijet će ostavku! Imamo takvih članova, koji putuju na lice mjesta i tamo sav taj talog raskopavaju. Razumiješ li ti — kloaka, formalna kloaka, a mi lijepo za ušicu, pa na sunce! U Džarkentu su na dan svetkovanja tristote obljetnice Romanovih raspojasani i pjani kozaci konjima gazili i nagajkama lupali Tarančince. Što veliš? To je rasadjivanje ruske kulture!

— A je li to baš istina, ujače? Ja dobro poznajem i semirječkoga gubernatora i tamošnjega zapovjednika pukovnije. Ne vjerujem, da bi oni tako šta učinili.

— Dojavili su, — prošapće, šireći ruke Obljenisimov. — Skoroteče su stigli odande i izvijestili tako.

— A ako su izvijestili od mržnje? Ako su izvjestitelji najružniji ljudi? A može li pošten čovjek uopće biti dojaviteljem?

— Ah, Saša! Špijun dojavitelj, koji samo opada svoga starijega, taj je gad, ali onaj, koji izvješćuje narodnim izabranicima o podlostima, što ih izvode upravni činovnici, ispunjava samo svoju gradjansku dužnost.

— Na opasan put vi skrećete, ujače. Vi imate dvije istine: istinu za nas i istinu za njih. Tako i političko ubistvo s lijeve strane nije ubistvo, nego junaštvo, a kazna s desne strane — nasilje je i gnusoba.

— O, ti znaš: naša je stranka protiv smrtne kazne.

— Ujače! Mogu te uvjeriti, da je prvi protivnik smrtne kazne Car Imperator. On se nje boji i mrzi je sa svom snagom svoje duše.

— I vješa i strijelja.

— Što da radi, kad ima ljudi, koji propovijedaju umorstvo i palež; kad ima ljudi, koji uništavaju Rusiju. To je borba. I u toj su borbi više krvi prolili oni, koji idu u borbu protiv cara. Sakupi svu krv nevinih policajaca, generala i časnika, stražara, vojnika, slučajnih prolaznika, koji su poginuli od bomba i vjeruj, da će ona zaliti i potopiti sve one zločince, koji su za to kažnjeni.

— Naša stranka je protiv političkih ubistava, — reče Obljenisimov.

— Ali se ubistva nastavljaju. Dvorci gore. Vlastela se boje živjeti u svojim kućama, što su im ih sagradili djedovi i pradjedovi, a podivljali narod propada i pogiba. Evo već osmu godinu radi državna Duma, pa što je dala? Sami govori, govori i govori! Mnogo prekrasnih govora, a nikakvoga djela. Je li život postao lakšim? Gdje je sloboda? Pribaltijski kraj stoji razoren, pomorski časnici boje se svojih mornara, pamteći poručnika Schmidta; časnici su se počeli približavati k vojnicima. Bilo je ranije nešto čvrsto i krepko, a vi ste to razredili i zaveli duh kritike i samoporuge.

— O, ne govori tako, Saša! Pamti ono, što je rekao Makarov — »Pamti rat!« Sudbina progoni Rusiju — Makarov i Kondratenko poginuše, a Kuropatkin je ostao čitav i neozlijedjen; Stessela su odsudili... A Ćušima, a Roždestvenski, a Mugden — ne, Saša, Rusija je zagnjilila. Ona je za dvjesta godina zaostala za Evropom i bez Dume ne će je nikad dostići.

— A što je uradila Duma?

— Kako: što? Pa zar ti ne vidiš, kako je Duma uskrisila vojsku! Vojni ministar traži jedno, a Gučkov daje više. Tražite, uzmite to, što je potrebno, ali pamtite jedno: da vojska nije za paradu i »igru vojnika«, nego za zaštitu otadžbine. Suhomlinov govori o našivcima i gajtanima, a obranbena komisija o teškim topovima i mitraljezima. Mi smo

povisili plaću časnicima, mi govorimo o pravima časništva. Car nije na to ni pomislio, njemu ministri nisu toga rekli; to smo izradili mi, Duma!

— Vi ste dali za groš, a uzeli za rubalj. Vi ste u vojsku unesli politiku. I kod nas su se pojavili Mladoturci. Ja često ne raspoznajem »Ruskoga Invalida«, a što piše »Doglasnik«, »Vojnički Glas«...

— Obustavljeni su!

— I hvala Bogu.

— Nepopravljivi reakcionarac. Mi ćemo preporoditi Rusiju. O — dajte Dumi samo da radi, nemojte je sputavati, pa ćemo mi izgraditi veliku Rusiju. Treba ministre učiniti odgovornima Dumi; treba učiniti tako, da Duma sastavlja kabinet.

— Potpuna konstitucija?

— Da, potpuna.

— To isto kaže i general Pestrecov.

— Tako govore svi, koji ljube Rusiju.

— Pa dobro, uzmimo, da je tako. A imate li vi gotov kabinet ministara, gotovih ljudi, koji bi mogli s potpunim saznanjem svoje odgovornosti pred domovinom stupiti u državnu upravu i uputiti je prama progresu?

— O tome nismo razmišljali. No... Polivanov ili Gučkov mogao bi postati vojnim ministrom.

— Gradjanin na čelu vojnoga ministarstva?

— A znaš li ti, Saša, da bi to moglo biti još i bolje? On će pročistiti atmosferu.

— Bez poznavanja vojničkoga života on će slomiti vojsku. No, dobro. Gučkov, a dalje, dalje!

— Da, teško je reći. Nastat će utakmica stranaka; svaka će dati svojega. Mi imamo evo Miljukova ili Rodičeva — palače znanja. Es-eri će dati Kerenskoga. Naći će se već.

— Nastat će izgrizavanje stranaka za vlast. Davat će s v o j e g a, ne vodeći računa ni o njegovom umu, ni o talentu, ni o spremi za onaj posao, za koji bude odredjen. Ne, ujače, Rusiji to nije potrebno i ne očekuje ona toga od Dume. Rusiji su

potrebni l j u d i. Takovi stvaralački geniji, kakove su znali iskopati Petar i Jekaterina, potrebni su: Menjšikovi, Šeremetjevi, Brjusi; potrebni su Potemkini, Lomonosovi, Becki; potrebni su ljudi, koji bi vodili u napredak i u slavu, a ne takvi, koji bi se gurali medju onima, što ulaze ili izlaze s izvještajima Dume. Gdje su ti ljudi? Spomeni mi ih i ja ću poći caru i zamolit ću ga, da ih postavi na čelo uprave i da im dade vlast. Stvaranje je odgovorno: ono nikada nije bilo svojinom kolektiva. Komisije i odbori, koji svaljuju svu odgovornost jedan na drugoga, nikada ne će dati ništa snažno ni veliko. Rafaelovu »Madonnu« stvarao je jedan umjetnik, a ne odbor umjetnika — zato ona i jest Madonna. Ujače! Spomeni mi ljude, imena! Ljudi, ljudi mi daj, genija, talenata, silu ljubavi prema otadžbini i bezgraničnu odanost prema njoj! Takovih, koji bi i dušu svoju položili za nju. Bio je Stolipin... Ubili su ga... za Wittea se pokazalo, da je izdajica i framason. Ali tko će, tko će?

— Ljudi? Talenata, genija?! Ali se ovi radjaju vijekovima...

— Ti šutiš, ujače... Ti šutiš!... Njih nema!

XXX

Reći: »njih nema«, bilo je teško. Ali Sablin nije tu riječ izrekao, on ju je izmučio. Izletjela mu je kao rezultat davne i mučne radinosti njegove duše i srca. On je ljubio Rusiju iznad svega. Za njega je Rusija bila više od stranaka, više od njega samoga. Rusija, utjelovljena u Caru. I kad bi za spasenje Rusije trebalo položiti sav narod — on se ne bi promišljao da to izvede; i kad bi za spasenje Rusije trebalo ukloniti samoga cara, Sablin bi se i na to odlučio.

Obljenisimov je davno otišao. U čitavom stanu vlada mrtva tišina i samo gore netko, po svoj pri-

lici osamljen, izlijeva svoju dušu u nokturnu. Lete i prelijevaju se note, govore o nečem i more dušu. O besanoj noći, o duševnim mukama govore one i traže smirenje u melodiji i molitvi.

O, — moliti se! Ali treba znati, za što se čovjek moli, što traži, za čim teži i što zahtijeva. Lako je govoriti: pomozi, učvrsti, udijeli, blagoslovi! — tako se moli svaka bijedna starica, ali od njene molitve malo koristi; treba znati, što treba Rusiji.

Promotrio je Rusiju duševnim okom: ugledao malene začadjene kolibice, šarene poljske prégone, blato i mrtvilo, glad i siromaštvo; ugledao je stepe iza Volge, što ih pali sunce, i molitve za kišu; ugledao je čiste maloruske kolibe i razabrao krik, što se razliježe uzdahom: — z e m l j e! Dajte nam zemlje! Sablin je znao, da nije zemlja jedina potreba ruskoga naroda. Njemu je potrebno da obradi pregone, da natopi polja, da zasadi drveće; potrebna mu je kultura i obrazovanje, ali u prvom redu potrebna mu je — zemlja. Pravicu traži seljak i ne može je ugledati u tome, što jednome pripada ogromna zemlja, koja obuhvata četiri kotara, pa nikad on i ne dolazi na svoju zemlju, a drugome pola desetine. Narod već odavna očekuje zlatnu bulu o razdjeljenju zemlje. Još prije oslobodjenja govorili su o njoj. I zemlju narodu mora dati ne Duma, ne revolucija, ne štrajkovi i uništenje dvorca, ne umorstva gubernatora, nego — Car. Doba je, da Car prekine s inteligencijom i da podje s narodom.

Ali svu su tu zemlju darovali prijašnji carevi za vjernu službu i za krv svojim služiteljima, svojim dvorjanicima. Na nju imadu oni isprave od moskovskih careva i sveruskih imperatora. Može li car, unuk i praunuk onih careva, oboriti njihovu carsku riječ i potpis, te bez njihove krivnje oduzeti im zemlju? Hoće li se na to car odlučiti?

Ne će nikada!...

Tiho odjekuje nokturno gore, prelazi u najtanje note, zvuči jedva čujno i odjednom zagrmi poput

groma, stenje i buči čitava klavijatura, čas pojačavajući se, a čas oslabljujući pedalom; o sili i moći govori glazba, poziva u boj i na junaštvo.

Plemstvo mora ljubiti cara, mora ga podupirati u ovom času, kad se prestolje ljulja. Dvorjanstvo je bilo oslonac ruskih careva, pa ga ono mora poduprijeti i sada. Svi ti bogataši i milijunaši, vlasnici desetaka tisuća desetina, vlasnici majorata, treba da dodju caru i da mu kažu: — Uzmi naše zemlje u svoju carsku blagajnu i postupaj onako, kako nalaziš potrebnim! Carskim manifestom, carevom voljom, koja ne može nikad da se obori, sela će i zaselci, priselci i staništa dobiti povećanje zemljišta, a na imanjima niknut će zemljoradničke škole i uzorna gospodarstva. Medju narod će poći dvorjanska mladež, ali ne zato, da seljake uči socijalizmu, da sprema pogrome i umorstva, da buni na cara i uči mrziti Rusiju, nego zato, da uči patriotizmu i ispravnomu seoskomu gospodarstvu. Neka nad imanjem plemića Sablinih ostane njihov grb — zlatna sablja na modrom polju i nad njim natpis: »Carska seosko-gospodarska škola plemića Sablinih«. Neka Kolja i Tanja žive tamo okruženi mnoštvom seljačke djece i neka uče, kako bi se Rusija učinila bogatom i sretnom!...

Car se obratio na plemstvo s pozivom, da se odrekne svojih nasljednih prava na zemlju i da se približi seljaštvu, — hoće li se oni odreći toga?

Snažnim akordom prekine glasovirač nokturno, koji se razvitlao u buru i plakao iznova i prelijevao se u nježnu melodiju, govoreći o tuzi i molitvi.

To je prvi čin, kako ima da se spasi Rusija.

Car, dvorjanstvo, trgovci, svećenstvo, gradjani, obrtnici, seljaštvo i službenici — to je, eto, bila Rusija.

Sada toga nema. »Buržuji i proletarci«. Seljaci i radnici, a izvan toga — monarhisti, oktobristi, nacionalisti, konstitucionalisti, trudbenici,

anarkisti, internacionalisti, komunisti — a možda ima i još kakovih!

Dvorjanstvo, trgovci, svećenstvo, gradjani, seljaci i služitelji brinuli su se o Rusiji i o Caru. Neprijateljevali su medju sobom, počinjali sitne opačine, trovali usjeve, pakostili jedan drugoga, povlačili se po sudovima — ali u pitanju Rusije bili su solidarni i Rusija je bila jaka i nepobjediva. Ali dvorjanstvo je prognjililo. Ono je, evo, izmislilo sve ove stranke i nesamo izmislilo, nego i ušlo u njih. Ono se prevratilo postepeno u tu užasnu bestalešku, nepatriotičku, neobrazovanu i bezvjersku inteligenciju; razbilo se na stranke i polazi da uništi Rusiju. Uz njega ne može Rusija obastati. I Bog s njim, s takvim dvorjanstvom, neka pogine i neka preda svoje zemlje narodu!

Svećenstvo je osiromašilo, izgubilo duh i vjeru u sitnoj borbi za egzistenciju, u traženju hljeba svagdašnjega; ogrubljelo je, propilo se, izgubilo obrazovanje i utjecaj na vjernike, a svećenstvo bez duha i nije više svećenstvo. I prije nego što se počne govoriti o parohiji, kao o matici i jedinici, valja pročistiti svećenstvo, sazdati ga na drugim načelima i postaviti ga u materijalnu nezavisnost od parohijana. Ili bogati i siti pastir, koji nesamo da ne uzima, nego i sam daje i pomaže vjernicima, pastir nalik na katoličkoga patra ili anglikanskoga svećenika — vrelo svakoga praktičkoga i naučnoga znanja, ili isposnik, pustinjak, starac, kojemu ništa ne treba, ali ne pop-grabitelj, koji izvlači za svoju službu i koji ne pristaje da sahranjuje i vjenčava bez naplate. Da, svećenstvo se izgubilo. Nema episkopa Hermogena, nema popova Silvestara, nema Serafina Sarovskih — zamijenili su ih ljudi, koji nemaju ni vlasti, ni autoriteta. Religiju je zamijenio običaj; zamijenile su je predrasude i vrlo ju je lako razrušiti. Da — sagnjilo je i svećenstvo.

Glava je Sablinova klonula nisko. Na čemu da se drži Car, o što da se odupre? Dva glavna stupa

sagnjila su i gotovi su da se svaki čas sruše i pretvore u gnjilu prašinu... Ruske gradjane-obrtnike zamijenili su tvorničari i radnici. U samoj carevini nastala je golema vojska gladnih, ozlojedjenih i svime nezadovoljnih ljudi. Pa možda bi za Rusiju bilo bolje, da se ta vojska rasturi po selima, da se parni strojevi zamijene obrtnim tkalačkim stanovima i da se prepusti inozemstvu, neka se ono snabdijeva predmetima raskoši.

Ostajali su seljaci i služitelji. I bilo je jasno, da će seljaci poći za onim i svoju će muku dati onomu, tko im namakne zemlju. Oni su se privikli na cara i osjećaju se pod njim sasvim udobno. S njime su se uživjeli, njega veličaju u pjesmama, njega spominju u poslovicama i pričama — na seljaštvo se dakle još može osloniti...

Služitelji...

Težak uzdah izvi se Sablinu iz grudi. Mea culpa! — prošapće on, — mea maxima culpa! Stupnjevi i karijera bili su uvijek u naravi služitelja, ali nikad to nije dostiglo takove visine kao sada. Eto, to je beskrajno prognjilo. Stolipin se za čitavu glavu izdigao iznad sviju ostalih i poginuo je, ubijen nepoznatom rukom. Bilo je izmećara. Bila je kod nas »Riječ i djelo«, tajna kancelarija, bilo je znamenito treće odjeljenje, mnogo su činili nepravde, mnogo su obračuna ličnih izvršili, ali su uvijek čuvali carevo ime. Jao — ohrana i čitava plejada činovnika, što su se prilijepili uz prestolje, na cara i ne misle. Činovnici liberaliziraju u Dumi, činovnici zavode cara, činovnici su postali tek vitezovima dvadesetoga reda. Izgnjilila je stara Rusija. Valja podmetnuti nove stupove pod velebnu zgradu ruskoga carstva; neodložno su potrebne goleme i široke reforme. Duma ih ne će dati i ne treba da ih dade — ona je sama gnjila, trula, sazdana od stranaka, a ne od ruskih ljudi, pa Duma nije nikakav autoritet za narod. Njih mora da dade car. Manifest za manifestom, ukaz za ukazom mora car

izdavati, po novome izorati rusku njivu, potražiti ljude i dati im vlast. Car!... Sve mora doći od cara i u njegovo ime!

Gore je zatihla glazba, razlivši se snažnim moćnim akordom. Sablin ustane, pogleda na sat. Bilo je četiri pred zoru.

Otići ću caru, — pomisli on. Otići ću i reći mu sve. To je moja dužnost! Neka me sasluša. On će shvatiti, što mu ja govorim, ljubeći ga beskrajno!...

XXXI

Tek u šest sati naveče car se riješio posla i pošao u svoj kabinet.

— Pričekajte malo, vaše visokoblagorodje, — reče gojazni i poštovani komornik Njegova Veličanstva, — najavit ću vas.

Katkad je, u to vrijeme, car pozivao Sablina k sebi i razgovarao se s njim. Katkada su dolazile kćeri, velike kneginjice i car im je čitao engleski. U to je doba bivalo tiho i mirno u kabinetu carskoselskoga dvora. Sumornost i brige gubile su se tada, careve su oči odavale manje tuge i bio je pristupačniji jednostavnome razgovoru.

Sablin je ostao sam u knjižnici. Uza zidove stajali su veliki ormari sa staklenim vratima, puni knjiga; u sredini su, na okruglom stolu, ležali časopisi i novine. »Novo Vrijeme« i »Ruski Invalid«, otisnuti na velin-papiru, bili su odbačeni na stranu. Car ih je čitao ujutro.

Iza vrata od crvena drva, sa zlatnim kvakama, bio je carev kabinet. Tamo je vladala tišina. Sablin je čekao, stojeći nepomično kraj stola, već preko pola sata. Brončana ura, na koju je gledao, odbila je šest sati, a onda šest i po.

Vrata u sobu za primanje naglo se otvore i u nju udje iza komornika dežurni general pobočnik. Za njim je išla nekakova čudna spodoba. Visok, mršav, crn čovjek, gustih, na seljačku podrezanih

vlasi, crnih brkova i crne, bujne, valovite brade na vrlo blijedom licu; bio je odjeven u dugačku svilenu, na ovratniku i rubu opšivenu, košulju, tamne dugačke hlače od kadife i mekane čizme, u kojima je hodao nečujno. No najznačajnije su bile oči toga čovjeka. Goleme, gotovo bijele, obrubljene crnim trepavicama i gustim obrvama, te su u tamnim, upalim vjedjama sjale i gorjele unutrašnjom vatrom. Sablin je nehotice oborio pogled, kad ga je taj čovjek pažljivo i oštro pogledao. Pogled je njegov prodirao duboko u dušu i činilo se, da vidi sve njezine zavoje, da čita misli.

Da je taj čovjek ulazio sam bez komornika i bez generala pobočnika, Sablin bi ga zadržao i pozvao stražu, — tako je neobičan, čudan i nelijep bio taj čovjek u dvorskoj sredini.

General pobočnik se smeo, opazivši Sablina u knjižnici. Sablin se uspravi i stane u pozor, gledajući generala pobočnika. Pratilac njegov stane ispred Sablina i stane ga probadati svojim neobičnim očima.

— Ne gledaj njega, mili, nego mene. Bit će ti od toga velika korist. Na mene se osloni!

Sablin nehotice svrne oči na govornika. Stajao je pred njim. Veoma dugačak bijeli nos dijelio mu je lice na dva dijela. Jarko je bliještila crna brada i tamna kosa, dok su ispod gustih obrva gledale velike nezemaljske oči. One su razabirale ono, čega druge nisu vidjele, a svojih misli nisu izražavale. Nešto demonsko bilo je u tom pohotljivom, ali snažnom pogledu.

— Zamislio veliko djelo! Ej-ej! Prekrojit ćemo to na svoj način. Pokloni se Griši*). On će te naučiti... I još više: s mladom ga svojom ženom svedi. Oh, lijepa je ona!... Ljubim... Bi-je-l-la!...

I neznanac se okrene od Sablina, na seljačku šmigne nosom, puteno, pohotno se nasmiješi dugačkim, jasno crvenim usnicama i žureći se pred ge-

*) T. j. meni, Grigoriju Rasputinu. Ured.

nerala pobočnika, ode kroz vrata, što ih je pred njim rastvorio komornik, i odlučno unidje u carev kabinet.

General pobočnik bez riječi stisne Sablinu ruku i izadje iz knjižnice. Za njim izadje i komornik.

On se doskora povrati noseći na srebrenom pladnju vrč s madeirom, dvije čašice i tanjurić s paštetom i kijevskom marmeladom.

Car u svom kabinetu nije nikada ništa jeo ni pio, — pomisli Sablin.

Komornik izadje iz kabineta.

— Tko je to? — zapita Sablin.

Na komornikovu licu, — tako se pričinilo Sablinu, — sine preziran smiješak, no za čas se smiri i postane bestrasnim.

— Grigorij Jefimić. Carski lučonoša, — reče on. — Sada ne će više biti primanja. Njegovo carsko Veličanstvo je zaposleno. Vašemu visokoblagorodju nema smisla čekati. Možete ići. Ako je nešto hitno, dojavit ću!

Promišljen i vatren govor iščezne iz Sablinove glave. Blijedo lice s dugom crnom bradom stajalo je pred njim, bijele su ga oči palile naskroz i čuo je strastvene nerazumljive riječi! — »I još više — s mladom ga svojom ženom svedi! Oh, lijepa je ona! Ljubim. Bijela!«...

Sablin slegne ramenima i izadje iz knjižnice. Strašan predosjećaj nečega neizbježivo teškoga zahvatio mu dušu i prvi put se ozbiljno pokolebala njegova ljubav prema Caru...

XXXII

Car je primao u dvoru gardijske pukovnije i gostio ih na dane pukovnijskih blagdana sa svoga carskoga stola. Jednoj od najbližih carevih pukovnija dodje drzovita misao, da se za to oduži caru i da ga pozove u svoju pukovnijsku menažu, da ga ugosti na slavu i da mu pokaže ono, čega on nije

mogao vidjeti poradi etikete — da ga podvori ciganima, bosjačkim ruskim zborom iz Krestovskoga, rumunjskim orkestrom Guleska, pjevačicama i plesačicama iz vile Rodet. Izvesti cara iz bajoslovne careve dvorske okoline, carskog lova, iz parade, manevra, primanja i postaviti ga u intimnu okolinu časničke terevenke! Bit će svi svoji: časnici one pukovnije, koju je car volio i u kojoj je svakoga poznavao. Misao drska... No ona je nikla onih dana, kad je vlast cara teretila, kad je on tražio makar i časovitu zaborav od onoga stanja dvorskog i porodičnoga života, koje je postajalo sve težim. I car je pristao.

Za tom se pukovnijom povela i druga. Odbiti se nije moglo, pa je prešlo u običaj, da pukovnije primaju kod sebe cara. Ta su primanja bezumno mnogo stajala. Čitava godišnja plaća mladjega časnika odlazila je za jedan dan. Za mnoge časnike skromnijih pukovnija takovo je primanje značilo porodičnu dramu, ženi uskraćivanje haljina, cipela, značilo suze i uzdahe. Ali se tužiti i prosvjedovati nisu mogli. Odviše je bila velika carska milost i velika sreća primiti cara kod sebe. Tako je neopaženo Bog silazio sa svojih oblaka i ljudi su gledali u njemu ne više Boga, — nego obična čovjeka. A nije bilo dano svima, da to shvate. Kritički duh već je čvrsto zahvatio rusku javnost, i videći cara u svome krugu, nalazilo se drznika, koji su ga kritizirali.

Ali nije bilo nikoga, da to caru kaže. On je vidio iskreno veselje, pa je zaboravljao na sebe medju pukovnijskom mladeži, odmarao se od teških nutarnjih patnja. No Bog je prestajao biti Bogom, a spletka i kleveta, koja se potajno prenosila i koja nije mogla prodrijeti u dvor, lako je dopirala u vojarne.

Pukovnija, u kojoj je služio Sablin, očekivala je cara. Trebao je da stigne u sedam sati naveče u menažu na diner.

Momci u paradnoj odori bijahu razmješteni po stubama, iskićenima biljkama i prekrivenima crvenim suknom. Policija i agenti zaštitnoga odjela bili su na ulici.

U menaži sa spuštenim žaluzijama gorjeli su svijetnjaci, kandelabri i svijeće na zidovima. Stol sa zakuscima svijao se od teških pladnjeva s plećkama, golemim moruninim hrptovima i kristalnim vazama sa svježom ikrom. Časnici su bili poredani po rangu u velikoj dvorani. U pobočnoj, biljarskoj sobi, bili su trubači. Dežurni časnik čekao je dolje na stubama. Točno u sedam sati pokaza se na ulici veliki carev automobil, kojim je upravljao caru odani časnik. Automobil se približi menaži. Narod je skidao kape, rijetko i neskladno vikao »Ura«, Car se uspeo u menažu, gdje se rukovao sa časnicima. Dvoranom je grmjela pukovnijska koračnica. Obašavši časnike, car se zaustavio kod prozora i zapalio cigaretu. Trubači su prestali svirati i u radoznaloj se gomili gužvali na vratima dvorane. Prvi put gledali su cara ne iz postroja, nego u običnoj okolini časničke menaže. U dvorani je vladala tišina. Časnici su se susprezali da govore, te su i cara smućivali. On ih je gledao bliještavim, umilnim pogledom. Sablin je to opazio, pristupio k caru i poveo s njim riječ jednostavno, po domaći. Car se nasmiješi i reče:

— Pušite, Sabline... Pušite, gospodo.

Sablin zapali tanku cigaretu i smijući se počne pripovijedati o svojem zimskom putu u logore i o divnom starcu, kućnom sluzi, koji je čuvao barake.

— Kod njega je bila takova čistoća, Vaše imperatorsko Veličanstvo, da je to pravo čudo za jednoga Rusa. Na stolu mu stojala kutija za pepeo, a na njoj papir s napisom: »A opuške i nedopuške molim bacati ovamo, a ne praviti smeće po podu«.

— Spretan naziv: »nedopušci«, — reče car.

— Veoma, — odgovori Sablin. — Divan naziv, začudno ispravan naziv...

Car ga pogleda i nasmiješi se, no osmijeh odmah iščezne s njegova lica i oči prihvate onaj turobni izražaj, koji u posljednje vrijeme nije silazio s njih. Pristupi zapovjednik pukovnije i zamoli da podju za stol.

Kod stola je caru s desna sjedio zapovjednik pukovnije, a s lijeva knez Rjepnin. Stepočka, Gricenko i Sablin sjedili su nasuprot. Car je bio zamišljen. Rastreseno je ispio veliku čašu najrjedje madeire i slušao ne toliko ono, što mu je govorio zapovjednik pukovnije, koliko opći žamor razgovora i svirku trubača. Svirali su mehikansku »Palomu« i svi su promatrali cara, što će on; govorilo se: to je njegov najmiliji komad. Posluživalo se brzo i pažljivo. Za to su na pomoć vojnicima, menažnoj posluzi, bili pozvani lakaji najboljega petrogradskoga restauranta. Ugojeni maître d'hôtel, obrijan i dostojanstven, upravljao je njima. Vino se pilo umjereno. Ali su korneti, s Rotbekom na čelu, do vremena, kad se počelo nazdravljati, dospjeli da se zarumene i da postanu bučniji. Nazdravice su bile oficijelne i kratke.

Za vrhovnoga vodju ruske armije popraćena je zdravica burnim »Ura« i triput ponovljenom himnom; za pukovniju i pukovnijske časnike bila je popraćena zvucima koračnice.

Iza večere podjoše na kavu u malenu, udobnu gostinjsku sobu. Car nije sjeo. Prizvao je Sablina.

— A kako vaša žena? — zapita car. — Davno je nisam vidio, ali znam, da često zalazi k carici.

Lice mu poprimi turoban vid. Car zamukne na neko vrijeme, a onda reče Sablinu:

— Dosadno je, Sabline... Rekao sam, da je »nedopušak uspjela riječ«. Vi ste nato odgovorili: »veoma«. Za večere su svirali Palomu. Prije dvadeset godina bio sam tako neoprezan, da sam u svojoj husarskoj pukovniji rekao, da mi se taj komad svidja. I od toga doba, kamo god dodjem,

svuda mi ugadjaju Palomom... Katkad sa sjećam, Sabline, Hamletovih riječi o oblaku... Sjećate li se?

— Kako se ne bih sjećao, Vaše carsko Veličanstvo. Ali i ja, doista, jednako držim, da je »nedopušak« uspjela riječ.

— Vjerujem, vjerujem, Sabline. Ja vam vjerujem. Ali katkada je doista tužno.

Pristupi k stolu, stavi na nj neispijenu šalicu i obrati se k zapovjedniku pukovnije.

— Jeste li svršili s ustrojem brzometnoga odjela?

— Potpuno. U logoru ćemo početi s obukom u pucanju.

— Ja sam već odavno držao potrebnim, da se konjaništvu dadu brzometne puške, no natezali smo se s budgetom. Shvaćam, da je dosadna stvar doznačivati novce u ratne svrhe.

— Vaše Veličanstvo, — reče Gricenko približujući se caru, — usudjujem se zamoliti vas u dvoranu, da čujete koješta iz novoga repertoara.

— Evo čovjeka, koji ne stari, — reče car primajući Gricenka za lakat. — Ta mi smo vršnjaci.

— Za dvije godine sam stariji, Vaše Veličanstvo.

— A kakav mladić!

— Što govorite, Vaše Veličanstvo, svu sam kosu izgubio. Glava mi je kao u kineskoga popa.

Udju u dvoranu. Tu je bila podignuta estrada, a pred njom su u slikovitom neredu stajali naslonjači, stolci i divani. Car sjedne u fotelj.

Na estradu prhne ruska šansonetna pjevačica. Obula je cipele, a bila je golih nogu, prikrivenih malenom suknjicom, kao plesačica.

Golem izrezak razotkrivao joj je grudi. Zapjeva nove moderne pjesmice:

S početka model od Paquina,
A raskošne suknjice onda,
I još čipke, kô morska pjena,
Pa najzad ona!... Ona!...

Car je slušao i smješkao se. Otraga su korneti glasno frkali, a Rotbek namigivao pjevačici.

Na vratima tiskali se trubači i pjevači.

Sablin ustane i izadje iz dvorane. Bilo mu je teško. Činilo mu se, da se ovdje u pukovniji — vrijedja Njegovo Veličanstvo.

XXXIII

U biljarskoj su sobi trubači pušili i pili pivo. Na stolu su stajale boce, ležali hljebovi od prosijana brašna i francuske žemičke. Jedni su sjedili, a drugi stajali. Svi su bili okrenuti k Sablinu plećima, nitko nije očekivao, da bi mogao unići časnik, pa se nisu ni okretali.

— Gledam ja, braćo, kako je car pripaljivao, — reče visoki smedji trubač, koji je svirao helikon.

— I sasvim jednostavno, kao čovjek. Zapovjednik pukovnije mu je nešto govorio, a on se smijao. Divno! Car, a kako je jednostavan! Kad dodjem kući, u selu ću pripovijedati, ali ne znam, hoće li mi tko vjerovati?

— I kako je Francuskinju promatrao. A ona, Boga mi, braćo, golih nogu i bez tricota. To je evo bestidno, — reče trubač šumskoga roga.

— Ubiti bi trebalo mrcinu; ne bi škodilo, — reče helikonist. — Pred carem, pa ovako! O, Bože, što će to biti — gole noge! Bestidnost. A selo nesamo da mi ne će povjerovati, nego će me i za samo pripovijedanje isprebijati na mrtvo ime.

Sablin se zavuče za zavjesu i posluša. Srce mu je živo udaralo, a suze su navirale na oči; bilo mu je da na glas zaplače.

Baritonist, najmljenik izmedju konzervatorijskih djaka, boležljiv, žučljiv i razdražljiv mladić, brizgajući slinom, govorio je medju skupinom trubača:

— Carica se razonodjuje s Grigorijem, pa treba i car da se razonodi. Jednom jedno, drugom drugo!

— Kamo časnici cara guraju, zar je to lijepo? — reče helikonist.

— Glupane!

— Od glupana čujem. Što buncate, jeste li vi počasnik, što li?

— Ja sam umjetnik, a vi — fuj... Bu-bu-bu, i ništa više, — baritonist se ponovo okrene k stožernom trubaču i počne nižim glasom: — Ja poznajem tu Mary-Kettes; kakva je ona Mary-Kettes? Čuhonka je ona, no, prosta djevojčura, samo što navisoko teži.

— No Caru Imperatoru se svidja, — reče osmjehujući se bombardonist.

— Kakav svidja?! Rasputin mu je taj moral zabio u glavu.

— A čime je samo taj čovjek stekao toliku moć? — reče trubač, — vele da je prosti mužik.

— Zdrav je i snažan, — reče baritonist i svi se grubo nasmiju.

Sablinu je bilo da provali medju njih i da stane udarati po gruboj masi, čime zahvati. Biljarskom palicom, loptama, bocama, da vidi krv na razderanim licima, a strah u njihovim podlim očima. Ali se suspregne. Ah! Pa i što su oni krivi, što su njima, neposvećenima, pokazali božanstvo? Bilo mu je teško, bolno i vrijedjalo ga... Ta to je propaganda, koja dolazi iz časničkih usta, iz usta onih, koji su dužni čuvati i spasavati Cara! Danas kod nas, jučer kod strijelaca, prošle nedjelje kod Preobraženaca, onamo još prije kod husara. Trubači, menažna posluga, pjevači! Što oni od svega toga shvaćaju? Vide razvratne djevojke s golim nogama, vide cinični tango i cak-wock, čuju razdražljivu glazbu i riječi nepotrebnih pjesama, a usred svega toga Cara!

Car — to je Bog! A može li se pred oltarom zaplesati ili otpjevati šansoneta?

Sablin se sjetio, kako je u danima revolucije god. 1905. u Kazanjsku katedralu za službe božje

provalila gomila mladeži u kapama i jedan uza smijeh drugova zapalio cigaretu o plamen kandila.

Nije li ovo to isto? Ali tamo su bili socijalisti, neprijatelji Boga i Cara, a ovdje smo — mi, mi!

Užas zahvati Sablina, on se uhvati rukama za glavu i posrćući izadje iz menaže. Kad je u predvorju oblačio ogrtač, čuo je iz dvorane nesuspregnut smijeh, dok je raspojasani trio pjevao francuskim jezikom odviše raspuštenu pjesmu.

Vani je bila bijela proljetna noć. Pod vežom stajao je automobil. Okrupan časnik sjedio je na upravljačevu mjestu i ne mičući se gledao bolnim očima u daljinu. Sablin pristupi k njemu i stisne mu ruku. Časnik ga je gledao i najednom opazi u Sablinovim očima suze. Podigne se sa svoga mjesta, vatreno zagrli i izljubi Sablina. Shvatili su jedan drugoga... Obojica su strašno patili.

XXXIV

U proljeću je Rjepnin preuzeo pukovniju, Sablin je na Uskrs bio promaknut na pukovnika, Stepočka dobio pješačku pukovniju, Rotbek drugu švadronu, dok je Macnev istupio.

Sablin je upravljao gospodarstvom. Stvaranje, stvaranje! — mislio je on i počeo izbrajati, što valja izvesti. U logor se nije preselio, nego je živio na dvije strane. Vjera Konstantinovna je morala s djecom otputovati na imanje, ali je svoj odlazak odlagala od dana do dana. Češće je zalazila u Carsko Selo, gdje je postala stalnim gostom kod Virubove. Sin je bio u školskom logoru, a kći svršavala institut. Taj domaći raspored nikako se nije svidjao Sablinu, ali je on bio odviše zaokupljen pukovnijskim poslovima, da se u njega plete. Imao je izdržati borbu sa zapovjednikom pukovnije.

Početkom ljeta primio je Sablin pismo od kozačkoga pukovnika Pavla Nikolajevića Karpova,

koji je zapovijedao pukovnijom na austrijskoj granici. S Karpovim se upoznao na zaštitnici u vrijeme nemira u n-skoj guberniji. Poslije se nisu nikad vidjali. Karpov nije pripadao onome krugu, u kojemu se kretao Sablin. Bio je iz dobre stare porodice, imao je grb s topovima, ali nije služio u gardi. Na zaštitnici svezala ih zajednička ljubav prema otadžbini i prema Caru. Razišli su se i katkada dopisivali. Karpov je slao Sablinu pisma za imendan, za novu godinu, za Uskrs. Pisma su bila kratka, bez osobita značenja. Nije bilo o čemu da se piše. Ovo je bilo prvo dugačko pismo, što ga je poslao Karpov iz Z.

. . . »Mislite li o ratu?« — pisao je Karpov. — »Moje se misli kreću samo oko rata. Učim pukovniju, spremam je na strašan boj. Ne bih htio da se ponovi sramota japanskoga rata. U ono doba, mi nismo znali, a sada ne može biti za nas toga opravdanja. Sada znamo. Samo slijepac može da ne vidi, da se Engleska i Njemačka moraju uhvatiti u koštac. Ako Engleska sada ne uništi Njemačku, sama će propasti. Ovdje na granici ja osjećam kucanje vojničkoga bila. Njemačka ne će rata, ona je propustila priliku u godini 1911., kad kod nas nije bilo ni brzometaka, ni teških topova, kad Francuska nije provela svoga programa i nije povećala konjaništva, Njemačka bi pobijedila. Sada je kasno. Mi ćemo pobijediti. Pitat ćete me, što se to tiče Rusije i Francuske, kad se borba razvija izmedju Engleske i Njemačke, ali takva je oduvijek politika podmukloga Albiona: on umije prisiliti druge, da za njega vade kestenje iz vatre. Sva je moja nada u Caru Imperatoru i njegovoj miroljubivosti, jer želim rat, ali ga se i bojim. Uznemiruje me, što ovdašnji bogati židovi žele rat. Dakle je za njih koristan. A, kad je povoljan za židove, onda je nepovoljan za Rusiju. Spremajte se i vi, Aleksandre Nikolajeviću, jer je iza godine 1905. opće raspoloženje takovo, da će i garda morati u vatru.

»A možda ništa ne će ni biti. Došli su k meni moji dobavljači Mandeltort i Rabinović da sklope ugovor. Vele, da je židovski kahal zaključio ne dopustiti rata. Mi ovdje vjerujemo u svemoć židovstva, oprostio nam Gospodin Bog grijehe! A ove sam godine predao sina u institut. Divan mladić, za tri je godine stariji od vašega, i uči odlično. Ako ga opazite u institutu, pogledajte ga: lijepe je spoljašnjosti i dobar kozak. Pomilujte ga. Ponosit će se time«...

Sablin se zamisli. Da, grmjeli su gromovi, ali on nije mogao vjerovati u mogućnost svjetskoga rata. Ipak je pregledao spremišta i preispitao zalihe, u koje se ne smije dirati. Toplih kapa nije bilo, nije bilo ni polukrznača, potkove nisu bile pribijene, časničkih uprtnjača nije bilo, povoz je bio u neredu, prekivao se nije nikad; navikli su, da se poslužuju pretpregama pučanstva. Lazaretna kola bila su teške staromodne fasone. Rjepnin je uporno tražio obnovu pršnjaka i šljemova; oplećke su moljci izgrizli; Sablin je tražio, da se nabave lazaretna kola, da se obnovi povoz, da se prirede polukrznače, da se uvedu časničke uprtnjače i da se provjeri mobilizacija.

Vodile su se žestoke prepirke. Sablin se savjetovao s dobavljačima, putovao u Finsku da naruči dvokolice, slao u Kozlov po povozne konje. Stvaralaštvo ga obuzelo. Crne misli o narodu, o Caru, o Dumi, o sinu Viktoru izgubile su se daleko. Pravio je račune i odlučio ne poduzimati premnogo, nego izvoditi svoj sitni posao po najboljem znanju i potpuno brižljivo.

Živio je već treći dan u gradskom napola spremljenom stanu. Vjera Konstantinovna je dolazila i odlazila. Ona mu se činila čudnovatom. Oči su joj blistale, uzbudjeno se smijala, omotavala se u orenburški rubac; bila je grozničava.

— Ti si bolesna, Vjera, — reče on.

— Nisam, a za što misliš? — nemirno zapita ona. — Zar si nešto opazio?

— Kao da nisi prisebna.

Ona se histerički nasmijala.

— Ja sam u vlasti demona, Aleksadr're, — reče ona, prebaci rubac i ode iz stana. Vratila se noću. Sablin je radio u kabinetu s poslovodjom. Ona zagleda k njemu.

— Jesi li zaposlen? — upita ga.

Lice joj je gorjelo.

Sablin izadje k njoj.

— Spasi me, — reče ona. — Moli se za mene. Ja ne mogu da se molim.

— Vjera, što je s tobom?

— Ah, ništa... Ništa... Gospod će mi se možda i smilovati.

— Vjera, nije dobro, što ti zalaziš u to društvo. Religija je dobra, ali misticizam više nije religija.

— Opr'rosti, Aleksandr're, pa ako štogod dočuješ — opr'rosti. Ja sam umor'rna. Hoćeš li skor'ro svr'ršiti? Ja idem spavati.

Ona ga prekrsti i otidje.

Svršivši Sablin posao s poslovodjom, podje u ženinu spavaonicu. Vjera Konstantinovna je spavala. Lice joj je bilo blijedo. Tamni kolutovi obrubljivali su joj oči. Trzala se u snu. Katkada su se surovo skupljale obrve i težak joj se uzdah kidao iz grudi.

XXXV

Cvao je jorgovan. Petrograd je opustio, razilazio se po ljetnikovcima. Sablin se vratio iz logora pod veče. Naveče je imao vijećanje s dobavljačima. Kad se vratio u stan poslije deset sati, žene mu nije bilo kod kuće. Odvezla se u Carsko Selo. Sablin sjedne za posao. Sati su prolazili, a Vjera se

Konstantinovna nije vraćala. Napokon, poslije dva sata u noći, dovezla se u automobilu. Ne zavirujući u kabinet, otišla je u svoju spavaonicu i zatvorila se. Sablin odluči, da će se ozbiljno porazgovoriti s njom. Nije dopuštao ni pomisli o tome, da bi se njegova žena mogla zaljubiti u koga, i njemu se iznevjeriti. Ali je njezino ponašanje bilo čudno. On pokuca na vrata spavaonice.

— Odmah, — reče Vjera muklim glasom.

On unidje.

Ona je već razodjevena i raspuštenih vlasi sjedila pred ogledalom. Kad je on unišao, ustane i zalomi rukama. Prekrasne modre oči izražavale su nečovječan bol.

Sablin sjedne u naslonjač i htjede da je posadi na koljeno, no ona se odvratila od njega, prebacila tamni haljetak, sjela u kut i počela naglo prigladjivati kosu.

— Mila, draga moja Vjera, — tihim i umiljatim glasom započne Sablin, — ja već odavno vidim, da se s tobom nešto dogadja. Otkrij mi svoje jade. Pa i ako si nekoga zavoljela, reci mi. Ništa zato. Dogadja se i to. Zajedno ćemo prosuditi, što da se radi.

— Nisam nikoga osim tebe ljubila, pa i ne ljubim, — muklo odgovori Vjera Konstantinovna.

— Pa što je onda to s tobom? Kakav je demon zavladao tobom?

Vjera Konstantinovna zadrhta i uplašeno pogleda Sablina.

— Aleksandr're, — reče ona bolno. — Ako možeš, ostavi me nasamu... Ja tr'rpim, silno tr'rpim... Možda ću ti sutr'ra sve reći.

— Dobro, — reče Sablin. — Neka te Bog čuva! Dosutra dakle, draga ženo. Pa bilo, što mu drago, otkrit ćeš mi sve. Sve ću podnijeti, samo da ti ponovo postaneš sretnom.

Ali sutradan ne reče ona ništa. Prenavljala se kao da je vesela, rekla je, da su sve to trice, a kad

bude potrebno, da će sve reći. Zatraži, neka dozove djecu kući; izvadila je Tanju iz instituta, Kolja je počeo dolaziti iz logora. Od časa do časa činilo se Sablinu, da je postala predjašnjom. Ali dani su prolazili i on je ponovo vidjao njene oči, kako se upiru u jednu točku; ona nije čula, što bi joj on govorio i trzala se, kad bi je on zazvao. Imala je svoje misli, svoju nevolju i nije držala potrebnim da ih podijeli s njim.

Bilo je srpanjsko veče. Ona udje k Sablinu, koji se upravo vratio iz logora i reče:

— Aleksandr're, ja vidim, da ti strašno tr'rpiš. Spr'remaj se na najgor're. Moli se. Moli se, dr'ragi, i spasavaj djecu... Sutr'ra ćeš sve doznati.

Dugo ga je krstila i gledala mu u oči očima, zamagljenima suzom, kao da je izvan sebe. Prazne oči gledale su ga. Iz njih nije sjala njezina čista, jasna duša. On poleti k njoj, a ona se odmakne od njega. »Sutr'ra!« reče mu i podje k djeci.

Sablin te noći nije spavao. Nekoliko puta je tiho dolazio k ženinoj spavaćoj sobi i osluškivao, što se ondje dogadja. Ali je tamo bilo tiho. Zacijelo spava, mislio je; spavaj, spavaj, draga ženo i znaj, da ću ti oprostiti, makar što bilo... Odjednom mu se pričini, da ne će on trebati njoj, nego će ona trebati njemu da oprašta. Što će biti onda, ako je ona doznala sve o Ljubovinu i Marusji? Što onda, ako joj je Ljubovin, da se osveti, napisao pismo i priložio njegova pisma Marusji i ako ona sve zna o Viktoru? Sablin se poče domišljati riječima opravdanja, ali ih nije nalazio. Tu je noć proveo kao u groznici. Na jutarnji čaj Vjera Konstantinovna nije izašla. Djeca su bila zabrinuta.

— Tata, otidji k mami, — reče Tanja. — Mama je čudna i bolesna. Juče nas je tako dugo krstila kao nikada, kao da se zauvijek od nas oprašta. Podji, podji k mami, ona ima nešto na duši.

Sablin podje. Pokuca na vrata — nikakova odgovora. Osluhne — sve je bilo tiho. Hladnoća

smrti strujala je od zatvorenih vrata. Pritisne kvaku — vrata su bila zaključana. Nemir se djece povećao.

— Tata, da se nije što dogodilo! —, uporno je ponavljala Tanja. Mama je jučer bila kao izvan sebe.

Potrče po bravara i otvore teška vrata. Vjera Konstantinovna, odjevena u svoju najljepšu odjeću, s brižno pribranom kosom, ležala je pomodrjela u licu preko postelje. Bila je mrtva. Otrovala se. Na noćnom ormariću stajala je bočica s otrovom i pod njom banalan zapis: — »Ne krivite nikoga poradi moje smrti«. Pokraj toga velik zapačećen zamotak s natpisom: — »Mojem mužu Aleksandru. Da pročita iza pogreba«.

To milo, života željno i sretno biće, veselo, sredjeno, spremalo se na smrt odavno i svijesno. Kakav je hladan užas morao ući u njezinu dušu i oledeniti je, da je mogla poći i odlučiti se na takav strašan korak?

Dugo su stajali. Sablin i djeca, kraj postelje s mrtvim truplom i šuteći gledali zamrle crte. Koljino i Tanjino ridanje probude ga; on je podigne, položi drage ostatke na postelju, pokrije cjelovima hladno lice i izadje, izvodeći djecu.

XXXVI

Vjeru Konstantinovnu sahraniše. Baka je odvezla djecu sa sobom. Sablin se oko sedam sati naveče vratio s groblja u opustjeli stan. U stanu je mirisalo omorikama, svježim cvijećem, onim osobitim mirisom lakirana drva, politure i tamnjana, pomiješanim s trpkim mirisom formalina, koji govori o pokojniku. Ogledala su bila zastrta gustim muselinom i stajala su kao bijele prikaze, sumračna i turobna. Pokućstvo je bilo prevučeno, slike prekrite. Bolnom jekom ozvanjali su njegovi koraci gostinjskom sobom i hodnikom.

Sablin podje u kabinet. Sve slike i veliki portret Vjere Konstantinovne, u vjenčanom nakitu, bili su prekriveni. Na pisaćem stolu bilo je sve uredjeno: Sablin se spremao da sasvim ode u logor. Skine muselin s portreta Vjere Konstantinovne i dugo ga uze promatrati, osvijetlivši ga svijećama. Stajala je pred njim u čitavoj veličini, kao živa. Nevine modre oči gledale su iz tamnih trepavica i nabujale usnice kao da su htjele nešto reći.

Pritegnuvši čvrsto zavjese na prozorima, Sablin sjedne udobno u naslonjač, pripali malu svjetiljku i sjedne tako, da bi vidio portret. Zaželio se privida. Nesamo da se ne bi uplašio, kad bi se Vjera Konstantinovna pojavila pred njim, nego bi joj se upravo obradovao. Sada, otvarajući zamotak s njezinom posmrtnom poslanicom, osjećao je, kako ju je žarko i iz sve duše ljubio. Sedamnaest godina proživjeli su zajedno dušom uz dušu, ni jedanput joj se nije iznevjerio, ni jedanput je nije uvrijedio, a i ona je njemu bila vjerna.

— Je li istina, Vjera? — reče on i pogleda portret.

Mlado lice smješkalo se na portretu. Odsjev svjetiljke padao je okruglim odrazom na boje i osvjetljavao ih, pa se vidjelo, da to nije živo lice, nego slika. Sablin utrne svjetiljku. Tako je bilo ljepše. Iz mraka u kabinetu, bijelim se svojim ruhom isticala puna tajna. Večernje sjene poigravale su na Vjerinom licu i ono se činilo živim.

Sablin uzbudjeno raskine omot i nekoliko sitno ispisanih listića ispane iz njega na stol. Pribere ih po datumima i počne čitati.

* * *

»Hoćeš li mi oprostiti? Znam, da ne ćeš. A ipak se nadam. Život je do bola lijep, a ja i previše ljubim tebe i djecu i teško mi se s njime rastati. Da sve sakrijem, zaboravim kao da nije ni bilo, da lažem tebi i djeci kroz sav život i da ne doznaš ništa? Pokušavam i osjećam, da ne mogu lagati. Mislila sam ti sve reći, da me shvatiš i da mi oprostiš. Ali ne ćeš shvatiti, niti ćeš oprostiti. A ako i oprostiš, to jest, ako kažeš, da si oprostio, ipak ćeš u duši uvijek to pamtiti. Ne ćeš me prekoriti, ni riječima spomenuti, no vidjet ću, da si mi oprostio; ali ono, što se zapravo dogodilo, nije zaboravljeno . . . Uostalom, što da mi oprostiš?

Što je bilo? Bojim se, da ni sada ne ću umjeti svega izreći; ne ću smjeti da izreknem ono glavno. Odviše je neobično i . . . odviše ružno.

Vjeruješ li ti u demone? Ja prije nisam vjerovala. Sada vjerujem. Zato, jer je to bila djavolska snaga i ništa drugo.

Pokušat ću da ispripovijedam sve redom, ali ne znam, hoće li ići?

* * *

. . . U mjesecu maju. Juče mi je A. F.* rekla, da se o n želi sa mnom upoznati. Rekla sam, da ni najmanje ne želim vidjeti ga, jer se o njemu mnogo vrlo ružno pripovijeda i da je za ženu opasno sastajati se s njim.

A. F. se raspalila.

— To nije istina, — rekla je. — On je svet čovjek. Posuda izabrana, puna blagodati. Što mu je oko zapelo za vas, to je sreća za vas.

Ja sam zašutjela i počela drugi razgovor.

Naveče smo bili kod V.**) Igrali smo poker. V. mi se rugala. Zatim mi je ozbiljno rekla: — »U poništenju je spasenje. Znate li vi, da se u vama krije bijes gordosti? Istjerajte ga vlastitim poniženjem. Kneginjica L. se vozila s njim u kupalište i prala mu noge i njegovala ga, pa je osjetila neze-

---

*) Carica Aleksandra Fjodorovna.

**) Gospodja Virubova, prijateljica caričina, o kojoj se mnogo govori o Gilliardovoj knjizi »Tragična sudbina Nikole II.« Ured.

maljsko blaženstvo. S G. je bilo isto tako. On je vas odabrao, a to znači, da je milost s vama«.

Nazvala sam ga zamazanim mužikom i razvratnikom. A. F-oj je to bilo očevidno nemilo. Ona je zašutjela, no ja sam vidjela, da je sa mnom nezadovoljna. V. je rekla: — »Vi ponavljate mišljenje ulice. Da se o čemu može izreći sud, valja to i znati«.

Da ublažim neprijatan dojam, rekla sam A. F-oj, da ja imam krivo i molim, da mi se oprosti. Ako me on želi vidjeti, poći ću k njemu; ali samo onda, kad bude kod njega mnogo ljudi.

— Pa dakako, — reče A. F. i poljubi me.

* * *

... U mjesecu junu. Ti si ujutro stigao iz logora, kad sam još bila u krevetu. Koliko si mi sreće donio! Sjećaš li se? Doručkovali smo zajedno. Sva sam drhtala od ljubavi prama tebi. Poslije doručka si otišao. Ostala sam sama, puna tebe, puna maštanja o tebi. Od V. je stigao lakaj s pismom. Piše, da će se večeras u šest sati dovesti po mene, da podjemo k njemu...

Hoću li dalje pisati? Odviše je teško... Mislila sam prestati. Ali govoriti bit će gore. Bolje je, da ti to znadeš. Da znadeš, da ja nisam kriva. Ljubila sam te, kao nikada i mislila sam, da se ne može ništa dogoditi.

Ali, Bože, kakva odvratnost!

V. se dovezla po mene u kočiji. Svuda se osjećao miris jorgovana. Stigle smo k njemu. U predsoblju sam začula žamor mnogih ženskih glasova i to me je osokolilo. Mirno sam unišla iza V. Čekali su nas. Mjesta su nam bila ostavljena. Meni do njega; V. na drugom kraju stola.

Velika, bojazna i stara O. sjedila mu je s druge strane. Do nje je bila meni nepoznata, veoma blijeda i slabokrvna djevojka velikih nemirnih očiju, okruženih modrilom. S mržnjom je pogledala na mene. Još sam opazila L., kneginju P. s kćerkom,

koja je upravo svršila institut, N. i Ž. — sve u plesnim haljinama i s velikim izrescima. Svega je bilo deset dama i gospodjica. Ja i V. povisile smo njihov broj na dvanaest. Sjedile su za velikim stolom, prekrivenim stolnjakom. Na stolu je stajalo voće, kolači, pecivo, slatkiši, boce s vinom, skupi zakusci i samovar. L. je nalijevala čaj. On je sjedio na čelu stola i nije ustao kod našega dolaska. Obučen je bio čudnovato. U dugu blijedo-ljubičastu košulju, crne hlače i, kako mi se pričinilo, papuče na bosim nogama. Gusta sjajna kosa bila mu je raščešljana na dva dijela, crna brada mu je bliještila. No najznačajnije bile su mu oči. Goleme, bijele, ponešto umorne, a u isto vrijeme su palile, kao da sve naskroz vide.

Pružio mi je veliku obraslu ruku i rekao: »Gredi, gredi, golubice. Bi-je-la. Ljubim«.

Sve su dame obratile pažnju na mene i rekle:

— Oznamenovao. Sretnica! Udostojao se. Otac naš!... Božja milost je na njoj.

Bila sam smetena i u rastresenosti svojoj sjela sam do njega. Nalijevao mi je vino i davao slatkiše i kolačiće. Nisam ni pila, ni jela.

— Misliš, da je štogod usuto, — reče on. — Ne bavim se time. Neka ti bude po volji. Nemoj jesti, ako ne ćeš. Izbirljiva si. Gledaj, kako jedu i piju druge.

On otkine komadić kolača s mojega tanjura i pruži ga blijedoj djevojci. Ona je poslušno otvorila usta. Stavio joj ga u usta.

— Evo, Marija me ljubi. Hoćeš li, Marija, opet u kupalište?... A ti si gorda! No ne boj se. Vidim, da ljubiš muža. Danas si bila s njime... No ništa zato; ja se ne gadim. Kako sam se samo u tebe zagledao! Na Leksandru mnogo naličiš.

Dame su me gledale sa zavišću.

O. mi je rekla:

— Sretnica ste vi, Vjera Konstantinovna. To je prvi put, da bi otac koga tako najedanput označio. Vi ste posuda izabrana. Milost je u vama.

Činilo mi se, da me okružuju ludjaci. Ništa nisam shvaćala i sjedila sam ne znajući, što bih radila. Odjednom osjetim, da je on uperio u mene svoje goleme bijele oči.

* * *

Vele, da je to hipnotizam. Ne, ja hipnotizmu ne bih popustila. Pa nisam ni spavala. Svijesno sam razabirala sve do najmanje sitnice i u tom je bio strašan užas onoga, što se dogodilo.

Demon je zavladao mojom dušom. Osjećala sam, kako me ostavlja volja. U glavi mi je šumjelo, nejasno sam razaznavala okolinu i čula, što se govorilo. On me je gledao i kad sam okretala lice prema njemu, vidjela sam samo velike oči, koje su gorjele užasnim sjajem. Bio mi je odvratan, no da mi je u taj tren rekao što mu drago, sve bih ispunila.

* * *

Grubo me uhvati za ruku i reče: — »No, podjimo!«

Pokorno sam ustala i pošla s njim. Vodio me je za ruku. Svi su me gledali zanesenim, zavidnim očima. V. mi je rekla:

— Gredi, gredi, golubice! Sretnica!

Udjosmo u pobočnu, malenu sobu. U njoj je stajao krevetac, ne sasvim čist. Vrata u jedaću sobu bila su otvorena. Tamo su sve sjedile tiho i činilo se da slušaju, što će biti. Ja nisam ništa shvaćala . . .

* * *

Aleksandre! Zar je to nevjera? To je nasilje, nalik na ubistvo; to je užas i odvratnost. Zapahnuo me zadah nečista muškarca i seljačkoga znoja. Do odurnosti mi je bilo odvratno . . .

Izveo me je u jedaću sobu. Raskuštranu, polumrtvu od užasa. Dočekao me ushićeni zbor. Kneginja O. poljubila mi ruku, a isto učinila i V. Slabokrvna gospodjica bila je gotova da se onesvijesti.

— Posvećena! — vikahu naokolo. — Sveta, čista, radosna! Gredi, golubice!

On je sa smiješkom pio vino.

* * *

Kako sam se dovezla kući, ne pamtim. Ti si radio u kabinetu. Bacila sam se u krevet i zaspala sam, odlučivši da ti sve kažem i da zatražim osvetu.

* * *

Ja moram šutjeti. A. F. vjeruje: dok je on živ i zdrav, dotle će biti živ i zdrav i A. N.*) Znam, da ćeš ga ti ubiti, ali ćeš time ubiti i A. N. i svu njegovu rodbinu. Tako vjeruje A. F.

I ja u to vjerujem, jer je on — strašni demon.

* * *

. . . U mjesecu julu. Odlučila sam da se ubijem. Živoj mi ne ćeš oprostiti. Možda ćeš oprostiti mrtvoj.

* * *

. . . U julu. Bio si sa mnom . . . Milovao si me.
Sve je bilo kao uvijek!
Koliki užas!
Tvrdo sam odlučila umrijeti.

* * *

. . . Opet u julu. Živjeti, živjeti po svaku cijenu. Biti tvojom ropkinjicom, sobaricom, samo da živim!

Otići u manastir i znati tek toliko, da si mi oprostio.

Jasno sja sunce. Priroda je puna veselja. Plovila sam ostrvima; kako je divna Neva i lipe, i lipov cvijet, i zadah konja i ekipaže i svježina . . . Kako je divno nebo! Živjeti! Živjeti!

* * *

. . . Jula mjeseca. On me zove. Ne mogu se oglušiti.

---

*) Aleksej Nikolajević, carević. Ured.

Ne ću poći k njemu. Neka nam Bog sudi...
Oprosti... Bože, kako ja tebe ljubim, Aleksandre, našu djecu i život!
Znam, živoj mi ne ćeš oprostiti. Oprosti barem mrtvoj.
Hristos s tobom. Budi sretan!
Oprosti!

XXXVII

Posljednji listić dopisan je uzbudjenom drhtavom rukom.
Sablin podigne glavu i pogleda portret Vjere Konstantinovne. Činilo se, da je portret pitao: — »Jesi li oprostio?«
— Oprostio sam, — reče on. — Oprostio sam, mila, nesretna Vjera! — Oprostio sam, oprostio.
Da, mrtvoj...
A živoj?
Sablin se dugo nije mogao sabrati u svojim mislima. Takve se stvari ispiru samo krvlju, a da li se doista ispiru?... Da podje i da ga ubije? Da podje i zatraži zadovoljštinu i obračun! Od koga? Od Cara i Carice?
No Sablin je znao, da se u život carske porodice uvukao taj demon, to strašno biće, koje ima neobičnu magičku snagu. Njega ne možeš ubiti. Mnogi su pokušavali, ali nije bilo ništa. I nož su mu već rinuli u slabine, no on je ozdravio; pucali su u njega, a rane su cijelile i svaki je ovakav pokušaj samo uveličao njegovu snagu. Uklanjali su ga sa dvora i počinjale se čudne, neobjašnjive bolesti carevića Alekseja: — on se vraćao i carevićevo se stanje popravljalo. Mrzile su ga i bojale ga se velike kneginjice, mrzio ga car, a svi su se bojali njegove strašne moći. Odakle ta moć? On uvjerava, da je od Boga.
Ali Bog i muke Vjere Konstantinovne! Bog i razvrat, Bog i nasilje?! Vjera Konstantinovna ima

pravo! On je strašni demon, što se spustio na zemlju... Ta i u prošlosti je bilo mnogo tajanstvenih i neobjašnjenih slučajeva. Historija ih je zabilježila. Mi im ne vjerujemo. A ovamo dogodilo se pred našim očima, a mi šutimo i drhćemo.
Ne, on, Sablin, ne će šutjeti. Zar će ga sav život progoniti neosvećene uvrede? Iščezli Ljubovin, Koržikov, koji je oteo njegova sina, pa sada taj tajanstveni čovjek, koji mu se narugao.
Bože! Kakova znamenja mi šalješ!
Opet, kao i u tvorničkom kontoaru, pred njim se uzela redati prividjenja... Ali onda su bila daleka. Sada je o njima govorio čitav stan, gdje se još nije ohladio i iščezao dah pokojnika, gdje se osjećao miris omorike, cvijeća i formalina.
O, Gospode! Neka bude volja Tvoja! Ti hoćeš, da narušim zakone Tvoje i da se udaljim samovoljno iz života. Zar ću i sada prešutjeti? Svatko ima svoj krst i svatko ga nosi. Nosi ga i sjajni pukovnik Sablin. Lice je njegovo nepromijenjeno krasno, njegovani brci leže nad lijepim usnicama; u gustim uvojcima nema ni jedne sijede kose. On ostaje, kao na portretu Dorijana Greya u noveli Oskara Wildea, nepromijenjeno mlad i krasan, a njegov portret stari i raspada se. Stari i raspada se njegova duša.
Postepeno, jedno za drugim, nestaje svega onoga, što je bilo njegovom vjerom i ljubavlju.
Razočarao se i prestao ljubiti ruski narod, kad se uvjerio, da u njemu nema jakih, stvaralački snažnih ljudi. Rusija bez genija, Rusija bez vodja pričini mu se sivom i hladnom pustinjom...
Jednim su mu udarcem ubili Cara i porodicu.
Pa može li to biti? Ako ima Bog, kako može On to dopustiti?
Sablin podigne drzovit pogled prema ikoni i pomisli: »N e m a B o g a«. A ako nema Boga, nema ni besmrtnosti duše, nema dakle ni kazne. Nema kazne, nema ni zločinstva. Neprijatelji kršćanstva, sluge tajanstvene internacijonale, Koržikov, koji

odgaja njegova sina u razvratu, imadu pravo. Nema crte, koja bi dijelila život od smrti, radost od tuge, sreću od nesreće, dobro od zla. Ničega toga nema. sve je izmišljeno! Sve je od Boga, od kršćanstva, a ako nema Boga, ako nema kršćanstva, onda na mjesto duhovnoga »Ja« izlazi »Ja« tjelesno. Dobro je ono, što je dobro za tijelo. Misliti o smrti bliskoga stvorenja — glupost je. Umrla je Vjera Konstantinovna, umrla je udobnost i mir, što ga je ona davala, kao domaćica, — uzmi drugu, uzmi upraviteljicu, da ti bude tijelu dobro... Ljubav — predrasuda, mučenje savjesti budalaština.

Ledeni žmarci preletješe mu tijelom. Nema Boga, nema ni života. Samo je smrt, moćna, silna, koja sve proždire. A što je sa životom? Odakle je on? Odakle su mu muke stvaranja i samo stvaranje i sreća, što je donosi to stvaranje?

Profesor u batumskom vrtu, ili Koržikov u Švajcarskoj? Tko ima pravo od njih dvojice?

Bog ili djavo?

Ako ima djavo, onda ima i Bog. Ako postoji tamno, postoji i svijetlo. Ako tama potiče ruku na samoubistvo, onda će svijetlo tu ruku zaustaviti.

O, izvoli samo pružiti ruku! Tama te je odavno poticala, a je li te svijetlo zaustavilo? Bilo je, — pomisli on. Uvijek je naposljetku dolazilo nešto radosno i veselo. Prekid s Kitty, manevri, prekid s Marusjom, uvrede Ljubovina, putovanje po moru i zbliženje s Vjerom Konstantinovnom. Marusjina smrt bila je zasjenjena prekrasnom jeseni u Bijelom Domu, ulagivanjem i onom blizinom, koja je dopuštena medju mladoženjom i nevjestom. Dolazio je čas, kad je smrt mamila u svoj mračan zagrljaj, a onda je dolazio radostan, svečan, čaroban život. A s njim i sreća. Od koga je to?

Duša je govorila: — od Boga, Bog ima i Bog je spasavao i spasit će.

Hladan razbor govorio je — to je s l u č a j. To je slučajnost. A u tom tjesnacu, u koji je sada

zašao, ne će više biti slučajnosti. Sve je propalo, izgorjelo, iščezlo. Od onoga časa, kad se pojavila državna Duma, govori poslanikâ, interpelacije — stoji Rusija zaprljana i popljuvana. U njoj učestavaju same rugobe. Štrajkovi radnika, ulične demonstracije, kazne, strijeljanja i vješanja, umorstvo policajaca i vojnika na ulicama. Zvjerski nagoni probudili se u narodu i on se prelio i obasjao iluminacijama vlasteoskih dvoraca... Sve se rasprhnulo u prah i počelo se kidati, kako se kida dekoracija u apoteozi ulične daščare. I vidi se smeće i smrad i poblijedjele boje, sive grede teatra i raskinuto platno.

Nadao se u Cara. Ali kod Cara je bio Rasputin. Tko je on? Nitko i ništa, a koliko je jada razliveno oko njega — i Car prestao biti carem i vojnici se drznuli da ga presudjuju. Rob se digao iznad gospodara svojega i do djavola je poletjela sva čarobna priča o Velikom Caru, u koju je on kroz sav život vjerovao...

Preostajala je porodica. Ona mu se činila salivenom od čelika. Hladna Vjera Konstantinovna, odgojena u strogoj kući i najboljem institutu, koja se posve predala djeci, daleko od svakoga flirta, otvorena i poštena. Ali djavo se i nje dotaknuo i sva se njezina čestitost i čistoća srušila, kao kuća od karata, koju je izgradilo dijete — i sve se rasteglo ravno i ružno.

Pogleda portret. Sjao se sada odozgor, osvijetljen kroz prozor. Noć je prošla, bilo je jutro i portret je govorio: »Nije istina«... Smrću je isplatila svoj grijeh, smrću iskupila nesreću, kad je bila upravo najviše željna života. Nije li to junaštvo?

Noć je prošla, a Sablin nije lijegao, niti je osjećao umornosti... Sva je njegova unutrašnjost naporno i uzbudjeno radila, pa on nije više ni sumnjao, do čega će ga dovesti. On se nije više hvatao za život, pa nije ni mislio, da bi se moglo živjeti. Ova tri posljednja dana, iza smrti Vjere Konstantinovne, živio je izvan života; nije čitao novina, nikuda nije

zalazio, ni s kim se nije razgovarao: nije mislio ni na Rusiju, ni na pukovniju, ni na djecu. Ušao je u sebe, analizirao sve ono, što se dogodilo. Pa što se dogodilo? Da, sve se razrušilo... Sjetio se, kako je u djetinjstvu gradio dvorac od karata. Red za redom nizale se karte, nagnute jedna prema drugoj; redao se drugi, treći, četvrti kat, završavala se prekrasna zgrada. Tako se izgradjivao i život. Je li tko onda mislio, da je ta kućica od karata simbol života? Padoše i legoše u položeni sloj najviše karte: — to je poginula vjera u Rusiju; zatresle se srednje: — zaglavinjao Car i srušio se, no još stoje najdonje — i one padoše, propade porodica!

Već je davno svanuo dan; lakaj je donio kavu, pa se nije ni začudio tome, što je Sablin, kako je došao sa pogreba, tako i ostao, ne dodirnuvši postelje. Iza prozora žamorila je ulica i sunčane zrake padale na zavjese.

Sablin je davno izrekao svoju osudu. Zadržavao ga je samo portret. Smiješak mlade sreće, koji je zastao na licu žene, okruženom fleurs d'orangeom, nije se podudarao sa brizganjem krvi i razmrskanom lubanjom samoubice, koji sjedi u naslonjaču. Kao i onda, u tvorničkom kontoaru, vapio je k Bogu. Tražio je čudo. Rekao je sam sebi, da Boga nema, a držao se za njega... I molio je i čekao Njega.

Evo, govorio je, odlučivši se već i namjestivši se udobno, da mu ruka ne bi zadrhtala i da bi posljednja osjećanja tijela bila prijatna, — ako ima Bog, on će mi pokazati znak, on će odmaknuti moju ruku i pakazat će mi, što da radim, kad mi je život razbijen, i kad mi ništa nije preostalo.

Posljednji put prići ću k prozoru, rastvorit ću ga, pogledat ću dobro nebo, žarko sunce i u njegovim zrakama pročitat ću odgovor. Ako ima Bog, ja ću ugledati...

Sam se nasmijao svome zanosu. Što ću ugledati? Zar andjele, Madonino lice, oko u trokutu,

koje sve vidi, goluba, prikazu Vjere Konstantinovne. Dijete!... Ili ja hoću da živim? Držim se za život. Hoću li, da se odgodi?

Ne, naprosto hoću posljednji put da pogledam sunce; ta ne ću ga nikad više vidjeti!

Sablin ustane, odlučnim koracima pristupi k prozoru, podigne žaluziju, širom rastvori obje polovice i nadnese se nada nj. I zamre zadivljen onim, što je opazio. Osluhne, zagleda se i odjednom se široko — prekrsti. Shvatio je, da ima Bog.

Dogodilo se čudo.

XXXVIII

Ljetnje sunce jarko je osvjetljavalo kuće na ulici i blijeŝtilo na prozorima. Nebo je bilo blijedomodro. Na Nevskom je stajala skupina naroda. Zlatne litije blijeŝtile su iznad nje. Nad skupinom razabirao se u zlatnom okviru carev portret. I odjednom, razlegne se u snažnom akordu narodna himna, zamrla, zastala, kao da u skupini prikupljaju glasove, i razlije se prekrasna i silna, ruska himna, koja hvata za srce... Masa se zaljulja i krene ulicom. Himna je zatihla, odjeknulo je »Ura« i ponovo su zapjevali: »Spasi, Gospode, ljudi Tvoja!«

I Bog, i Car, i narod uskrsoše. Združi se i podjoše sjajući ikonama, blijeŝteći portretom ovjenčana Gospodara, moleći se i želeći slavu i pobjedu ruskome Caru. Rusija je uskrsla — — — — — —

Što se dogodilo? On se već domišljao, što, ali nije znao, k a k o se dogodilo.

Pograbi novine. Na prvoj je stranici bio manifest. Njemačka je navijestila Rusiji rat...

To je ono! Dogodilo se evo ono, što su s užasom očekivali narodi Evrope. Iza mira od četrdeset i četiri godine, buknuo je rat. U groznom času njegova početka, Car je oprostio narodu sve njegove zablude, narod je oprostio Caru njegovu slabost,

njegovu neodlučnost, njegove neuspjehe. Hodinka, japanski rat — sve je to bilo zaboravljeno, neuspjesi Dume, rdjavi zakoni, koji nisu nikoga zadovoljili, sve je oprošteno. Još danas da se otjera Rasputin i sutra ne će biti stranaka, nego će biti samo Rusija!

Bože, Carja hrani: — Čuvaj nam Cara!

Lične brige činile se tako sitnima i neznatnima. Pred njim je stajala Rusija divno prekrasna, velika, silna, nepobjediva!

»Pobjedu blagovjernomu Imperatoru Našemu Nikolaju Aleksandroviću na soprotivnija darujaj, i Tvoje-e sohranjaja Krestom tvojim žiteljstvo« — složno je pjevala masa i te su riječi poprimale osobito, duboko značenje, kojega Sablin ranije nije zapažao.

On stavi kapu na glavu i izadje na ulicu.

— Ura! — odjekne zrakom, čim se pokazao na vratima. — Živjela vojska!

Snažne, žuljave ruke prihvatiše ga i podigoše u vis. Potamnjela i opaljena radnička lica gledala su ga sa zanosom.

— Živjela vojska!

On je sada išao s gomilom, rukom o ruku s mužikom i studentom, a naokolo zaglušujući ga, pjevala je masa: — »Spasi, Gospodi, ljudi Tvoja!«

Narod je bio uz njega, narod je bio spreman na sve. Rusija je živjela. Sjećao se Hristovih riječi:

— Vozdvignu cerkov moju i vrata adovi ne odoljet ju!

S Isakijevske katedrale oglasi se svečana zvonjava. Odmjereno su brujala velika zvona, prekidala ih sitna, i ponovo udarali u veliko — bom! bom! bom!

Na visokim stepenicama, u zlatnom ruhu, stajalo je svećenstvo, očekujući narod. Odande je dopiralo skladno pjevanje klera i nježni glasovi crkvenih pjevača slijevali se s moćnim mrmorenjem gomile.

— Spasi, Gospodi, ljudi Tvoja! — s uzdahom govorahu mužici Sablinu. — Spasi, Hriste, i pomiluj vas, golubove naše, carske časnike.

Nije više bilo gospode i naroda, nego je bio narod i njegova vojska sa časnicima i Carem. Nije bilo krvnika, ni izmećara! I snažno zagrmi zbor gomile: »Bože, Carja hrani!«

Njemačka je navijestila Rusiji rat i pred prividjenjem velike opasnosti ustala je Rusija, iščezli su, posakrili se u rupe bijesovi rušitelji i narod je išao, oslobodjen njihovih okova, svečano veleban, jedini, silan i moćan sa svojim od Boga ovjenčanim Carem.

— »Carstvuj nam na slavu! Carstvuj na strah vragam, Car Pravoslavni!« — Dizalo se svečanim molitvenim pokličima k modrome nebu, a nebo je odgovaralo zvonjavom zvona — »bom, bom, bom!«

Sve je dobilo smisao i značenje. U jedan čas iskrsnu pred Sablinovim duševnim očima sav njegov život.

Sjeti se Gricenkova stana, bančenja i služakove zaušnice, gole Kitty, nježne Marusje, prepiraka s mladeži kod Martove, koja je dokazivala, da su ratovi postali sada nemogućnima i da je vojska nepotrebna, manevri, »vodovima nalijevo obrat«, sve je dobilo osobito značenje.

— Živjela vojska! — grmi gomila, a na trijemu djakon u basu pjeva: »Mnogaja ljeta!«

— Hristoljubivomu, pobjedonosnomu vojinstvu mnogaja ljeta!

— Ura, ura! Živjela vojska!

— Mnogaja ljeta! Mnogaja, mnogaja, mnogaja ljeta!

Došao je čas obračuna.

Zar će sada Sablin otići iz života, osvećujući se za poruge, što ih je njegovoj ženi nanio Rasputin i Carica? Zar ne će da položi račun za ljubav i za milovanje Kittyno, za smrt Marusjinu, za veseo i zadovoljan život, za sva ona dobra svijeta, za sreću, što smije nositi odoru pukovnije, za sve, što su mu

*

dali narod i Car? Zar će svoje mjesto ostaviti u času, kad se iznad tamnih glava gomile njiše portret Carev i kad se razliježe u tisuću glasova himna ponavljajući — »Bože Carja hrani!«

Račun mu je podnešen. Ma kako velika bila Sablinova lična patnja, on će umjeti da ga isplati!

Ustala je, podigla se iz praha Velika Rusija i u času opasnosti obratila se k Caru. I praštajući sve ono, što su mu za posljednjih dana skrivili Car i Carica, Sablin je iz sve duše i od svega srca upleo svoj silni glas medju glasove gomile i osjećajući svu odgovornost i svu dužnost prema Otadžbini, s punom vjerom zapjevao: — »Bože, Carja hrani!« . . .

(Konac druge knjige.)

Preveo dr. **Maksimilijan Petanjek.**

CIJENE KNJIGAMA „ZABAVNE BIBLIOTEKE"

3. Loti: **U haremu,** carigradski roman. (IV. izd.) K 40.
10. Jensen: **Madame d'Ora,** newyorški roman. (II. izd.) K 24.
18. Feuillet: **Dnevnik jedne žene.** (II. izd.) K 24.
63—64. Loliée: **Žene drugoga carstva,** historija slavnih žena za carevanja Napoleona III., s originalnim ilustracijama. K 30.
65. Lugovoj: **Pollice verso,** četiri paralele iz života. K 24.
66. Hamsun: **Pan,** zapisci jednoga poručnika. K 24.
67. Maciejowski: **Ljepota djevojka,** iz poljskog svijeta. K 24.
68. Šubin: **Azbejin,** život jednog ruskog virtuoza. K 24.
69—71. Fogazzaro: **Daniele Cortis,** iz talijanskog života. K 48.
73. Herczeg: **Carstvo sanja,** roman jedne Madžarice. K 24.
74—77. Lagerlöf: **Jerusalim,** švedski seljački roman. K 64.
80. Bruun: **Ponoćno sunce,** iz danskog socijalist. svijeta. K 24.
82—83. Tillier: **Ujak Benjamin,** satira franc. društva. K 30.
84. Sezima: **Passiflora,** impresion. roman jedne Čehinje. K 24.
85—86. Bourget: **Lazarina,** iz velikog svjetskog rata. K 30.
87—89. Kipling: **Indijska džungla,** petnaest priča iz Indije. K 40.
91—92. Anatole France: **Crveni krin,** fiorentinska strast. K 32.
93—94. Bordeaux: **Otvori oči!** porodični roman. K 36.
96—97. Maupassant: **Jaka kao smrt,** roman jednog slikara. K 30.
98. Sudermann: **Litavske pripovijesti,** tri slike iz baltijskog svijeta. K 24.
99—100. Vogüé: **Jean d'Agrève,** hist. jedne velike ljubavi. K 30.
101—102. Jókai: **Gospodja s morskim očima,** pripovijest jednog madžarskog borca za slobodu. K 32.
103. Nansen: **Julijin dnevnik,** roman jedne djevojke. K 24.
104—106. Flaubert: **Salambô,** kultur. hist. stare Kartage. K 40.
107. Geijerstam: **Knjiga o braci,** roman jednoga braka. K 24.
108—110. Mrštík: **Svibanjska priča,** idila zlatne mladosti. K 42.
111—112. A. Prévost: **Manon Lescaut,** galatni 18. vijek. K 24.
113—114. Biró: **Tri noći Don Juanove,** roman opernog pjevača. K 30.
115. Keyserling: **Beata i Marejla,** dvije baltičke žene. K 24.
116—117. Maksim Gorki: **Djetinjstvo,** historija jedne mladosti. K 36.
118. Mayran: **Povijest Gottone Connixloo,** s flandrijskog ratišta. K 24.

119—120. Boylesve: **Miris Boromejskih otoka,** ilustriran internacionalni roman sa jezera Lago Maggiore. K 24.
121—123. Šubin: **Boris Lenski,** nastavak rom. »Azbejin«. K 48.
124—125. Zùccoli: **Strelica u slabinama,** talijanski roman. K 32.
126—127. Jacobsen: **Niels Lyhne,** pov. danskog mladića. K 30.
128. Bourget: **Druga ljubav,** s francuskim orig. tekstom. K 24.
129—130. C. Ferd. Meyer: **Kaludjerov pir,** četiri kulturna crteža. K 30.
131—132. Murger: **La Bohème,** pariski umjetnički život. K 40.
134. Gréville: **Ksenija,** roman jedne Ruskinje. K 24.
135. Šimunović: **Mladi dani,** nagradjeno hrvatsko djelo. K 24.
136. Sigbjörn Obstfelder: **Krst,** zbirka pjesama u prozi. K 24.
137—138. Marriot: **Duhovnička smrt,** život jed. svećenika. K 28.
139. Charles Hirsch: **Prepletanje,** roman majke i kćeri. K 24.
140—141. Kuprin: **Moloh,** pet ruskih slika. K 30.
142. Prévost: **Nimba,** talijanske pustolovine u Africi. K 24.
143—144. Péladan: **Una cum Uno,** rom. jedne vel. ljubavi. K 24.
145. Krašeninikov: **Gospodjice,** obična historija iz života. K 24.
146—149. Barbusse: **Oganj,** opis velikoga rata. K 48.
150—152. Bordeaux: **Zavijani tragovi,** jedan brak, s originalnim francuskim ilustracijama. K 30.
153. Loti: **Roman jednog spahije,** ljubav na Senegalu. K 24.
154—155. Gyp: **Biserka,** roman jedne umiljate djevojke. K 24.
156—158. Tovote: **U ljubavnoj omami,** berlinski roman. K 36.
159—160. Ibler: **Zora,** nagradjeni roman iz hrv. života. K 28.
161—162. Bennett: **Sveta i profana ljubav,** roman jedne mlade Engleskinje. K 28.
163. Loti: **Mornar,** život jednog mladog Francuza. K 24.
164—165. Bojer: **Naše carstvo,** iz norveškoga svijeta. K 24.
166—168. Bourget: **Učenik,** psihologija jednog omladinca. K 30.
169—171. Marriot: **Njegovo Božanstvo,** roman jednog kažnjenika. K 30.
172—173. Havlasa: **Okna u maglu,** japan. ljubavni rom. K 24.
174—176. Marriot: **Uskrsnuće,** nastavak »Njeg. Božan.«. K 30.
177—180. Rodziewiczówna: **Kasja,** rom. iz varšav. svijeta. K 32.
181—182. Bourget: **André Cornélis,** kriminalni roman. K 28.
183—187. Verona: **Mimi Bluette,** roman talij. plesačice. K 36.
188—190. Heller: **Collinove pustolovine,** detektivski švedski roman. K 28.
191—193. Kellermann: **More,** s bretonskih ostrva. K 24.
194—196. Benoit: **Koenigsmark,** s njem. knež. dvorova. K 30.
197—203. Verona: **Život se počinje sutra,** ljubav jednog tal. profesora. K 48.
204—207. Prévost: **Gospodin i gospodja Molog,** doživljaji njemačkog naučnjaka. K 30.
208—211. Benoit: **Atlantida,** fantastički roman iz središnje Afrike. K 30.
212—214. Bourget: **Ljubavno zločinstvo,** roman jedne dobre žene. K 24.
215—217. Ganghofer: **Rakela Scarpa,** iz carigr. života. K 24.
218—222. Farrère: **Civilizirani ljudi,** na kraj. istoku Azije. K 30.
223—225. Kuprin: **U mraku,** slike iz ruskog svijeta. K 24.
226—228. Corthis: **Za samu sebe,** rom. jedne mlade Franc. K 24.
229—232. Kellermann: **Ingeborg,** ljubavna pjesma nad pjesmama. K 30.
233—234. Zùccoli: **Skriveno nedjelo,** zloč. jednog baruna. K 24.
235—239. E. i J. Goncourt: **Renata Mauperinova,** roman jedne nestašne djevojke. K 32.
240—245. Gilliard: **Tragična sudba Nikole II. i njegove porodice.** S ilustracijama. K 32.
246—255. D'Annunzio: **Slast,** iz života rim. aristokracije. K 48.
256—258. Bonsels: **Pčelica Maja i njeni doživljaji.** Za djecu. K 24.
259—262. Svobodová: **Crni lovci,** gorski romani češki. K 24.
263—272. Krasnov: **Od dvoglava orla do crvena barjaka.** Prvi dio. K 48.
273—275. Eekhoud: **Kees Doorik,** flamandska seljačka pripovijest. K 20.
276—279. Ojetti: **Igra ljubavi,** rom. rimske aristokracije. K 32.
280—284. Krasnov: **Od dvoglava orla do crvena barjaka.** Drugi dio. K 28.

Sve se ove knjige dobivaju uz originalnu cijenu u Knjižari »Zabavne Biblioteke«, Zagreb, Frankopanska ulica 1.

